

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

*«Η σωκρατική ειρωνεία στο Συμπόσιον του Πλάτωνα
και στην Απολογία Σωκράτους»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του

Χαράλαμπου Ν. Κρεμμύδα

Διπλωματούχου τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού &
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2010

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, Ομότιμη Καθηγήτρια
τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου
Καραβάς Ορέστης, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Καλαμάτα, Δεκέμβριος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
1.1 Σωκράτης.....	2
1.2 Πλάτων.....	4
2. ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ.....	7
2.1 Σωκρατική μέθοδος.....	7
2.2 Σωκρατική ειρωνεία.....	9
2.3 Η έννοια ειρωνεία στον Σωκράτη.....	12
3. ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ ἢ περί ἔρωτος.....	15
4. Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ ΣΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ.....	21
5. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ.....	43
5.1 Χρονολόγηση της Απολογίας.....	43
5.2 Η δίκη - οι κατηγοροι- οι κατηγορίες - το ιστορικό πλαίσιο.....	44
5.3 Η δομή της απολογίας.....	57
6. Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΛΟΓΙΑ.....	58
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Πλάτων αποτελεί έναν από του κορυφαίους στοχαστές, η φιλοσοφία του οποίου άσκησε τεράστια επιρροή τόσο στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, όσο και στη φιλοσοφία της δύσης μέχρι και στις μέρες μας. Ο Πλάτων υπήρξε πνευματικός κληρονόμος ενός μεγάλου φιλοσόφου, του Σωκράτη και αποτελεί παράδειγμα ενός μαθητή που κατάφερε να ξεπεράσει το δάσκαλό του. Ο Σωκράτης επηρέασε σε αρκετά μεγάλο βαθμό τον μαθητή του, έτσι ώστε στα πρώιμα έργα του Πλάτωνα να απηχούνται περισσότερο οι αντιλήψεις του ιστορικού Σωκράτη, ενώ στα μεταγενέστερα έργα του να αποτυπώνονται οι θεωρίες του πλατωνικού.

Ο Σωκράτης είναι ο πρωταγωνιστής των περισσότερων πλατωνικών έργων και οι μέθοδοι διδασκαλίας του και ο πνευματικός του κόσμος αντικατοπτρίζονται μέσα από τον Πλάτωνα. Η παρούσα εργασία εξετάζει τη σωκρατική ειρωνεία ως μεθόδου του Πλάτωνα και μάλιστα στο πλαίσιο δύο πλατωνικών έργων: το *Συμπόσιον ἢ περί ἔρωτος* και την *Απολογία Σωκράτους*.

Στο εισαγωγικό μέρος αναπτύσσονται οι θεωρίες και οι μέθοδοι των δύο φιλοσόφων, ώστε να μπορέσουμε κατά αυτόν τον τρόπο να εισαγάγουμε τον αναγνώστη στην κοσμοθεωρία τους. Στο κύριο μέρος εξετάζουμε σε τι συνίσταται η σωκρατική ειρωνεία και πού και πώς εμφανίζεται αυτή στα δύο αυτά πλατωνικά έργα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Σωκράτης

Ο Αθηναίος φιλόσοφος και διδάσκαλος Σωκράτης υπήρξε μια προσωπικότητα αινιγματική, η διδασκαλία του οποίου δεν σώζεται από τον ίδιο αλλά από τους μαθητές του και κυρίως από τα έργα του Πλάτωνα. Οι πλατωνικοί διάλογοι¹ γράφτηκαν έπειτα από το θάνατο του Σωκράτη και μόνο οι Νεφέλες του Αριστοφάνη είναι έργο που γράφτηκε, ενώ ζούσε ο Σωκράτης². Ο Σωκράτης (470-399π.Χ.) έζησε τον 5^ο αιώνα π.Χ. μαθαίνοντας για τα κατορθώματα των Ελλήνων απέναντι στους Πέρσες αλλά κυρίως έζησε στην ώριμη ηλικία του τη μεγαλοπρέπεια της αθηναϊκής δημοκρατίας. Η αθηναϊκή δημοκρατία έφερε στο προσκήνιο νέα ερωτήματα και ζητήματα. Το δημοκρατικό καθεστώς έδινε στους Αθηναίους μοναδικές ευκαιρίες για να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους και το μοναδικό αυτό αγαθό της «παρρησίας» ευνόησε την ανάπτυξη του σοφιστικού κινήματος³.

Θεμελιώδης φιλοσοφική θέση των σοφιστών ήταν η μετατόπιση του κέντρου έρευνας από το χώρο των φαινομένων της φύσης⁴ στο χώρο των λογικών και γλωσσικών ζητημάτων, που ήταν περισσότερο συνυφασμένα με την έννοια της πόλης. Ο ίδιος ήταν σύμφωνος με τη θεμελιώδη αυτή θέση των σοφιστών. Ωστόσο, η φιλοσοφία του

¹ Ο Σωκράτης δεν έγραψε κάποιο σύγγραμμα και γνωρίζουμε πτυχές της φιλοσοφίας του από τον Αριστοφάνη, τον Πλάτωνα, τον Ξενοφώντα αλλά και τον Αριστοτέλη. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε το «σωκρατικό πρόβλημα» για το πού υπάρχει ο ιστορικός Σωκράτης και για το πού ο Σωκράτης της λογοτεχνίας. Όσον αφορά τον Πλάτωνα, οι μελετητές έχουν καταλήξει στο ότι οι νεανικοί διάλογοί του αποτελούν πηγή για τη μελέτη της φιλοσοφικής διδασκαλίας του Σωκράτη. Οι διάλογοι του Πλάτωνα χωρίζονται σε τρεις ομάδες. Οι διάλογοι της νεότητας ή οι λεγόμενοι «σωκρατικοί», καθώς σε αυτούς αναδεικνύεται η σωκρατική διδασκαλία και φαίνεται η καταλυτική επίδραση του Σωκράτη στον Πλάτωνα, οι διάλογοι της μεσαίας περιόδου και οι διάλογοι της ύστερης περιόδου του Πλάτωνα. Βλέπε και Βλαστός(1993: 92-93), Vegetti(2003: 151) και Κάλφας-Ζωγραφίδης(2006: 120) για μια κατάταξη των πλατωνικών διαλόγων.

² 423 π.Χ.

³ Οι σοφιστές υπόσχονταν ότι η διδασκαλία τους έδινε τη δυνατότητα στους μαθητές τους να επιβληθούν μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία, καθώς δίδασκαν πώς για κάθε ζήτημα δύνανται να υπάρξουν περισσότερες από μία απόψεις ή και περισσότερες από μία αλήθειες. Ο λόγος παίρνει μεγάλη αξία και με τη χρήση κατάλληλων επιχειρημάτων μπορεί να αποδείξει για σωστή μία άποψη που φαίνεται σφαλερή.

⁴ Η ιωνική σκέψη και γενικότερα η φιλοσοφία, κατά τον 7ο και 6ο αιώνα, είναι «κοσμολογική» ή «οντολογική». Οι πρώτοι φιλόσοφοι έθεσαν το ερώτημα της αρχής των όντων.

Σωκράτη αναδεικνύει ουσιαστικές διαφορές από τους σοφιστές και έχει καταγραφεί ως ο κύριος αντίπαλος τους.

Ο Σωκράτης δεν άφησε κανένα σύγγραμμα και ό,τι γνωρίζουμε για τη διδασκαλία του προέρχεται από την παράδοση. Δεν ίδρυσε κάποια σχολή ούτε έδινε διαλέξεις, αλλά ήταν συνομιλητής με ανθρώπους κάθε κοινωνικής τάξης και σε αντίθεση με τους σοφιστές, δεν δεχόταν να λάβει αμοιβή για τη διδασκαλία του.

Μέσω των πλατωνικών διαλόγων δύναται να σκιαγραφηθεί η διδασκαλία του Σωκράτη. Ο λόγος για τον Σωκράτη δεν είναι ρητορικό όργανο πειθούς, όπως προέβησαν οι σοφιστές, και αν χρησιμοποιηθεί βάσει της λογικής και σωστής πρόθεσης, τότε ανταποκρίνεται στην αλήθεια των πραγμάτων. Ο λόγος αποτελεί όργανο προσέγγισης της αλήθειας. «Μέσω της γλώσσας, και όχι μέσω των αισθήσεων, παρουσιάζεται η αλήθεια στην ψυχή»⁵.

Ο Σωκράτης τοποθέτησε στο κέντρο της φιλοσοφικής αναζήτησης τον άνθρωπο και η ηθική υπήρξε ο παιδευτικός σκοπός του και εδραζόταν στη γνώση απόλυτων αξιών. Κατά τον Σωκράτη, η αρετή είναι γνώση και κατά συνέπεια η αρετή είναι διδακτή και η λογικά θεμελιωμένη γνώση συνεπάγεται αναπόφευκτα και την εφαρμογή της και μάλιστα οδηγεί στο αγαθό, την κατεξοχήν ηθικό-πολιτική αξία. Όταν κάποιος γνωρίζει τι ακριβώς είναι η αρετή, τότε δύναται να πράττει ορθά και να είναι ενάρετος. Αν και δε δίνει ένα σαφή ορισμό του αγαθού, ωστόσο, κάνει λόγο για την αναζήτηση του αγαθού, μια αναζήτηση που πραγματοποιείται στην ψυχή⁶ του ανθρώπου και μέσω του διαλόγου και αυτή η αναζήτηση δεν είναι απαραίτητο να οδηγήσει σε κάποια οριστική λύση, αφού ήδη μέσα από την ίδια την πορεία της αναζήτησης παράγονται ορθές συμπεριφορές. Άλλωστε, αυτός είναι και ο στόχος. «Η αρετή, επομένως, συμπίπτει με την ενεργό άσκηση της γνώσης και το αγαθό με την αναζήτηση του αγαθού»⁷.

Ο Σωκράτης έκανε λόγο και για την πολιτική αρετή, την οποία ταύτιζε με την αρετή

⁵ Vegetti(2003: 141).

⁶ Κατά των Σωκράτη, η ψυχή αποτελεί το ουσιαστικό μέρος του ανθρώπου και μόνο μέσα από αυτήν μπορεί ο άνθρωπος να ανακαλύψει το πραγματικό αγαθό. Σύμφωνα με τον Louis-André Dorion(2007: 70), «υπάρχουν τα αγαθά της ψυχής(αρετές), τα αγαθά του σώματος(υγεία, κάλλος, ρόμη), και τα εξωτερικά αγαθά(πλούτη, κλέος). Μόνο τα αγαθά της ψυχής είναι πραγματικά αγαθά, σε αντίθεση με τα άλλα δύο είδη αγαθών». Πίστευε ακόμα στην αθανασία της ψυχής και στη ύπαρξη των θεών, οι οποίοι θεοί ήταν απαλλαγμένοι από ανθρώπινα ελαττώματα.

⁷ Vegetii(2003: 144).

της δικαιοσύνης και την πιστή συμμόρφωση στο νόμο. Απέρριπτε επίσης κάθε χρήση βίας, την οποία ο άνθρωπος πρέπει να αποφεύγει, καθώς είναι προτιμότερο να υφίσταται την αδικία, παρά να τη διαπράττει.

Σε μια εποχή, όπου η σοφιστική κίνηση δίδασκε την επιφανειακή σοφία, ο Σωκράτης υπήρξε αναμφισβήτητα φορέας μιας νέας ηθικής. Το ίδιο το τέλος του αναδεικνύει το μόχθο του για το ήθος της πόλης. Οι σύγχρονοί του τον αντιμετώπισαν σαν μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα και η ίδια η Αθηναϊκή δημοκρατία τον καταδίκασε σε θάνατο⁸ για τις απόψεις του, αφού η διδασκαλία του ήταν κριτική ενάντια στην απουσία ηθικών στόχων στη διακυβέρνηση της πόλης.

Αρκετοί νέοι ελκύονταν από το λόγο του και έτσι αναπτύχθηκε ένας έρωτας των νέων για τη φιλοσοφία που σινάμα ήταν και έρωτας για το δάσκαλό τους. Η εξειδανίκευση του Σωκράτη επήλθε αργότερα, ύστερα από το θάνατό του. Υπήρξε ο εμπνευστής των μετέπειτα φιλοσοφικών σχολών⁹ και μέσα από τους μαθητές του γνωρίζουμε τη διδασκαλία του.

1.2 Πλάτων

Η σωκρατική διδασκαλία έθελξε τον Πλάτωνα και τον έστρεψε προς την οδό της φιλοσοφίας, καθώς η επαφή μαζί του ήταν η αιτία του να συλλάβει τον προορισμό του. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Θεοδωρακόπουλος, «η γνωριμία τούτη με το εσωτερικό βίος του παράδοξου πρεσβύτη, που είχε δώσει τη ζωή του στη φιλοσοφία και στην Αθήνα, έγινε για τον Πλάτωνα μια φώτιση και του έφερε μέσα του μια βαθειά στροφή»¹⁰.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο Πλάτων έγραψε διαλόγους και οι πρώιμοι διάλογοί του παρουσιάζουν τη φιλοσοφία του Σωκράτη. Στους μέσους και ύστερους πλατωνικούς διαλόγους, ο ιστορικός Σωκράτης τείνει να σβήσει προοδευτικά για να εμφανιστεί ο λογοτεχνικός Σωκράτης, δηλαδή ο πλατωνικός, ο οποίος συζητά θέματα μεταφυσικής

⁸ Το 399 π.Χ., όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, κατηγορήθηκε για ασέβεια στους θεούς της πόλης και ότι υποδείκνυε νέες θεότητες, ότι διέφθειρε τους νέους, καθώς και ότι είχε διασυνδέσεις με τους εχθρούς της δημοκρατίας, όπως ο Κριτίας. Ο Σωκράτης μπορούσε να είχε αποφύγει το θάνατο, ωστόσο επέλεξε να πεθάνει αντί να ανταποδώσει την αδικία.

⁹ Οι σχολές των Κυνικών, των Κυρηναϊκών, η πλατωνική Ακαδημία.

¹⁰ Θεοδωρακόπουλος (2012: 67).

και πολιτικής θεωρίας¹¹.

Η καταδίκη του Σωκράτη ανέδειξε μια αθηναϊκή πολιτεία σε παρακμή και όχι αυτή την καινούρια πολιτεία για την οποία πέθανε ο Σωκράτης, μια πολιτεία που όφειλε να εδράζεται πάνω στην ιδέα της δικαιοσύνης και της ηθικής. Άλλωστε, αυτή ήταν και η κληρονομιά του Σωκράτη. Έτσι, σκοπός της ζωής του Πλάτωνα ήταν η θεμελίωση μιας καινούριας πολιτείας. Η παιδεία αποτελεί τον πυρήνα για τη σωστή θεμελίωση και μπορεί να πραγματοποιηθεί με την κατάλληλη εκπαίδευση. Στην *Πολιτεία*¹², ο Πλάτων προτείνει ένα σχήμα οργάνωσης της πολιτείας. Η Ακαδημία¹³ του Πλάτωνα προσέφερε αυτή την προοπτική της αναγέννησης. Στόχος της αποτελούσε η πολιτεία και η διακυβέρνησή της και η προσδοκία πως κάποια στιγμή θα μπορέσει να γίνει πράξη η όλη θεωρία. Στην πλατωνική σχολή, η εκπαιδευτική πορεία είναι επίπονη και μακροχρόνια¹⁴. Η φιλοσοφία αποτελεί το σπουδαιότερο μάθημα. Ο Όμηρος και η ποίηση αποβάλλονται από την πλατωνική παιδεία διότι προτείνουν άλλα ιδεώδη, διαφορετικά από εκείνα που επεδίωκε ο Πλάτων.

Ο Πλάτων προχώρησε σε μια σαφή διάκριση ανάμεσα στον αισθητό και στο νοητό κόσμο. Ο νοητός κόσμος είναι ρευστός, αφού τα πράγματα που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος με τις αισθήσεις του συνεχώς μεταβάλλονται. Αντίθετα, ο νοητός κόσμος είναι σταθερός, προσιτός στη λογική και αποτελείται από ιδέες. Τα πράγματα είναι είδωλα των ιδεών και αποτελούν τη μόνη πραγματικότητα.

¹¹Ο Βλαστός(1993: 90-137), αναφέρει δέκα θέματα,στα οποία ο ιστορικός Σωκράτης των νεανικών διαλόγων αναλύει θέσεις που είναι αντίθετες από αυτές που αναπτύσσει ο Σωκράτης στους διαλόγους της ωριμότητας.

¹² Η *Πολιτεία* του Πλάτωνα περιέχει τη φιλοσοφική του θεματολογία.Το έργο αυτό μαζί με τα : *Φαίδων ή περι ψυχής*, *Συμπόσιον ή περι έρωτος*,*Φαίδρος ή περι καλού*, αποτελούν τα έργα εκείνα που ανήκουν στην περίοδο διαμόρφωσης της κατεξοχήν φιλοσοφίας του Πλάτων, της θεωρίας των ιδεών του.

¹³ Ιδρύθηκε το 387 π.Χ.και πρόκειται για μια κλειστή ομάδα από ερευνητές,δασκάλους και μαθητές. Στόχος η αναζήτηση της αλήθειας, η θεμελίωση μια καινούριας πολιτείας. Ο κοινός τρόπος ζωής των μελών της αποτελούσε σημαντικό στοιχείο,αφού ο Πλάτων θεωρούσε ότι η γνώση έχει αξία μόνο αν επιφέρει την ηθική βελτίωση των ατομών και συμβάλει στην ευτυχία της πόλης.Επομένως, η κοινή αναζήτηση ήταν εξίσου σημαντική.Πώς οδηγήθηκε ο Πλάτων στη σύλληψη της ιδέας περί της ίδρυσης της Ακαδημίας; Ο Πλάτων προσπάθησε να συγκεράσει τη θεωρία και την πράξη για την ιδανική του πολιτεία στις Συρακούσες της Σικελίας,όπου εξουσίαζε ο τύραννος Διονύσιος. Η αρνητική εμπειρία του εκεί ώθησε τον Πλάτωνα στο να θεωρήσει ότι «θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια μικρογραφία της ιδανικής πολιτείας μέσα στην Αθήνα»(Κάλφας-Ζωγραφίδης: 2006,σ.115)...

¹⁴ Αρχικά, αναπτύσσονται οι φυσικές δεξιότητες των μαθητών, στη συνέχεια εξοικειώνονται με τις επιστήμες και οι πιο ικανοί μαθητές, κατά την τελευταία διαδικασία και όντας ώριμοι ηλικιακά,μυούνται στη φιλοσοφία.

Η ψυχή, κατά τον Πλάτωνα, είναι αθάνατη και αποτελείται από τρία μέρη: το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό¹⁵. Αναγνωρίζει συγχρόνως τρεις αρετές, τη σοφία, την ανδρεία και τη σωφροσύνη και η καθεμιά από αυτές αντιστοιχεί σε ένα από τα τρία μέρη της ψυχής. Ο άνθρωπος πρέπει να έχει ως σκοπό της ηθικής του προσπάθειας να κρατήσει την ψυχή μακριά από τις σωματικές απολαύσεις. Αν δεν μπορέσει να το επιτύχει, η ψυχή του μετά το θάνατό του δεν θα επιστρέψει στον κόσμο των ιδεών και θα εισέλθει σε νέο σώμα, ίσως και ζώου και θα επανέλθει στη γη ζώντας κατώτερη ζωή. Η πολιτεία είναι ο καθρέφτης της ανθρώπινης ψυχής και η κυρίαρχη αρετή της πολιτείας πρέπει να είναι η δικαιοσύνη και οι φιλόσοφοι, επειδή κατέχουν την αληθινή παιδεία και γνώση, είναι οι ιδανικοί πολιτικοί.

Ο Πλάτων αναμφίβολα γοητεύτηκε από την προσωπικότητα του Σωκράτη και τις απόψεις του, τις οποίες αποδέχεται και τις εκθέτει στους πρώιμους διαλόγους του. Σταδιακά, όμως, ο Πλάτων έδωσε μια μεταφυσική χροιά στη φιλοσοφία του που τον απομάκρυνε από το δάσκαλό του.

¹⁵ Ο Σωκράτης αναφέρθηκε στην ανωτερότητα της ψυχής έναντι του σώματος. Ωστόσο, δεν υποστήριξε ότι οι σωματικές ηδονές δύνανται να μολύνουν την ψυχή, με αποτέλεσμα το σώμα να αποτελεί το δεσμοτήριο της.

2. ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ

2.1 Σωκρατική μέθοδος

Ο Σωκράτης, επειδή θεωρούσε ότι ο προφορικός λόγος είναι ανώτερος από τον γραπτό λόγο, δεν έγραψε συγγράματα. Μέσα από τους διαλόγους του Πλάτωνα, μέσα από τις συζητήσεις που έκανε για ζητήματα ανθρώπινης συμπεριφοράς, έθετε ερωτήματα όπως το τι είναι καλό και κακό, τι είναι δίκαιο και τι άδικο. Εισήγαγε κατ' αυτόν τον τρόπο στη φιλοσοφία την έννοια του ορισμού των εννοιών¹⁶, έτσι ώστε να υπάρχει μια βάση στις συνομιλίες.

Στους σωκρατικούς διαλόγους, μεταξύ των συνομιλητών, μόνο δύο συμμετέχουν στη συζήτηση¹⁷ και προσπαθεί ο καθένας να παρουσιάσει τα καλύτερα δυνατά επιχειρήματα για τον ορισμό των εννοιών. Η μέθοδος αυτή είναι η διαλεκτική, αφού συνίσταται στην ανταλλαγή λόγων και επιχειρημάτων. Ο Σωκράτης έθετε το αρχικό ερώτημα, ο συνομιλητής του έδινε έναν ορισμό και μέσα από μια σειρά ερωτημάτων γινόταν φανερό πως η γνώση του συνομιλητή ήταν ανεπαρκής και κατ' αυτόν τον τρόπο αποκάλυπτε την άγνοια των συνομιλητών του. Στόχος παρέμενε το να οδηγηθούν οι συνομιλητές του στο να στοχαστούν το τιθέμενο ερώτημα προσεκτικότερα και αν είναι δυνατό να φτάσουν στην ουσία του και στον ορισμό του. Μέσα από τη διαδικασία του ελέγχου, οι συνομιλητές αντιλαμβάνονται την έλλειψη γνώσεων τους. Επομένως, ο έλεγχος είναι μια παιδευτική διαδικασία και όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Dorion «είναι απαραίτητος για την αρετή, καθώς η απόκτησή της προϋποθέτει την εξάλειψη, μέσω του ελέγχου, των λανθασμένων γνώσεων»¹⁸. Μέσα από την υποβολή των ερωτήσεων, την ανταλλαγή παραδειγμάτων και τη διαδικασία ελεγχου είναι δυνατή η επιτευξη του στόχου του ορισμού των εννοιών¹⁹ «Ο Σωκράτης αντιμετωπίζει τον έλεγχο σαν

¹⁶ Βασική αρχή του Σωκράτη ήταν ότι η αρετή είναι γνώση. Οι ηθικές έννοιες έπρεπε να οριστούν προκειμένου ο άνθρωπος να αποκτήσει τη γνώση και την ευδαιμονία. Δίκαιος μπορεί να είναι κανείς, εφόσον γνωρίζει τι ακριβώς είναι η δικαιοσύνη.

¹⁷ Ο ένας εκ των δύο είναι ο Σωκράτης.

¹⁸ Dorion L.A.(2007: 65)

¹⁹ Επαγωγικός συλλογισμός.

ένα ασφαλές κριτήριο για σοφία ή γνώση»²⁰. Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε τα στάδια με τα οποία επιχειρείται, μέσω του διαλόγου, η προσπάθεια για ανεύρεση της αλήθειας. Το πρώτο στάδιο κλονίζει τις γνώσεις που θεωρούν ότι κατέχουν οι συνομιλητές του Σωκράτη, ενώ συγχρόνως αντιλαμβάνονται και την άγνοιά τους. Έπειτα, οι αλεπάλληλες ερωτήσεις φέρνουν συνεχείς ανθεωρήσεις με τον τελικό σκοπό να είναι η προοπτική κατάληξης σε ένα γενικό αληθινό συμπέρασμα-ορισμό. Η αναζήτηση της ουσίας των εννοιών μέσω της επαγωγικής συλλογιστικής πορείας είναι η περίφημη μαιευτική μέθοδος του Σωκράτη²¹. Η επαγωγική συλλογιστική πορεία (από το μερικό στο γενικό) είναι κάτι που χαρακτηρίζει και τον Αριστοτέλη. Η γενίκευση στην οποία καταλήγουμε ύστερα από την όσο το δυνατόν πληρέστερη εμπειρική παρατήρηση των φαινομένων γίνεται επιστημονική διά της λογικής. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο οι γενικεύσεις δύνανται να είναι επιστημονικά αποδεκτές.

Η διαλεκτική μέθοδος χρησιμοποιήθηκε και από τον Πλάτωνα. Γιατί, όμως, ο Πλάτων χρησιμοποίησε διαλόγους; Στους πρώτους πλατωνικούς διαλόγους, ο Πλάτων θεώρησε το διάλογο ως το πιο κατάλληλο μέσο για να αποδώσει ρεαλιστικά τον Σωκράτη²². Ωστόσο, στους διαλόγους της ωριμότητάς του, όπου και αναπτύσσεται η καθαρά πλατωνική φιλοσοφία, ο Πλάτων εξακολουθεί να χρησιμοποιεί διαλόγους. Ο διαλεκτικός, που εξακολουθεί να είναι ο Σωκράτης, κυριαρχεί στη συζήτηση, θέτει ερωτήματα, οδηγεί τους συνομιλητές σε ομολογίες, ανάλογα με το επίπεδο των γνώσεών τους, και μάλιστα είναι σημαντικές βάσει των προϋποθέσεων. Η διαδικασία αυτή δεν οδηγεί σε ένα οριστικό τέλος αλλά παραπέμπει σε μελλοντικές περιοχές έρευνας και αυτό δείχνει πως ο διαλεκτικός μπορεί να προσφέρει πιο εξειδικευμένες και βαθύτερα θεμελιωμένες θεωρίες. Επομένως, η επιλογή του διαλόγου από τον Πλάτωνα αναδεικνύει το ότι η

²⁰ D.R.Morrison (2006:109).

²¹ Πρόκειται για διαλογικό έργο της πνευματικής ακμής του Πλάτωνα στο οποίο καταγράφονται οι απόψεις του Πλάτωνα για το ζήτημα της γνώσης. Στον Θεαίτητο (148e-151d), δίνεται η διαφορά της δικής του μαιευτικής με την αντίστοιχη των γυναικών. Πρόκειται για τοκετό ανδρικών ψυχών και όχι σωμάτων και μάλιστα γυναικείων. Ο Σωκράτης είναι σαν την μαία, που δίχως να γεννά ο ίδιος, βοηθά άλλους να γεννήσουν αλήθειες.

²² Στα απολογητικά του έργα (*Απολογία Σωκράτους*, ο *Κρίτων* και ο *Ευθύφρων*), επεδίωξε να υπερασπίσει και να δικαιώσει το Σωκράτη και να αναδείξει την άδικη καταδίκη του. Σε άλλους διαλόγους αναδεικνύει τη διαφορετικότητα της σκέψης του απέναντι στους σοφιστές.

φιλοσοφία συνίσταται σε μια ζωντανή ανταλλαγή επιχειρημάτων.Ο Szlezák θεωρεί ότι «οι διάλογοι με τη συνεπή και σταθερή λογοτεχνική τεχνική τους παραπέμπουν στην προφορική φιλοσοφία του Πλάτωνα»²³. Συγχρόνως, αν και ο διάλογος είναι σε γραπτή μορφή, εντούτοις η προφορική του υφή αίρει σε κάποιο βαθμό τα μειονεκτήματα του γραπτού λόγου. Εκείνο επίσης που παραμένει σωκρατικό είναι «η διαλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων, η έρευνα με σκοπό τη γεφύρωση των αντιθέσεων²⁴».

2.2 Σωκρατική ειρωνεία

Ο Πλάτων μας δείχνει με ποιο τρόπο ο Σωκράτης, μέσα από τη διαδικασία της διαλεκτικής, της δοκιμασίας και του ελέγχου των συνομιλητών, προσπαθούσε να φτάσει σε ένα γενικό ορισμό των εννοιών. Το μαντείο των Δελφών τον χαρακτήρισε ως τον σοφότερο από τους ανθρώπους²⁵. Προκειμένου, μάλιστα, να κατανοήσει το τι θέλει να πει ο θεός και θεωρώντας ότι αυτή είναι η ιερή αποστολή του, άρχισε να συνομιλεί με τους συμπολίτες του και να θέτει ερωτήματα σχετικά με το τι είναι ωραίο, τι είναι έρωας, τι είναι δικαιοσύνη, τι είναι ανδρεία. Οι συνομιλητές του, οι οποίοι διατεινόταν ότι γνωρίζαν, αφού ανέπτυσαν τις απόψεις τους και κατέληξαν σε ένα γενικό ορισμό, ο Σωκράτης τους έπειθε ότι ο ορισμός που προσπάθησαν να δώσουν είναι αντίθετος προς τις αρχικές τους πεποιθήσεις. Οι συνομιλητές δέχονται ότι οι νέες σκέψεις τους είναι προτιμότερες και έτσι εγκατέλειπαν τον αρχικό ορισμό που είχαν δώσει. Ο Σωκράτης, μάλιστα, απέφευγε να δώσει ο ίδιος ορισμούς και συνηθίζε να λέει *πώς ένα πράγμα ήξερε, ότι δεν ήξερε τίποτε*. Η περίφημη σωκρατική ειρωνεία συνίσταται ακριβώς στο ότι προσποιούνταν άγνοια και συγχρόνως μπορούσε με αυτόν τον τρόπο να βρεθεί στη θέση του ερωτώντος και να απευθυνθεί σε εκείνους που ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν, να του δώσουν απαντήσεις για το τι είναι οι αρετές. Ο Σωκράτης είχε την ικανότητα να εντοπίζει τις αντιφάσεις και τις

²³ Szlezák (2004:207).

²⁴ Vegetti (2003: 157).

²⁵ Απολογία(21a).Ο μαθητής του Σωκράτη,ο Χαιρεφών, απευθύνθηκε στο μαντείο για το αν υπάρχει σοφότερος άνθρωπος από το Σωκράτη.Η Πυθία απάντησε αρνητικά.

λανθασμένες αντιλήψεις των συνομιλητών του, ο ρόλος του ήταν περισσότερο διευθυντικός και ελεγκτικός και μέσα από αυτή τη διαδικασία, οι συνομιλητές του παραδέχονται, εν τέλει, την άγνοιά τους. Ο P. Hadot ακριβώς αυτό θεωρεί, πως «η σωκρατική ειρωνεία έγκειται στο να καμώνεται πως θέλει να μάθει κάτι από τον συνομιλητή του έτσι ώστε να τον οδηγήσει να ανακαλύψει πώς δε γνωρίζει τίποτα στον τομέα που ισχυρίζεται ότι είναι γνώστης²⁶». Οι συνομιλητές του Σωκράτη δε γνωρίζουν αυτό που φαντάζονται ότι γνωρίζουν. Στο πρώτο βιβλίο της Πολιτείας, ο Θρασύμαχος καταγγέλει εκείνη τη συνηθισμένη ειρωνεία του Σωκράτη, ότι προσποιείται ότι δε γνωρίζει προκειμένου να αποφύγει να απαντήσει (337a-e). Ο Σωκράτης υποστηρίζει πως δε γίνεται να απαντήσει κάποιος που ισχυρίζεται ότι δε ξέρει(337d-e) και παρακινεί τον Θρασύμαχο να αποκαλύψει τι είναι η δικαιοσύνη (338a-c). Ο ειδήμων Θρασύμαχος θα βρεθεί πολύ σύντομα μπροστά στην αποκάλυψη της άγνοιάς του.

Ο Σωκράτης, συγχρόνως με την προσποιητή του άγνοια²⁷, διατεινόταν ότι θαύμαζε τη «σοφία» των συνομιλητών του²⁸. Όταν ο Θρασύμαχος καταγγέλει την άγνοια του Σωκράτη, αλλά και το γεγονός ότι εκείνος και ο Πολέμαρχος απλά φλυαρούν σχετικά με το τι είναι δίκαιο, ο Σωκράτης του απαντά πως «είναι φυσικό λοιπόν να μας λυπάστε, παρά να αγανακτείτε, κυρίως μάλιστα εσείς οι ικανοί²⁹», ενώ στη συνέχεια αποκαλεί τον Θρασύμαχο «σοφό»³⁰. Με αυτό το είδος χιούμορ φαίνεται ότι δεν παίρνει στα σοβαρά τους συνομιλητές του και ότι αποτελεί ένα

²⁶ P.Hadot (2002:47).

²⁷ Στο ερώτημα αν ο Σωκράτης στη δήλωση της άγνοιάς του είναι ειλικρινής, υπάρχουν μελετητές (Vlastos, 1985:1-31), που θεωρούν πως πρέπει να υπάρξει μια εννοιολογική διαφοροποίηση του ρήματος ξέρω. Δηλαδή, είναι διαφορετική η έννοια του ρήματος ξέρω, όταν ισχυρίζεται πως δεν ξέρει τίποτα και διαφορετική έννοια λαμβάνει όταν ισχυρίζεται ότι ξέρει ότι «το να αδικεί όμως κάποιος και να μην υπακούει στον καλύτερό του, είτε θεό είτε άνθρωπο, γνωρίζω ότι είναι κακό και επαίσχυντο (τὸ δὲ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ, ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρὸν ἐστὶν οἶδα-Απολογία 29b)». Η γνώση, μάλιστα, αυτή προέρχεται από την «ελεγχτική γνώση», όπως σημειώνει ο Βλαστός (1985:18), δηλαδή εκείνη η γνώση του Σωκράτη, η οποία επειδή δεν αναιρείται από τους συνομιλητές του, αποκτά νομιμοποίηση και ισχύ. Αντίθετα, ο Dorigon (2007:56), διατυπώνει τις ενστάσεις του και θεωρεί πως ο Σωκράτης «κατέχει βέβαιες και οριστικές γνώσεις και όχι γνώσεις προσωρινές».

²⁸ Ο Σωκράτης απευθυνόταν κυρίως στους σοφιστές, που θεωρούσαν πως κατείχαν τη «γνώση», που εξαιτίας της παιδείας τους, πρόσφεραν, έναντι αμοιβής, τη γνώση τους, Κάτι για τον οποίο ήταν αντίθετος.

²⁹ *ἐλεεῖσθαι οὖν ἡμᾶς πολὺ μᾶλλον εἰκός ἐστίν που ὑπὸ ὑμῶν τῶν δεινῶν ἢ χαλεπαίνεσθαι* (Πολιτεία: 337a).

³⁰ *σοφὸς γὰρ εἶ, ὃ Θρασύμαχε* (Πολιτεία: 337b).

είδος «πειράγματος», είναι «η εκδίκηση που παίρνει η πνευματική ταπεινοφροσύνη, που εκφράζεται με την ομολογία της παντελούς άγνοιας από τους παντογνώστες περιφρονητές της³¹». Όπως χαρακτηριστικά γράφει η Τρέδέ ,«ο Σωκράτης είναι η αλογόμυγα που παρενοχλεί τους συμπολίτες του, η “τορπίλλη” που τους παραλύει με την ειρωνεία του, αυτήν την ειρωνεία του που δεν είναι τίποτα άλλο από την αφελή άγνοια την οποία και επαγγέλεται³²».

Ο Σωκράτης, όπως αναφέραμε, χαρακτηρίστηκε από το μαντείο των Δελφών ως ο σοφότερος άνθρωπος. Στην *Απολογία* κάνει λόγο για το ότι έτσι άρχισε την έρευνά του για να διαπιστώσει τι εννοούσε ακριβώς το μαντείο και άρχισε να συνομιλεί με γνωστούς άνδρες, ποιητές, χειροτέχνες, προκειμένου να βρει κάποιον σοφότερο³³. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, ο Σωκράτης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συνομιλητές του θεωρούσαν ότι γνώριζαν, αλλά επι της ουσίας δε γνώριζαν. Ο Σωκράτης καταλήγει μάλιστα σε ένα συμπέρασμα για το τι εννοούσε το μαντείο: «σοφότερος είναι εκείνος που, σαν τον Σωκράτη, γνωρίζει ότι στην πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι διόλου σοφός³⁴». Αποστολή³⁵ του Σωκράτη ήταν να κάνει τους συνομιλητές του να διαπιστώσουν την άγνοιά τους, το ότι δεν κατέχουν τη γνώση, την οποία νομίζουν ότι κατέχουν. Γι’ αυτό και επιλέγει για τον εαυτό του το ρόλο ενός συνομιλητή που δε ξέρει τίποτα, γι’ αυτό και αρκείται στο να θέτει ερωτήματα και με τον έλεγχο που ασκεί, καθεμιά απάντηση που του δίνεται απο τον παντογνώστη συνομιλητή του, τίθεται σε αμφισβήτηση μέχρι να υπάρξει μια νέα απάντηση, που και αυτή θα αμφισβητηθεί έως ότου φτάσουμε στον καλύτερο και επαρκέστερο ορισμό για την ηθική ερώτηση που τέθηκε.

Στους νεανικούς πλατωνικούς διαλόγους, όπου αποτυπώνεται ο ιστορικός Σωκράτης, μας παρουσιάζονται κάποια διακριτά χαρακτηριστικά του Σωκράτη: η δήλωση της άγνοιάς του, η οποία μας οδηγεί σε αυτό το ιδιότυπο χιούμορ και την

³¹ Σπυρόπουλος(2004: 513).

³² Saïd-Trédé-Boulluec(2001: 270).

³³ *ἐξετάζοντα ἑμᾶντὸν καὶ τοὺς ἄλλους* (Απολογία:28ε).

³⁴ *Απολογία* (23b).

³⁵ Μια αποστολή που θεώρησε ο Σωκράτης ότι αποτελεί υπηρεσία προς το θεό(Απολογία 28ε).Ο Σωκράτης αναφέρεται σε ένα ανώνυμο θεό ή κάνει λόγο για τον θεό των Δελφών(άλλοτε αποκαλείται Απόλλων και άλλοτε Φοῖβος ή Πύθιος).

ειρωνεία του, η αποστολή που θεώρησε ότι του ανέθεσε ο θεός. Ο Πλάτων, μέσω των έργων του, μας διέσωσε τη σωκρατική ειρωνεία και ο ίδιος, μάλιστα, χρησιμοποίησε αυτό το «μορφοποιητικό μέσο, την ειρωνεία, αυτή την κομψή ελαφρότητα, τη φινέτσα και την υπαινικτικότητα του ειρωνικού τόνου που είναι μοναδικές στο σύνολο της παγκόσμιας λογοτεχνίας³⁶». Ο πλατωνικός Σωκράτης εξακολουθεί να διακηρύττει την άγνοιά του και να χρησιμοποιεί το ιδίτυπο χιούμορ του.

2.3 Η έννοια ειρωνεία στον Σωκράτη

Αν αναζητήσουμε τη σημασία της λέξης *είρωνεία* στο αρχαιοελληνικό λεξικό του Hoffman, θα διαπιστώσουμε ότι σημαίνει πανουργία, κρυψίνοια, ανειλικρίνεια προσποίηση άγνοιας³⁷ και μάλιστα, στο λεξικό του Σταματάκου γίνεται λόγος, πέραν και των άλλων εννοιών, για άγνοια επιτηδευμένη(προσποιητή) για να προκαλέσει(ερεθίσει) κάποιον αντίπαλο³⁸. Αλλά και κατά το λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας του Μπαμπινιώτη, η ειρωνεία είναι «η χρήση του λόγου κατά τέτοιο τρόπο, ώστε το αποδιδόμενο νόημα να αντιτίθεται στο κυριολεκτικό³⁹».

Η λέξη *είρων* απαντάται να έχει μια αρνητική σημασία στα κείμενα του 5^{ου} αιώνα και 4^{ου} αιώνα π.Χ.. Στις *Σφήκες* (174)⁴⁰ και στις *Νεφέλες* (449)⁴¹ του Αριστοφάνη σημαίνει πανούργος.

Ο Θρασύμαχος, όπως ήδη σημειώσαμε παραπάνω, αναφερόμενος στην περίφημη σωκρατική ειρωνεία⁴² κάνει λόγο για την συνηθισμένη ειρωνεία (*είωθυια είρωνεία*) του Σωκράτη, ότι προτιμά να ειρωνευτεί παρά να αποκριθεί (*είρωνεύσοιο δὲ καὶ πάντα μᾶλλον ποιήσοις ἢ ἀποκρινοῖο, εἴ τίς τί σε ἐρωτᾷ*). Ο Θρασύμαχος θεωρεί ότι ο Σωκράτης δύναται να απαντήσει και ότι κατά αυτόν τον τρόπο έχει ως

³⁶ Szlezák (2004:167).

³⁷ Hofmann(1974: 84).

³⁸ Σταματάκος(1999:309).

³⁹ Μπαμπινιώτης(2002: 560).

⁴⁰ *οἷαν πρόφασιν καθήκεν, ὡς εἰρωνικῶς*(Σφήκες 174).

⁴¹ *μάσθλης, εἴρων, γλοιός, ἀλαζών*(Νεφέλες 449).

⁴² Πολιτεία(337a).

σκοπό να ελέγξει τις απαντήσεις των συνομιλητών του, ενώ αντίθετα ο ίδιος παραμένει προστατευμένος κάτω από τον μανδύα της άγνοιάς του. Επομένως, ο Θρασύμαχος προσάπτει στον Σωκράτη ότι είναι ανειλικρινής. Σωστά, όμως, παρατήρησε ο Βλαστός, πως «αν μεταφράσουμε εδώ την ειρωνεία ως «ειρωνεία», το ψεύδος θα αποτελούσε μια καθιερωμένη μορφή ειρωνείας»⁴³. Το γεγονός ότι στα κείμενα του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ., η λέξη ειρωνεία έχει τη σημασία της ανειλικρινής συμπεριφοράς, δε σημαίνει ότι πρέπει να θεωρήσουμε ότι την ίδια σημασία αποδίδει και ο Πλάτων στον Σωκράτη.

Στη Ρώμη του 1^{ου} αιώνα π.Χ., η σημασία της λέξης μεταβάλλεται. Ο Κικέρων σημειώνει ότι η ειρωνεία είναι μια προσποίηση που δίνει ευχαρίστηση, όταν οι λέξεις που χρησιμοποιεί κάποιος στο λόγο του διαφέρουν από τις σκέψεις του και μάλιστα θεωρεί ότι ο Σωκράτης υπερβάλλει σ' αυτού του είδους την προσποίηση και ειρωνεία. Ο Ρωμαίος ρήτορας Μάρκος Φάβιος Κοϊντιλιανός του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., θεωρεί ότι είναι τρόπος έκφρασης, όπου εννοείται το αντίθετο από εκείνο το οποίο λέγεται⁴⁴. Ο Κοϊντιλιανός θεωρεί ότι υπάρχουν είδη ειρωνείας που διαφέρουν⁴⁵. Επομένως, η σημασία μιας λέξεως δεν είναι υποχρεωτικό να χρησιμοποιείται κατά τον ίδιο τρόπο σε όλες τις περιπτώσεις. Επομένως, σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνεται στα λεξικά, η ειρωνεία πρέπει να ειπωθεί στον Σωκράτη όχι ως μια έκφραση ανειλικρίνειας αλλά για ομιλία, της οποίας το νόημα που εκφράζεται είναι αντίθετο απ' αυτό το οποίο λέγεται.

Ο Πλατωνικός Σωκράτης διαστρέφει τις λέξεις και τους δίνει ένα νόημα διαφορετικό από το κυριολεκτικό. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ειρωνεία του ως ένα αίνιγμα, το οποίο απευθύνεται σε κάποιον συνομιλητή και ο οποίος καλείται να το αποδικωποιήσει μόνος του, προκειμένου να δοκιμαστεί η ισχύς των πεποιθήσεών του, καθώς και η ευφυΐα του. Είναι εύλογο, ωστόσο, όταν η ειρωνεία λειτουργεί ως αίνιγμα, να κινδυνεύει να παρανοηθεί⁴⁶. Μάλιστα, στο λεξικό των

⁴³ Βλαστός(1993: 62).

⁴⁴ Κοϊντιλιανός, 9.2.44-46.

⁴⁵ Κοϊντιλιανός, 9.2.44:« Igitur *είρωνεία*, quae est schema, ab illa, quae est tropus, genere ipso nihil admodum distat;(in utroque enim contrarium ei quod dicitur intelligendum est)species vero prudentius intuenti diversas esse facile est deprehendere».

⁴⁶ Βλαστός(1993: 58).

λογοτεχνικών ορών του Abrams, αναφέρεται ότι «παρακολουθώντας του περίτεχνους και εύστροφους ελιγμούς μεγάλων ειρώνων, ελέγχουμε την ικανότητά μας να διαβάζουμε πίσω από τις γραμμές⁴⁷».

Συνεπώς, η ειρωνεία δύναται να χρησιμοποιηθεί με ποικίλες σημασίες: της ανειλικρίνειας, της πονηράδας, της υποκρισίας. Ο Πλάτων δίνει μια βαθύτερη διάσταση. Μέσω της ειρωνείας καλεί τους συνομιλητές να συνειδητοποιήσουν την πνευματική τους ένδεια και να αναζητήσουν μαζί του την αλήθεια, μέσω της διαλεκτικής μεθόδου των ερωταποκρίσεων⁴⁸.

Η ειρωνεία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, αποτελεί άλλο ένα εργαλείο, ένα μέσο ηθικής παιδείας, όπως ο έλεγχος και η διαλεκτική. Η πλατωνική ειρωνεία, κατά τον Szlezák, είναι σημαντική για την ανάγνωση του Πλάτωνα, αφού αποτελεί ένα μέσο αποκάλυψης της στρεβλότητας και της γελοιότητας αντίθετων στάσεων, δεν πρέπει μάλιστα να συγχέεται με τη σύγχρονη αντίληψη περί της ειρωνείας, «η σημαντικότερη λειτουργία της οποίας είναι να μην αφήνει τίποτε, αλλά απολύτως τίποτε, να ξεφύγει από την ειρωνική αντιμετώπιση⁴⁹, που μπορεί να φτάσει μέχρι του σημείου να αντιμετωπίζει κάποιος το συνομιλητή του μειωτικά. Αν και θεωρεί σημαντική την ειρωνεία, εντούτοις επισημαίνει ότι η ειρωνεία είναι ένα μέσο παρουσίασης περιορισμένης εμβέλειας και ότι η σημασία της ειρωνείας στον Πλάτωνα έχει υπερεκτιμηθεί, αφού ήδη στα έργα της ώριμης ηλικίας του Πλάτωνα και μάλιστα στην Πολιτεία του, η ειρωνεία εμφανίζεται περιθωριακά.

⁴⁷ Abrams M.H. (2007²: 105-106)

⁴⁸ Guthrie(2005: 176).

⁴⁹ Szlezák(2004:168).

3. ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ ἢ περί ἔρωτος

Ἡ φιλολογική ἐρευνα ἔχει ἀποδείξει πως τὸ πλατωνικὸ ἔργο *Συμπόσιον* κατατάσσεται στα ἔργα τῆς περιόδου τῆς ωριμότητος τοῦ Πλάτωνα⁵⁰ καὶ ὅτι γράφτηκε κατὰ τὸ 385 π.Χ. . Τὸ 385 π.Χ. ἦταν 43 χρονῶν καὶ μόλις πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια εἶχε γυρίσει στὴν Αθήνα ἀπὸ τὸ ταξίδι τους στὶς Συρακούσες καὶ εἶχε ἰδρῦσει τὴν Ακαδημία του.

Ἡ Αθήνα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη βρίσκεται σὲ παρακμῇ. Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι με τὴ Σπάρτη εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἠττηθῶν οἱ Αθηναῖοι τὸ 404 π.Χ. . Τὸ 386 π.Χ. συνήφθη ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη⁵¹ με τὸν Πέρση βασιλιά Ἀρταξέρξη καὶ πλέον οἱ Πέρσες ἦταν κυρίαρχοι τῶν πολιτικῶν υποθέσεων στὴν Ελλάδα. Ἡ εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα ταπείνωσε τοὺς ἐχθροὺς τῆς Σπάρτης καὶ πλέον ἐκείνη ἦταν ἡ κυρίαρχη δύναμη. Ἡ ἐνδοξὴ αθηναϊκὴ ἡγεμονία τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. εἶχε σβῆσει οριστικά.

Ὁ Πλάτων εἶχε ἐπηρεαστεῖ στα νεανικά του χρόνια ἀπὸ τὸν Σωκράτη. Τὸ 399 π.Χ., ὅπως θα δούμε καὶ στὴ συνέχεια, ἡ Αθήνα καταδίκασε σὲ θάνατο τὸ δασκάλό του με τὶς κατηγορίες τῆς μὴ πίστεως τοῦ στους θεοὺς τῆς πόλης καὶ ὅτι διέφθειρε τοὺς νέους. Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη δε σταμάτησε νὰ εἶναι ἐπίκαιρο θέμα. Ὁ Πλάτων ἀναδεικνύει τὸ δάσκαλό του ὡς τὸ σύμβολο τοῦ φιλοσόφου καὶ με αὐτὸ τὸ πνεῦμα μας ζωγραφίζει τὴν Σωκράτη στὴ ζωὴ μέσα στὴν εὐθυμὴ καὶ ἐρωτοπαθὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Συμποσίου⁵².

Τὸ Συμπόσιον εἶναι μὴ ἀφήγηση μίας συγκέντρωσης ποὺ ἐγίνε στὸ σπίτι τοῦ νεαροῦ ποιητῆ Ἀγάθωνα, ὁ ὁποῖος γιορτάζει τὴ νίκη του, με τὴν πρώτη τραγωδία του, στους

⁵⁰ Για τὴ χρονολόγηση τοῦ Συμποσίου, βλέπε: Taylor(2009:251-252), Συκουτρῆς(2005:17*-23*), Easterling-Knox(2005:646). Ὁ Βλαστός (1993:92-93) τὸ κατατάσσει στους διαλόγους τῆς μεσαιᾶς περιόδου τοῦ Πλάτωνα.

⁵¹ Οἱ Σπαρτιάτες, ἐξασθενημένοι ἀπὸ τοὺς διαρκεῖς πολέμους με τοὺς Αθηναίους, τοὺς Θηβαίους καὶ ἄλλους Ἕλληνες, στράφηκαν καὶ πάλι στους Πέρσες. Ὁ Ἀρταξέρξης ἦταν σύμφωνος νὰ βοηθήσει τοὺς Σπαρτιάτες ἀλλὰ ἔθεσε συγκεκριμένους ὅρους: νὰ ἀναγνωριστεῖ ἡ περσικὴ κυριαρχία στὶς ἐλληνικὲς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὑπόλοιπες ἐλληνικὲς πόλεις νὰ παραμείνουν αὐτόνομες, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ συμμαχήσουν μεταξύ τους καὶ νὰ ἀποδεχθῶν τὴ συμφωνία ὄχι μόνον οἱ Σπαρτιάτες ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε νὰ πείσει τὶς ἐλληνικὲς πόλεις, ἐπιβάλλοντας τὴ συμφωνία ἀκόμα καὶ με τὴ χρῆση βίας. Τὸ 386 π.Χ. ἀντιπρόσωποι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ὀρκίστηκαν νὰ τηροῦν τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας, ποὺ ἔμεινε γνωστὴ ὡς εἰρήνη τοῦ Βασιλιά ἢ τοῦ Ἀνταλκίδα (ὄνομα Σπαρτιάτη ναύαρχου).

⁵² Συκουτρῆς(2005:22*).

δραματικούς αγώνες στα Λήναια. Ο Αγάθων κέρδισε το πρώτο βραβείο, όταν ήταν άρχοντας ο Εύφημος, το 416 π.Χ.. Η αφήγηση γίνεται από κάποιον Απολλόδωρο, θαυμαστή του Σωκράτη, σε μια ομάδα πλουσίων ανθρώπων⁵³, ο οποίος δεν ήταν παρών, λόγω ηλικίας, στο συμπόσιο. Η πηγή του Απολλόδωρου είναι ο Αριστόδημος, οπαδός και εκείνος του Σωκράτη, ο οποίος ήταν παρών στο συμπόσιο. Η χρονολογία της αφήγησης του Απολλόδωρου παραμένει ασαφής. Ο Σωκράτης είναι ακόμη ζωντανός⁵⁴, το συμπόσιο έγινε, όπως λέει ο αφηγητής, πριν από πολύ καιρό⁵⁵ και ο Αγάθων, τη στιγμή της αφήγησης, ζούσε ήδη μακριά από την Αθήνα⁵⁶. Οι Αθηναίοι εκτέλεσαν τον Σωκράτη το 399 π.Χ. και ο ποιητής Αγάθων είχε εγκαταλείψει την Αθήνα για την αυλή του βασιλιά Αρχέλαου της Μακεδονίας περίπου το 407. Αν λάβουμε υπόψιν και τη κωμωδία του Αριστοφάνη *Βάτραχοι*, που διδάχτηκε το 405 π.Χ. στα Λήναια, στο σημείο όπου ερωτάται ο Διόνυσος από τον Ηρακλή γιατί δεν επιλέγει να φέρει από τον Κάτω Κόσμο τον Σοφοκλή αντί του Ευριπίδη, και αφού δίνει την απάντησή του ο Διόνυσος, στη συνέχεια τον ρωτά ο Ηρακλής για τον Αγάθωνα⁵⁷. Ωστόσο, ο Διόνυσος απαντά πως μας έχει εγκαταλείψει⁵⁸. Επομένως, η αφήγηση του Απολλόδωρου μπορεί να τοποθετηθεί με ασφάλεια στο τέλος του 5^{ου} αιώνα.

Τα συμπόσια αποτελούσαν ιδιαίτερη εκδήλωση του ιδιωτικού βίου των αρχαίων Ελλήνων της κλασικής περιόδου. Τα συμπόσια ήταν ιδιωτικού χαρακτήρα και αποτελούσαν το ακοκορύφωμα εορταστικών εκδηλώσεων, που λαμβάνονταν χώρα

⁵³ Συμπόσιον(173c): «εἰ οὖν δεῖ καὶ ὑμῖν διηγήσασθαι...ἄλλως τε καὶ τοὺς ὑμετέρους τοὺς τῶν πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν».

⁵⁴ Συμπόσιον(172c):«ἀφ' οὗ δ' ἐγὼ Σωκράτει συνδιατρίβω καὶ ἐπιμελὲς πεποιήμαι ἐκάστης ἡμέρας εἰδέναι ὅτι ἂν λέγῃ ἢ πράττῃ, οὐδέπω τρία ἔτη ἐστίν».

⁵⁵ Συμπόσιον(173a):ο Απολλόδωρος λέει,«παίδων ὄντων ἡμῶν ἔτι, ὅτε τῇ πρώτῃ τραγωδίᾳ ἐνίκησεν Ἀγάθων, τῇ ὑστεραίᾳ ἢ ἢ τὰ ἐπινίκια ἔθυνεν αὐτός τε καὶ οἱ χορευταί».

⁵⁶ Συμπόσιον(172c):«οὐκ οἶσθ' ὅτι πολλῶν ἐτῶν Ἀγάθων ἐνθάδε οὐκ ἐπιδεδήμεκεν».

⁵⁷ Η υπόθεσή της κωμωδίας περιστρέφεται γύρω από έναν ποιητικό διαγωνισμό που διοργανώνει στον κάτω κόσμο ο Διόνυσος μεταξύ του Ευριπίδη και του Αισχύλου. Απογοητευμένος από τους ποιητές εν ζωή, ο Διόνυσος επιδιώκει να φέρει από τον Κάτω Κόσμο έναν από τους δύο αυτούς ποιητές. Οι νέοι τραγικοί ποιητές δεν είναι το ίδιο επιδέξιοι και ικανοί. Αν και θεωρεί από τους εν ζωή ποιητές τον Αγάθωνα ικανό ποιητή, εντούτοις ο Αγάθων γύρω στο 407 έχει φύγει για την αυλή του βασιλιά Αρχέλαου στη Μακεδονία. Όταν στη συνέχεια ο Διόνυσος αναφέρει που βρίσκεται ο Αγάθων, ύστερα από ερώτηση του Ηρακλή («ποι γῆς ὁ τλήμων»;, στ.84), λέει: «ἐς μακάρων εὐωχίαν» (στ.85). Ο Stanford(2010:148), θεωρεί ότι «το μακάρων είναι ένα λογοπαίγνιο αντί των Μακεδόνων και το εὐωχίαν έχει να κάνει με το ότι οι Μακεδόνες ήταν γνωστοί για τα πλουδιοπάροχα δαίπνα τους».

⁵⁸ Βάτραχοι(στ.83):« Ἀπολιπὼν μ' ἀποίχεται».

ύστερα από σημαντικά γεγονότα, όπως η νίκη ενός τραγικού ποιητή σε δραματικούς αγώνες. Τα συμπόσια αυτά ήταν δημιούργημα της τάξης των ευγενών και γινόντουσαν στον *άνδρωνα*, που ήταν η αποκλειστική αίθουσα της οικίας για τους άνδρες. Οι γυναίκες δεν μπορούσαν να λάβουν μέρος, με εξαίρεση να αποτελούν οι *αύλητριδες*⁵⁹. Ο *αμφιτρώων*, ο οργανωτής του συμποσίου στον *άνδρωνα* του σπιτιού του, έπρεπε να είχε τέτοια οικονομική άνεση, ώστε να φροντίσει για την ευπρέπεια του χώρου, για τα αγαθά της *τράπεζης*⁶⁰, για τις αναπαυτικές κλίνες. Ο ίδιος ήταν επιφορτισμένος για την επιλογή των καλεσμένων αλλά και οι ίδιοι οι καλεσμένοι είχαν τη δυνατότητα να καλέσουν άλλους. Η διάρκεια ενός συμποσίου ήταν δυνατό να διαρκέσει μέχρι τα χαράματα. Οι καλεσμένοι έφταναν καλοντυμένοι και ξάπλωναν σε αναπαυτικά ανάκλιτρα δύο-δύο. Ο καλεσμένος που καθόταν στα δεξιά του αμφιτρώωνα ήταν εκείνος που απολάμβανε τις τιμές. Το σερβίρισμα του δείπνου ήταν η πρώτη και σύντομη φάση ενός συμποσίου⁶¹. Στη συνέχεια εκλέγεται ο *συμποσίαρχος*, που αποφάσιζε την ποσότητα αλλά και το πόσο αραιωμένο κρασί θα έπιναν. Η οينوποσία, ο *πότος*, είναι το επόμενο στάδιο που άρχιζε αφού πρώτα έκαναν σπονδές στον Δία-Σωτήρα και έψελναν τον *παιᾶνα*⁶².

Ο λόγος δε θα μπορούσε να λείπει από το συμπόσιον. Κατα τη διάρκεια της οينوποσίας και όσο κρατούσε αυτή, ο λόγος είχε κυρίαρχη θέση. Οι καλεσμένοι είχαν τη δυνατότητα να αναδείξουν τη γενικότερη παιδεία τους στη συζήτηση κάποιου θέματος κοινού ενδιαφέροντος. Διηγήσεις, αστεϊσμοί, ταυτίσεις των ίδιων των καλεσμένων με γνωστές μορφές από τη μυθολογία, την ιστορία ή τη σύγχρονή τους εποχή αποτελούσαν μερικούς μόνο από τους ποικίλους τρόπους έκφρασης. Αναμφίβολα, «στον κλειστό χώρο των ανδρικών συναναστροφών και κάτω από την απελευθερωτική επίδραση του Διονύσου και του κρασιού, πολλοί συμβατικοί περιορισμοί που επέβαλλε η κοινωνία μπορούσαν να χαλαρώσουν και η γιορταστική διάθεση να αφηνιάσει⁶³».

Η διήγηση του Απολλόδωρου για τη συγκέντρωση στο σπίτι του Αγάθωνα αντανάκλα τα χαρακτηριστικά ενός συμποσίου. Η ελίτ της αθηναϊκής κοινωνίας

⁵⁹ Οι αύλητριδες ήταν καλλιτέχνιδες και με τη μουσική διασκεδάζαν τους συμποσιαστές.

⁶⁰ Φρόντιζε να εξασφαλίσουν όλα τα προαπαιτούμενα ενός συμποσίου, το φαγητό και το ποτό.

⁶¹ Συμπόσιον(176e): «νῦν δὲ πρὸς τὸ δείπνον πρῶτα τρέπου».

⁶² Συμπόσιον(176a): «μετὰ ταῦτα, ἔφη, κατακλινέντος τοῦ Σωκράτους καὶ δειπνήσαντος καὶ τῶν ἄλλων, σπονδάς τε σφᾶς ποιήσασθαι, καὶ ἄσαντας τὸν θεὸν καὶ τᾶλλα τὰ νομιζόμενα, τρέπεσθαι πρὸς τὸν πότον».

⁶³ Hunter(2007:12).

βρισκόταν στο σπίτι του Αγάθωνα για να γιορτάσει τη νίκη του στους δραματικούς αγώνες στα Λήναια. Οι καλεσμένοι είναι μισοξαπλωμένοι δύο-δύο σε κλίνες, το δείπνο έχει ήδη ξεκινήσει και καθώς τελειώνουν το φαγητό τους και κάνουν τις καθιερωμένες σπονδές και ψέλνουν τον παιάνα, περνούν στο κύριο μέρος του συμποσίου: την οινοποσία(πότος). Και καθώς οι συμπότες έπιναν το αραιωμένο κρασί τους, ορίζουν το θέμα της συζήτησης που θα ακολουθήσει. Το θέμα που θα αναλάβει ο καθένας από τους καλεσμένους να αναλύσει είναι ο *Έρωτας* και η δύναμή του.

Αν και ο Πλάτων συνήθιζε να δίνει στα έργα του το όνομα του κύριου συνομιλητή του Σωκράτη ως τον τίτλο των διαλόγων του, εντούτοις το έργο του *Συμπόσιον* αποτέλεσε εξαίρεση⁶⁴. Γιατί αν και θα περιμέναμε να δούμε την ανάπτυξη των συλλογισμών του Πλάτωνα μέσω ενός διαλόγου, στον οποίον κεντρικός πρωταγωνιστής θα ήταν ο Σωκράτης και συνομιλητές του οι καλεσμένοι του συμποσίου και αν και θα περιμέναμε να δούμε τις σωκρατικές μεθόδους του ελέγχου και της διαλεκτικής, μέσω των οποίων θα οδηγούμασταν στην ουσία του φαινομένου του έρωτος, εντούτοις προτίμησε να παρουσιάσουν οι καλεσμένοι ένα εγκώμιο για τον έρωτα. Ο λόγος που οδηγήθηκε σε αυτή την διαφορετικότητα παρουσιάσης της έννοιας του έρωτος ήταν ότι κατά αυτόν τον τρόπο επιδίωξε να δώσει το φιλοσοφικό του στοχασμό με τον πιο ελκυστικό τρόπο ενώ συγχρόνως ήθελε να δείξει την αδυναμία όλων των άλλων απόψεων, που ήταν δυνατό να διατυπωθούν στην εποχή του⁶⁵. Για αυτό το λόγο, ο Πλάτων ανέθεσε συγκεκριμένους ρόλους για τον κάθε καλεσμένο, ώστε ο λόγος του καθενός να αντανακλά την παιδεία του, το επάγγελμά του, την ιδιοσυγκρασία του. Ακόμα και η σειρά παρουσίασης των λόγων δεν επιλέχτηκε τυχαία από τον Πλάτωνα και σύμφωνα με αυτήν τους παρουσιάζουμε. Πρώτοι, λοιπόν, λαμβάνουν το λόγο ο Φαίδρος και ο εραστής του Αγάθωνα Πausανίας, όπου έχουμε μια προσέγγιση της σοφιστικής. Στη συνέχεια το λόγο λαμβάνει ο γιατρός Ερυξίμαχος, ο οποίος εκπροσωπεί την επιστήμη, ο Αριστοφάνης και ο Αγάθων έπονται ως εκπρόσωποι της ποίησης με το διαφορετικό τους, ωστόσο, ύφος. Στη συνέχεια μιλάει για τον έρωτα ο Σωκράτης, ο λόγος του οποίου είναι η κορύφωση και μας αναφέρει ότι όσα έμαθε για τον έρωτα τα οφείλει στη μάντισσα Διοτίμα, τον λόγο της οποίας μας μεταφέρει. Τελευταίος μιλάει ο

⁶⁴ Όπως επίσης και τα έργα του Απολογία(δεν είναι διαλογικό), Νόμοι, Πολιτεία.

⁶⁵ Σπυρόπουλος(2004:39).

Αλκιβιάδης, ο οποίος εγκωμιάζει τον Σωκράτη.

Ήδη από την αρχή του έργου εισαγόμαστε στο θέμα του Συμποσίου: *περί τῶν ἐρωτικῶν λόγων*⁶⁶. Αλλά γιατί ο έρωτας να αποτελεί το θέμα του συμποσίου; Στο Συμπόσιον, οι λόγοι των παρευρισκομένων αφορούν κυρίως τον έρωτα που αισθάνεται ένας ενήλικος άνδρας, που είναι ο έραστής, προς έναν νεότερο άνδρα, τον ερώμενον. Η παιδευραστία, κατά την αρχαιότητα, ήταν κοινωνικό φαινόμενο, που δεν ήταν επιφορτισμένος με την αρνητική χροιά που έχει σήμερα. Η αρχαία πόλις και ιδίως η Αθήνα, επιδίωκε να γαλουχήσει πολίτες με αγωγή ηθική και πνευματική, προκειμένου αυτοί να αποκτούν γνώμη για ένα πλήθος ζητημάτων που αφορούν την εξωτερική και εσωτερική πολιτική, ώστε να είναι σε θέση να εκλέγουν, ως μέλη πια της εκκλησίας του δήμου, τους κατάλληλους αξιωματούχους, να παίρνουν τις κατάλληλες αποφάσεις σε σοβαρά ζητήματα που αφορούσαν την πόλη αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες να κατέχουν γνώσεις ώστε να είναι σε θέση να αναλάβουν αξιώματα. Ένας νέος, λοιπόν, έπρεπε να διαπαιδαγωγηθεί από έναν πεπειραμένο Αθηναίο πολίτη⁶⁷, ο οποίος θα φρόντιζε να τον κάνει καλύτερο πολίτη και ανάμεσα στους δύο αυτούς αναπτυσσόταν δεσμός φιλίας. Εκείνο που προσέλκυε τον ενήλικο άνδρα να ασχοληθεί με τη διαπαιδαγώγηση του νέου δεν ήταν μόνο η φιλία αλλά, όπως χαρακτηριστικά μας λέει ο Συκουτρής, ήταν «ο έρωσ προς τον νέον, ένα αίσθημα τεκνογονίας πνευματικής, η επιθυμία να φέρεις εις τον κόσμον παιδιά της ψυχής σου, ομοιώματα του ανωτέρου σου εγώ⁶⁸». Για τον νέο, ο εραστής είναι το ιδεώδες πρότυπο που θα διαπλάσει την προσωπικότητά του. Επομένως, η σχέση ενός ενήλικου άνδρα με έναν νεαρό ήταν μια σχέση ψυχοπνευματική, μια σχέση παιδαγωγικού χαρακτήρα, όπου ο έμπειρος ενήλικος είχε ως στόχο τη σωστή διαπαιδαγώγηση του ήθους του νεαρού, η ομορφιά του οποίου τον είχε γοητεύσει. Συγχρόνως, δεν πρέπει να ξεχνούμε πως στην κορυφή της πυραμίδας των Ιδεών του, ο

⁶⁶ Συμπόσιον (172b).

⁶⁷ Το πρόσωπο που θα αναλάμβανε τη διαπαιδαγώγηση του νέου αναζητούνταν εκτός του πλαισίου της οικογένειας και οι γονείς του νέου σχεδόν πάντα έδιναν την έγκρισή τους. Θα μπορούσε η οικογένεια και ιδίως ο πατέρας να αποκτήσει το ρόλο του παιδαγωγού. Ωστόσο, από τη μια ο παιδαγωγικός ρόλος της οικογένειας δεν είχε τη σημασία που έχει στη σύγχρονή μας εποχή, ενώ από την άλλη η απόσταση της ηλικίας μεταξύ του πατέρα και του παιδιού δεν επιτρέπει μια ουσιαστικότερη επίδραση στον εσωτερικό κόσμο του νέου, καθώς είναι αρκετά περιορισμένη. Γι' αυτό και ο παιδαγωγός αναζητούνταν έξω από την οικογένεια και υπήρχε απόσταση μισής γεννιάς μεταξύ του εραστή και του ερώμενου, όπου και αναπτυσσόταν μεταξύ τους δεσμός φιλίας.

⁶⁸ Συκουτρής (2005:59*)

Πλάτων τοποθετεί την κατεξοχήν ηθική ιδέα, την Ιδέα του Αγαθού. Ο πόθος του ανθρώπου είναι να κατακτήσει τις Ιδέες μέσω της γνώσης, της επιστήμης και της ηθικής βελτίωσης. «Στο Συμπόσιον ο έρως θεωρείται δύναμη η οποία έλκει τον άνθρωπο προς τον κόσμο της αιώνιας υπάρξεως, της οποίας το αίτιο είναι το Αγαθό⁶⁹». Ο έρως είναι η τάση του ανθρώπου να γνωρίσει τις ιδέες και το Αγαθό. Και μάλιστα, όπως ο μαθητής έπρεπε να ασκηθεί από τον φιλόσοφο για να προσεγγίσει τις ιδέες, το ίδιο δυναμική είναι η σχέση μεταξύ του ερώμενου και του εραστή. Η προσωπική έλξη μεταξύ των ανθρώπων μετατρέπεται σε μια ερωτική έλξη για μάθηση. Γι' αυτό και ο έρως και ο εραστής ανάγονται από τον Πλάτωνα στο υψηλότερο επίπεδο των εννοιών της φιλοσοφίας και του φιλοσόφου αντίστοιχα.

Η διερεύνηση λοιπόν του έρωτα ως φαινομένου ήταν ο σκοπός της συγγραφής του Συμποσίου, όπως δηλώνει και η προλογική φράση περι τῶν ἐρωτικῶν λόγων. Ωστόσο, ο Πλάτων, όπως προκύπτει από την ανάγνωση του Συμποσίου, θέλησε να σκιαγράψει και το πορτρέτο του δασκάλου του Σωκράτη και να αποκαταστήσει τη μνήμη του εναντίον των άδικων κατηγοριών, που τον οδήγησαν σε άδικο θάνατο. Ένωθε μια εσωτερική ανάγκη να υπερασπίσει το δάσκαλό του, να αναδείξει την υπεροχή του και να εκθέσει την κοινή γνώμη που τον καταδίκασε.

⁶⁹ Νιάρχος (2003:xxv).

4. Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ ΣΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ

Το Συμπόσιον ξεκινά με μια απάντηση που δίνει ο Απολλόδωρος ύστερα από την ερώτηση που έκανε μια παρέα φίλων⁷⁰, οι οποίοι του ζήτησαν να τους διηγηθεί ό,τι ήξερε για εκείνο το συμπόσιο. Ο Απολλόδωρος⁷¹ δέχεται να τους διηγηθεί μια και το είχε κάνει ήδη πρόσφατα και παρεμβάλλει έναν ολόκληρο διάλογο με τον Γλάκωνα από το Φάληρο, στον οποίο είχε διηγηθεί το συμπόσιο. Οι δυο αυτοί διάλογοι μπορούν να θεωρηθούν ως ένας πρόλογος του έργου (172-174a). Στη συνέχεια συναντούμε μια εισαγωγή (174a-178a) σχετικά με τη συνάντηση του Σωκράτη με τον Αριστόδημο, τη διαλογική συζήτηση του Αγάθωνα και του Σωκράτη και την περιγραφή του συμποσίου. Το υπόλοιπο έργο μπορεί να χωριστεί σε τρία μέρη. Οι πέντε πρώτοι λόγοι του Φαίδρου, Πανσανία, Ερυξίμαχου, Αριστοφάνη και Αγάθωνα αποτελούν το πρώτο μέρος. Ο λόγος του Σωκράτη αποτελεί το δεύτερο μέρος και το τελευταίο μέρος αποτελεί το εγκώμιο του Σωκράτη από τον Αλκιβιάδη.

Καθώς ο Απολλόδωρος περπατούσε στο δρόμο από το Φάληρο προς την Αθήνα, αφηγούνταν τα γεγονότα στο φίλο του Γλαύκωνα. Ο ειρωνικός τόνος φαίνεται ήδη όταν ο Απολλόδωρος αναφέρει πως λίγος καιρός έχει περάσει από τότε που μοιράζεται το χρόνο με τον Σωκράτη, μόλις τρία χρόνια, και πως μέχρι να τον γνωρίσει περιφερόταν νομίζοντας πως κάτι κάνει με το να πιστεύει, όπως και ο Γλαύκων, ότι πρέπει να καταπιάνεται με ό,τιδήποτε άλλο παρά τη φιλοσοφία⁷². Και ο Γλαύκων, αφού του απαντά «*μη σκῶπτ', ἔφη* (μη με κοροϊδεύεις)», τον παρακαλά να του πει για το συμπόσιο.

Αφού έχει αναφέρει στον Γλαύκωνα πως ότι ξέρει για τη συνάντηση το οφείλει όχι γιατί ο ίδιος βρέθηκε εκεί, αλλά σε όσα του είχε πει ο Φοίνικας, που του τα είχε διηγηθεί ο Αριστόδημος αλλά και από το ότι ο ίδιος ο Απολλόδωρος διασταύρωσε στοιχεία ρωτώντας τον ίδιο τον Σωκράτη, επαναφέρει το λόγο του στην παρέα των φίλων του,

⁷⁰ Ο Απολλόδωρος βρίσκεται σε ένα δημόσιο υπαίθριο χώρο με μια συντροφιά *εταίρων*. Οι όροι *εταίροι*, *φίλοι*, *ερασταί*, χρησιμοποιούνται από τον Πλάτωνα για να αποδώσουν το στενό κύκλο του Σωκράτη.

⁷¹ Ο ρόλος του αφηγητή ανήκει στον Απολλόδωρο. Η αφήγησή του είναι σε πλάγιο λόγο, καθώς μεταφέρει ό,τι του είπε ο Αριστόδημος (Συμπόσιον 174a: «*ἔφη γάρ οἱ Σωκράτη ἐντυχεῖν λελουμένον...*»), ενώ οι λόγοι είναι σε ευθύ λόγο. «Πρόκειται για έναν τρόπο παρουσίωσης που δεν μας επιτρέπει να ξεχνάμε ποτέ ότι δεν μας προσφέρεται άμεση πρόσβαση σε μια 'αληθινή εξιστόρηση' του 'τι έγινε πραγματικά' στο σπίτι του Αγάθωνα (Hunter 2007: 29)».

⁷² Συμπόσιον (173a): «*πρὸ τοῦ δὲ περιτρέχων ὅπη τύχοιμι καὶ οἰόμενος τί ποιεῖν ἀθλιώτερος ἢ ὅτουσιν, οὐχ ἦττον ἢ σὺ νυνί, οἰόμενος δεῖν πάντα μᾶλλον πράττειν ἢ φιλοσοφεῖν*».

δηλώνοντας πώς είναι έτοιμος και με ενθουσιασμό για να τους μιλήσει για φιλοσοφία⁷³ εν αντιθέσει με τα θέματα των πλούσιων φίλων του, που του δημιουργούν αγανάκτηση, αφού δεν έχουν τίποτα να προσφέρουν⁷⁴. Μάλιστα, ένας από τους εταίρους, του λέει: «*ἀεὶ ὁμοῖος εἶ, ὦ Ἀπολλόδωρε: ἀεὶ γὰρ σαυτὸν τε κακηγορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους, καὶ δοκεῖς μοι ἀτεχνῶς πάντα ἀθλίους ἡγεῖσθαι πλὴν Σωκράτους, ἀπὸ σαυτοῦ ἀρξάμενος(173d)*». Και ούτε είναι τυχαίο, συνεχίζει, ότι σε αποκαλούν με το παρατσούκλι *μαλακός*, δηλαδή *μανιακό*⁷⁵. Ο Απολλόδωρος στρέφεται με ειρωνικό ύφος ενάντια στους εταίρους-φίλους του σοφιστές και μάλιστα σκιαγραφείται ήδη το πορτρέτο του Σωκράτη ως φιλοσόφου και διδασκάλου που προσφέρει τις γνώσεις του άνευ χρημάτων, εν αντιθέσει με τους σοφιστές, οι γνώσεις των οποίων δεν προσφέρουν την ουσία των πραγμάτων. Ο Απολλόδωρος, ειρωνευόμενος, αποδέχεται το χαρακτηρισμό του *μανιακού* αλλά κατά βάθος θεωρεί πως εκείνος έχει τη σωστή οπτική, ενώ οι άλλοι όχι⁷⁶.

Και αφού με ειρωνικό τόνο ο εταίρος λέει πως δεν αξίζει να μαλώνουν για αυτά⁷⁷, κάτι που αποδέχεται και ο Απολλόδωρος, ο Πλάτων περνά στην εισαγωγή του έργου όπου, πλέον, ο Απολλόδωρος θα αναφέρει, σε πλάγιο λόγο, όσα του διηγήθηκε ο Αριστόδημος.

Ο Αριστόδημος διηγείται ότι συνάντησε τον Σωκράτη περιποιημένο⁷⁸, όταν εκείνος κατευθύνονταν στο σπίτι του Αγάθωνα για να τον τιμήσει για τη νίκη του στους δραματικούς αγώνες. Η εμφάνιση του Σωκράτη ως καλοντυμένου, αφού δε φρόντιζε ποτέ για την εξωτερική του εμφάνιση, ήταν ασυνήθιστη και ίσως και κωμική. Ο Hunter εύστοχα παρατηρεί «*πως όταν ο ίδιος ο Σωκράτης ευπρεπίζεται (γίνεται καλός), πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί*⁷⁹».

⁷³ Συμπόσιον(173c):«*περὶ φιλοσοφίας λόγους ἢ αὐτὸς ποιῶμαι ἢ ἄλλων ἀκούω, χωρὶς τοῦ οἶεσθαι ὠφελεῖσθαι ὑπερφυῶς ὡς χαίρω*».

⁷⁴ Συμπόσιον(173c):«*τοὺς ὑμετέροισι τοὺς τῶν πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν, αὐτὸς τε ἄχθομαι ὑμᾶς τε τοὺς εταίρους ἐλεῶ, ὅτι οἶεσθε τι ποιεῖν οὐδὲν ποιῶντες*».Τους εταίρους τους αποκαλεί πλούσιους, χωρίς τα θέματα που αναπτύσσουν να έχουν να κάνουν με διανοούμενους.

⁷⁵ Ο Απολλόδωρος ήταν προσκολλημένος στον Σωκράτη και ακολούθησε την οδό της φιλοσοφίας χωρίς, ωστόσο, να έχει το απαιτούμενο βάθος. Μιμούνταν τον Σωκράτη και ήταν ιδιαίτερα επιθετικός και ειλικρινής. Εδώ ο εταίρος κάνει λόγο για την υπερβολή στα λόγια του.

⁷⁶ Συμπόσιον(173e):«*ὦ φίλτατε, καὶ δῆλόν γε δὴ ὅτι οὕτω διανοούμενος καὶ περὶ ἑμαυτοῦ καὶ περὶ ὑμῶν μαίνομαι καὶ παραπαίω;*».

⁷⁷ Συμπόσιον(174a):«*οὐκ ἄξιον περὶ τούτων, Ἀπολλόδωρε, νῦν ἐρίζειν*».

⁷⁸ Συμπόσιον(174a):«*οὕτω καλὸς γεγενημένος*».

⁷⁹ Hunter(2007:37).

Αν και ο Αριστόδημος δεν ήταν επίσημα προσκεκλημένος στο συμπόσιον, ο Σωκράτης τον προσκαλεί να συμμετάσχει. Ο Αριστόδημος δέχεται με την προϋπόθεση πως θα αναφέρει ως δικαιολογία της απρόσκλητης παρουσίας του στο συμπόσιον ότι έχει προσκληθεί από τον Σωκράτη. Λίγο πριν φτάσουν, όμως, στην οικία του Αγάθωνα, ο Σωκράτης έμενε ολοένα και πιο πίσω προσηλωμένος στον εαυτό του⁸⁰ και προέτρεψε τον Αριστόδημο, για να μην αργήσει για χάρη του, να εισέλθει εις την οικία. Εκείνο το οποίο συνέβη ήταν «αυτόθι γελοῖον παθεῖν»(να βρεθεί σε μια κωμική κατάσταση,174e):ο Αριστόδημος έπρεπε να ακολουθεί τον Σωκράτη, ενώ τώρα βρίσκεται αδικαιολόγητα προσκεκλημένος και σε δύσκολη κατάσταση. Ο Αριστοδημος γίνεται δεκτός και αντιμετωπίζεται με ευγένεια(174d-175a), ενώ στη συνέχεια, αφού έχει σταλεί δούλος να φέρει τον Σωκράτη και αφού επιστρέφει λέγοντας πως ο Σωκράτης κοντοστέκεται συλλογιζόμενος, ο Αριστόδημος δείχνει να αναγνωρίζει αυτή τη συμπεριφορά⁸¹.

Ο Σωκράτης εισέρχεται, εν τέλει, στο σπίτι και ο Αγάθων τον καλεί «*ἴνα καὶ τοῦ σοφοῦ ἀπτόμενός σου ἀπολαύσω, ὃ σοι προσέστη ἐν τοῖς προθύροις*»(175c-175d), αφού οι σοφιστές θεωρούσαν ότι η σοφία μεταβιβάζεται με το άγγιγμα από άνθρωπο σε άνθρωπο. «*Εὖ ἂν ἔχοι, φάναι, ὃ Ἀγάθων, εἰ τοιοῦτον εἶη ἡ σοφία ὥστ' ἐκ τοῦ πληρεστέρου εἰς τὸ κενώτερον ῥεῖν ἡμῶν, ἐὰν ἀπτόμεθα ἀλλήλων*»(175d) απαντά κατά ειρωνικό τρόπο ο Σωκράτης και συνεχίζει στο ειρωνικό του ύφος πως αν πράγματι η σοφία είχε την ιδιότητα της μεταβίβασης, τότε πιστεύει πως θα τον γέμιζε με ωραία σοφία⁸², αφού άλλωστε η λάμψη των λόγων του ήταν τέτοια που τον έκανε θριαμβευτή και νικητή στο θέατρο. Αντιθέτως,η δική του σοφία είναι φτωχή και αφερέγγυα, σαν ονειροφαντασία⁸³. «*Ὑ βριστῆς εἶ ὃ Σώκρατες* »(Συμπόσιον 175e), είπε, ο Αγάθων και του αποδίδει ένα υπερβολικά ειρωνικό ύφος γνωρίζοντας την ειρωνεία του Σωκράτη και τον καλεί,

⁸⁰ Ο Σωκράτης δε δίνει μια εξήγηση της συμπεριφοράς του. Ίσως προτιμά τις ενδόμυχες φιλοσοφικές σκέψεις και το δείπνο του Αγάθωνα να μην αποτελεί πόλος έλξης της σκέψης του. Ίσως όλη αυτή η έμφαση στην εσωστρέφεια και στην μετάβαση του Σωκράτη στο συμπόσιον, αντί της απευθείας διήγησης του συμποσίου,να στοχεύει σε εκείνο που παρατηρεί ο Συκουτρής(2005:81*):«ότι ο Σωκράτης είναι το κέντρο της συντροφιάς».

⁸¹Συμπόσιον(175b):*ἀλλ' ἔατε αὐτόν. ἔθος γάρ τι τοῦτ' ἔχει: ἐνίοτε ἀποστὰς ὅποι ἂν τύχη ἔσθηκεν.*Χαρακτηριστικό του Σωκράτη είναι η άτοπία του. Η αδιαφορία του για την εξωτερική εμφάνιση και η έκσταση του στο κατόφλι της οικίας του Αγάθωνα δείχνουν «ένα ειδικό γνώρισμα του Σωκράτη: είναι στο βάθος μυστικιστής,έχει πάνω του κάτι αλλόκοσμο»(Taylor, 2009:253).

⁸² Συμπόσιον(175e): «*οἶμαι γάρ με παρὰ σοῦ πολλῆς καὶ καλῆς σοφίας πληρωθῆσεσθαι.*».

⁸³ Συμπόσιον(175e): «*ἡ μὲν γὰρ ἐμῆ φαῦλη τις ἂν εἶη, ἢ καὶ ἀμφισβητήσιμος ὥσπερ ὄναρ οὔσα.*».

μάλιστα, σε μονομαχία λόγων για να λύσουν τις διαφορές τους σχετικά με τη σοφία. Η απειλή αυτή εντάσσεται σε ένα πλαίσιο πειράγματος, ενώ και όταν τον αποκαλεί υβριστή δεν το εννοεί στα σοβαρά αλλά δίνει ένα χαριτωμένο τόνο. «Τα πειράγματα είναι τόσο ελαφρά και γίνονται με τόσο χάρη, ώστε δεν προκαλούν αντιπάθειες⁸⁴». Ο Σωκράτης στοχεύει στο να αναδείξει τη διαφορετικότητα της προσέγγισης της σοφίας μεταξύ του ιδίου και των σοφιστών. Απέναντι στο μηχανικό τρόπο της μεταβιβάσεως της σοφίας των σοφιστών, αντιπαραθέτει όχι απλά μεταλαμπάδευση γνώσεων αλλά το ξύπνημα της ψυχής, που γίνεται με τον τρόπο των ερωταποκρίσεων έως ότου εκμαιεύσει ουσιαστικότερες απαντήσεις από τους συνομιλητές του.

Ύστερα από το διάλογο του Αγάθωνα και του Σωκράτη και αφού έκαναν όλα όσα συνηθίζονταν σε ένα συμπόσιο⁸⁵ και αφού συμφώνησαν στο να πιουν το κρασί τους για να περάσουν ευχάριστα και όχι για να μεθύσουν, ο Ερυξίμαχος προτείνει κάθε καλεσμένος να απαγγείλει έναν λόγο ως έπαινο του Έρωτα (*τῷ δὲ Ἔρωτι, 177a*), κάτι που δεν είχαν κάνει μέχρι τότε οι ποιητές αλλά και ούτε και οι χαρισματικοί σοφιστές (*χρηστοὺς σοφιστάς, 177b*), αν και οι τελευταίοι έχουν συνθέσει εγκώμια για σημαντικά αλλά και για ασήμαντα θέματα⁸⁶. Ο Πλάτων παρουσιάζει, μέσω της άποψης του Φαίδρου, με ειρωνικό τρόπο την αντίληψη των σοφιστών για την ποιητική τους υπεροχή.

Ο κύκλος των εγκωμίων ξεκινά με τον Φαίδρο, όπου και έχουμε μια προσέγγιση της σοφιστικής⁸⁷ για τον Έρωτα μέσω της μυθικής παραδόσεως. Ο Έρωτας είναι ο αρχαιότερος από τους θεούς και ο πιο αξιοσέβαστος⁸⁸ και τεκμηριώνει την άποψή του με μυθολογικές αναφορές στον Ησίοδο και στον Παρμενίδη, που μιλούν για τον αγέννητο και αρχαιότερο θεό Έρωτα. Το γεγονός ότι είναι ο αρχαιότερος έχει ως αποτέλεσμα να προκαλεί και μεγάλες ευεργεσίες, καθώς «ανάβει μέσα στην ψυχή των ανθρώπων την επιθυμία για ἀρετή⁸⁹», χωρίς, ωστόσο, να λέει σε τι συνίσταται η αρετή και επικεντρώνεται στο γεγονός ότι ο έρωτας προκαλεί αίσθημα ντροπής για αναίσχυντες

⁸⁴ Δεδούσης-Γεωργούλης(1980:83).

⁸⁵ Συμπόσιον(176a):«σπονδάς τε σφῶς ποιήσασθαι, καὶ ἄσαντας τὸν θεὸν καὶ τᾶλλα τὰ νομιζόμενα».

⁸⁶ Για σημαντικά θέματα όπως τον Ἡρακλέους *ἔπαινον*(177b) και για ασήμαντα, όπως το αλάτι (*ἄλες ἔπαινον, 177b*).

⁸⁷ Στο διάλογο Φαίδρος, Πλάτων τον παρουσιάζει ως θαυμαστή της ρητορικής και ειδικότερα του Λυσία.

⁸⁸ Συμπόσιον(178a):«μέγας θεὸς εἶη ὁ Ἔρωτος καὶ θαυμαστός ἐν ἀνθρώποις τε καὶ θεοῖς».

⁸⁹ Σπυρόπουλος(2004:56).

πράξεις αλλά και τη φιλοδοξία για την επιτέλεση έντιμων πράξεων. Ένας ερωτευμένος άνδρας θα έκανε τα πάντα προκειμένου να μην εκτεθεί στα μάτια του ερωμένου του και μόνο οι ερωτευμένοι θα μπορούσαν να θυσιάσουν τη ζωή τους ο ένας για τον άλλον, κάτι το οποίο οι θεοί τιμούν. Ως τεκμήριο θα χρησιμοποιήσει και πάλι μύθους, όπως τον Αχιλλέα που σκοτώθηκε για τον εραστή του τον Πάτροκλο⁹⁰. Εν τέλει, μια πόλη ή ένα τάγμα θα μπορούσε να διοικηθεί καλύτερα από εραστές που θα έμεναν μακριά από επαίσχυντες πράξεις. Ο Φαίδρος στέκεται περισσότερο σε μυθολογικά παραδείγματα. Αν και αναφέρεται στον έρωτα τον ομοφυλόφιλο⁹¹, επικαλείται δύο μυθολογικά παραδείγματα που αφορούν τον ετερόφυλο έρωτα. Ο Φαίδρος προβάλλει τα αποτελέσματα του έρωτα από μια σκοπιά κοινωνική και ηθική, στέκεται περισσότερο στη μυθική παράδοση μέσω της οποίας προσπαθεί να κάνει σαφές το μήνυμά του χωρίς να αμφισβητεί την αυθεντία της όπως, κατά το Σωκράτη, έπρεπε να κάνουν οι εραστές της σοφίας. Πολύ πιθανό ο Πλάτων να επιχειρεί να διακωμωδήσει εδώ την πρακτική αυτή των σοφιστών.

Ύστερα από το λόγο του Φαίδρου, ακολουθεί ο λόγος του Πausανία, ο οποίος διακρίνει δύο είδη έρωτα, τον Ουράνιο Έρωτα και τον Πάνδημο Έρωτα⁹². Ο Pausanias παίρνει ως δεδομένο πως κάθε πράξη που διαπράττεται δεν είναι ούτε καλή ούτε κακή⁹³, αλλά καθορίζεται βάσει του τρόπου πραγματοποίησής της. Έτσι και ο Έρωτας είναι φαύλος και κόσμιος ανάλογα με το πως πραγματοποιείται. Ο πάνδημος έρωτας απευθύνεται και στα δύο φύλα και έχει ως αντικείμενό του το σώμα και όχι την ψυχή του. Αντιθέτως, ο ουράνιος έχει ως αντικείμενό του τις ψυχές, περιορίζεται στους άνδρες και είναι εκείνος που οι αρχαίοι Έλληνες είχαν καθιερώσει υπό μορφή παιδευτικής. Ο ουράνιος έρωτας στρέφεται σε αγόρια τέτοιας ηλικίας, ώστε να έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ο χαρακτήρας τους και είναι έρωτας ψυχικός και σωματικός. Ο ανώτερος, όμως, αυτός έρωτας επικρίνεται για εκείνους τους φαύλους παιδευαστές που στοχεύουν

⁹⁰ Θα αναφερθεί επίσης στην περίπτωση της Άλκηστης, που πέθανε για χάρη του άντρα της. Αντιθέτως, ο Ορφέας πήρε από τον Άδη μια γυναίκα φάντασμα και όχι την ίδια του τη γυναίκα, διότι θεωρήθηκε άνανδρος.

⁹¹ «Για τον Φαίδρο, έρωσ σημαίνει σαρκικό πάθος και μάλιστα ομοφυλόφυλο». Οι σχέσεις αυτές ήταν καταδικαστές στην αρχαία Αθήνα. Ωστόσο, καλλιεργούνταν κυρίως από την ανώτερη τάξη, «μέσα στο γενικότερο συρμό μίμησης της Σπάρτης», Taylor(2009:254).

⁹² Συμπόσιον(180e):«Πάνδημον ...Ουράνιον».

⁹³ Συμπόσιον(180e):« πᾶσα γὰρ πρᾶξις ὧδ' ἔχει: αὐτὴ ἐφ' ἑαυτῆς πραττομένη οὔτε καλὴ οὔτε αἰσχρὰ ». Διαφαίνεται εδώ ο σχετικισμός της σοφιστικής σκέψης.

μονάχα στην αισθησιακή απόλαυση. Στη συνέχεια, ο Πausanías τονίζει ότι τα ήθη γύρω από αυτόν τον έρωτα ποικίλουν στις διάφορες πόλεις. Στις Ιωνικές πόλεις θεωρείται ντροπιαστικό, στη Σπάρτη και στη Βοιωτία θεωρείται σεβαστός, στην Αθήνα υπάρχει η καλή και η κακή παιδευσιμότητα. Εν τέλει, για τον Πausanías, ο ουράνιος έρωτας ενδιαφέρεται για το σώμα, αλλά κατ'εξοχήν αποβλέπει στην αρετή, σε βαθμό τέτοιο που η παιδευσιμότητα να ταυτίζεται με τη φιλοσοφία. Ο λόγος του Πausanías διακατέχεται από σοβαροφάνεια. Διάκειται ευνοϊκά έναντι της παιδευσιμότητας ως «ουράνιου έρωτα» περισσότερο διότι θέλει να οδηγήσει το λόγο του στη θέση που επιθυμεί ο ίδιος για τον εαυτό του, αν σκεφτούμε ότι παρουσιάζεται ως εραστής του Αγάθωνα, παρά διότι επιδιώκει να οδηγήσει στην αλήθεια. «Ἐπρεπε λοιπόν να υποστηρίξει το ίδιο του το αίσθημα⁹⁴». «*Ταῦτά σοι, ἔφη, ὡς ἐκ τοῦ παραχρήμα, ὦ Φαίδρε, περὶ Ἑρωτος συμβάλλομαι-Αὐτά, Φαίδρε, εἶπε, ἐκ τοῦ προχείρου, αποτελούν τὴ συμβολή μου στο θέμα.* (Συμπόσιον, 185c)». Η τοποθέτησή του ότι πρόκειται για έναν αυτοσχέδιο λόγο αξιοποιείται ειρωνικά από τον Πλάτωνα ως μια «υποκριτική προσπάθεια δικαιολόγησης των ελλείψεων ή των εσφαλμένων θέσεων και εκφράσεων από τον Πausanías⁹⁵».

Αν και ο Αριστοφάνης είναι να πάρει το λόγο, εντούτοις ένας λόξυγγας τον αναγκάζει να παραχωρήσει τη θέση του στον ιατρό Ερυξίμαχο. Ο λόξυγγας χρησιμοποιείται ως μια χαριτωμένη ανάπαυλα από τους θεωρητικούς μέχρι τώρα εκφωνημένους λόγους. Κατά τον Ferrari, ο λόξυγγας χωρίζει τους ομιλητές σε δυο ομάδες: από τη μια οι λόγοι των Φαίδρου, Πausanías, Ερυξίμαχου και από την άλλη των Αριστοφάνη, Αγάθωνα και Σωκράτη. Η ουσιώδης διαφορά τους είναι ότι οι μεν πρώτοι διαχωρίζουν τον έρωτα σε καλό και κακό, ενώ οι δεύτεροι όχι⁹⁶.

Ο Ερυξίμαχος παραδέχεται, όπως έκανε και ο Πausanías, δυο μορφές του έρωτα⁹⁷. Ο Έρωτας, όμως, δεν αφορά μόνο τις ανθρώπινες ψυχές αλλά όλη την έμψυχη και άψυχη φύση. Ο Έρωτας αφορά το ανθρώπινο σώμα, τα ζώα, τα φυτά, τα ουράνια σώματα, αλλά και τις τέχνες και τις επιστήμες, όπως τη μουσική, την αστρονομία, την ιατρική. Κάθε φορά υπάρχει ένας καλός και ένας κακός Έρωτας. Στο ανθρώπινο σώμα, για παράδειγμα, ο καλός Έρωτας αποκαθιστά την υγεία, ενώ αντίθετα ο κακός Έρωτας

⁹⁴ Δεδούσης-Γεωργούλης(1980:119).

⁹⁵ Σπυρόπουλος(2004:232).

⁹⁶ Ferrari(2006:250).

⁹⁷ Συμπόσιον(186a):« τὸ μὲν γὰρ διπλοῦν εἶναι τὸν ἔρωτα δοκεῖ μοι καλῶς διελέσθαι».

προκαλεί αρρώστιες. Το έργο της ιατρικής⁹⁸, ως επιστήμης, είναι να αναγνωρίσει τα ερωτικά φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα στο σώμα μας και αποστολή της είναι η επικράτηση του καλού έρωτα. Εν γένει, ο μεν καλός επιφέρει τάξη, αρμονία και πρέπει να ευνοείται, ο δε κακός επιφέρει καταστροφές και δυσαρμονία. Ο Ερυξίμαχος είναι ο εκπρόσωπος της επιστήμης και θεωρεί πως η ιατρική και γενικότερα η επιστήμη αλλά και η τέχνη είναι εκείνες που δύνανται να καταστήσουν τον άνθρωπο κοινωνό της αρμονίας μέσω του καλού έρωτα⁹⁹. Στόχος του Ερυξίμαχου η προβολή της κοσμικής σημασίας του Έρωτα, έχοντας ως υποβόσκουσα αντίληψη ότι η φύση αποτελείται από αντίθετα, τα οποία έχουν ανάγκη αλληλοσυμπλήρωσης¹⁰⁰. Προσπαθεί να διευρύνει την ανάλυση του Πανσανία και καθιστά τη συζήτηση για τον Έρωτα ακόμα πιο ενδιαφέρουσα, αν και περισσότερο επιδιώκει να επιβάλει συμπεράσματα, χωρίς προηγουμένως να έχει προβεί στον απαραίτητο λογικό έλεγχο. Ο Ερυξίμαχος προσδίδει στο λόγο του υπερβολή, καθώς φτάνει στο σημείο να ισχυριστεί πως τα όρια δράσης του Έρωτα συμπίπτουν με εκείνα του σύμπαντος¹⁰¹, ενώ προβάλλει έντονα και τις υπέρμετρες δυνατότητες της ιατρικής. Ακριβώς εδώ έγκειται η ειρωνεία του Πλάτωνα, «καθώς στο πρόσωπο του Ερυξίμαχου ειρωνεύεται τη στενοκέφαλη έπαρση του επιστήμονα με την ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας του¹⁰²».

Ο Αριστοφάνης είναι ο επόμενος που λαμβάνει το λόγο και ξεκινά με έναν ειρωνικό τόνο απέναντι στην άποψη του Ερυξίμαχου ότι η υγεία του σώματος προέρχεται από την αρμονική συνύπαρξη των οργάνων, διότι αναρωτιέται αν η ισορροπία του σώματος επιθυμεί το φτάρνισμά του, αφού μεταχειρίζοντας το φτάρνισμα σταμάτησε ο λόξυγκάς

⁹⁸ Συμπόσιον(186c):«ἔστι γὰρ ἰατρική, ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἶπεῖν, ἐπιστήμη τῶν τοῦ σώματος ἐρωτικῶν πρὸς πλησμονὴν καὶ κένωσιν ».

⁹⁹ Για παραδειγμα,η υγεία στο σώμα επιτυγχάνεται με την ιατρική,η ανάπτυξη των φυτών με τη γεωργία,η αρμονία και ο ρυθμός των ήχων με τη μουσική.

¹⁰⁰ Προσωκρατική επίδραση από τον Ηράκλειτο. Συμπόσιον(187a-b):« ὡς περ ἴσως καὶ Ἡράκλειτος βούλεται λέγειν, ἐπεὶ τοῖς γε ῥήμασιν οὐ καλῶς λέγει. τὸ ἐν γὰρ φησι 'διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῷ συμφέρεσθαι,' ὡς περ ἁρμονίαν τόξου τε καὶ λύρας.' ἔστι δὲ πολλὴ ἀλογία ἁρμονίαν φάναι διαφέρεσθαι ἢ ἐκ διαφορομένων ἔτι εἶναι».Διαφωνεῖ ωστόσο με τον Ηράκλειτο στο ότι η αρμονία προέρχεται από την αντίθεση.

¹⁰¹ Η κίνηση των ουράνιων σωμάτων και η αρμονική αλλαγή των εποχών του έτους είναι αποτέλεσμα της αρμονίας που δημιουργεί ο καλός έρωτας.Αντίθετα,η επικράτηση του κακού έρωτα φέρνει καταστροφές.Συμπόσιον(188a-b):« ἐπεὶ καὶ ἡ τῶν ὥρων τοῦ ἐνιαυτοῦ σύστασις μεστή ἐστίν ἀμφοτέρων τούτων, καὶ ἐπειδὴν μὲν πρὸς ἄλληλα τοῦ κοσμοῦ τύχη ἔρωτος ἂ νυνδὴ ἐγὼ ἔλεγον... ὧν ἐπιστήμη περὶ ἄστρον τε φορὰς καὶ ἐνιαυτῶν ὥρας ἀστρονομία καλεῖται».

¹⁰² Μιχαηλίδης(1998:113).

του¹⁰³. Ο Αριστοφάνης στη συνέχεια κάνει χρήση ενός γενεαλογικού μύθου προκειμένου να δείξει πως η τωρινή κατάσταση του ανθρώπου δεν είναι η αρχική του. Αρχικά υπήρχαν τρία γένη: ένα διπλό αρσενικό, ένα διπλό θηλυκό και το ανδρόγυνο¹⁰⁴. Το σώμα τους ήταν σφαιρικό, είχαν τέσσερα πόδια και χέρια και δύο κεφάλια. Λόγω της γρηγοράδας τους και της μεγάλης δύναμής τους, έφτασαν στο σημείο να απειλήσουν και να σφετεριστούν τη θέση των θεών. Η ὕβρις τους αυτή προκάλεσε την μῆνιν του Δία: χώρισε τον καθένα στα δύο και ανέθεσε στον Απόλλωνα τον καθένα που χώριζε να του γυρίσει το πρόσωπο και το μισό λαιμό προς την τομή, ώστε βλέποντας το κόψιμό του να γίνεται ο άνθρωπος φρονιμότερος. Τα χωρισμένα μέρη αναζητούσαν το άλλο τους μισό. Από το αρχικό ανδρόγυνο, ο άνδρας αναζητά τη γυναίκα και το αντίστροφο. Από το αρχικό διπλό αρσενικό, ο άνδρας ενδιαφέρεται περισσότερο για τον άνδρα και από το αρχικό διπλό θηλυκό, η γυναίκα ενδιαφέρεται να αναζητήσει περισσότερο τη γυναίκα. Το καθένα χωρισμένο μέρος αναζητούσε το άλλο, ενώνονταν αλλά πέθαιναν από την πείνα αφού ακόμα και τα γεννητικά τους όργανα είχαν μετατεθεί προς τα έξω και δεν μπορούσαν να αναπαραχθούν. Ωστόσο, ο Δίας τους λυπήθηκε, μετέθεσε τα όργανά τους μπροστά, ώστε να είναι δυνατή η γονιμοποίηση και η αναπαραγωγή του γένους των ανθρώπων, αν η ένωση γινόταν ανάμεσα σε έναν άνδρα και μια γυναίκα. Αν η ένωση ήταν μεταξύ δύο ανδρών, τότε κορεσμός επερχόταν από τη συνουσία. Ο Αριστοφάνης καταλήγει στην ερμηνεία της τωρινής κατάστασης των γενών. Ο άνδρας, που ήταν τμήμα του ανδρόγυνο, στρέφεται προς τις γυναίκες, οι δε γυναίκες προς τους άνδρες. Η γυναίκα, που ήταν τμήμα γυναίκας, στρέφεται προς τις γυναίκες και ο άνδρας, που ήταν τμήμα άνδρα, στρέφεται προς τους άνδρες¹⁰⁵. Ο Αριστοφάνης στέκεται περισσότερο στον ομοφυλόφιλο ανδρικό έρωτα. Οι άντρες που αγκαλιάζονται με άντρες είναι οι καλύτεροι, αφού έλκονται από ό,τι τους μοιάζει, από την ανδρεία και την αρρενωπότητα, εν αντιθέσει με εκείνους που θεωρούν ότι αυτοί που είναι ήδη σε νεαρή ηλικία και έλκονται από άλλους νεαρούς είναι ξεδιάντροποι. Ως απόδειξη ότι αυτό δεν ισχύει είναι ότι από

¹⁰³ Συμπόσιον(189a):« ὅσπερ με θαυμάζειν εἰ τὸ κόσμον τοῦ σώματος ἐπιθυμεῖ τοιούτων ψόφων καὶ γαργαλισμῶν, οἷον καὶ ὁ παρμῶς ἐστίν: πάνν γὰρ εὐθὺς ἐπαύσατο, ἐπειδὴ αὐτῷ τὸν παρμῶν προσήνεγκα».

¹⁰⁴ Συμπόσιον(189d-e):«τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο, ἄρρεν καὶ θήλυδ' ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν κοινὸν ὃν ἀμφοτέρων τούτων, οὗ νῦν ὄνομα λοιπόν, αὐτὸ δὲ ἠφάνισται: ἀνδρόγυνον γὰρ ἔν τότε μὲν ἦν καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεος ».

¹⁰⁵ Έρωτας ομοφυλόφιλος ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες.

τέτοιους άνδρες, όταν μεγαλώσουν, γίνονται οι κατάλληλοι πολιτικοί. «Με καυστική ειρωνεία λέει ο Αριστοφάνης ότι οι νέοι αυτοί είναι οι βέλτιστοι κι ότι λάθος κάνει η κοινή γνώμη και ο νόμος που τους κατακρίνει. Ενώ στις κωμωδίες του τους διακωμωδεί, εδώ προσποιείται τον υπερασπιστή τους για να καταλήξει στο απροσδόκητο και ειρωνικότατο συμπέρασμα ότι είναι οι μόνοι κατάλληλοι για την πολιτική¹⁰⁶». Και όταν οι νεαροί γίνουν άνδρες, επιδίδονται στην παιδεραστία και όταν μάλιστα τύχει να βρουν το δικό τους ήμισυ, είτε ο παιδεραστής ή οποιοσδήποτε άλλος¹⁰⁷, αισθάνονται φιλία και έρωτα¹⁰⁸, όχι γιατί η ερωτική συνουσία τους σπρώχνει να είναι μαζί αλλά είναι η αρχαία τους φύση που τους σπρώχνει, η πρωταρχική, όταν ήταν ολόκληροι. Έρωτας, λοιπόν, «δεν είναι μόνο η επιδίωξη για σαρκική ένωση, δεν είναι μόνο μια σωματική ορμή που επιβάλλεται παντού, αλλά είναι μια σύμφυτη στην ανθρώπινη φύση επιδίωξη για ψυχική ένωση¹⁰⁹», είναι η επιθυμία συνένωσης με το χαμένο μισό του πρωταρχικού εαυτού μας¹¹⁰. Και αν οι άνθρωποι δε δείξουν σεβασμό στους θεούς, θα επανέλθουν στην πρότερη κατάστασή τους.

Ο λόγος του Αριστοφάνη είναι χιουμοριστικός, ένα κωμικό δράμα μέσα στο οποίο αναπτύσσει μια βαθύτερη αλήθεια για τον έρωτα και είναι εκείνος πρώτος¹¹¹ που διαβλέπει τον Έρωτα ως επιθυμία για την ψυχή του άλλου.

Λίγο πριν ξεκινήσει ο λόγος του Αγάθωνα, ο Ερυξίμαχος πετάγεται και δηλώνει ειρωνικά πως ικανοποιήθηκε από την ομιλία του Αριστοφάνη και πως τον κυριεύει φόβος, μήπως θα είναι δύσκολο για τον Αγάθωνα και τον Σωκράτη, οι οποίοι είναι αυθεντίες στα του έρωτος θέματα, να βρουν να πουν κάτι. Ο Σωκράτης, ειρωνευόμενος, έρχεται να συμφωνήσει με τον Ερυξίμαχο με το να αναφέρει ότι θα βρεθεί σε ακόμα μειονεκτικότερη θέση και απελπισία, αφού θα μιλήσει ο Αγάθων, ο λόγος του οποίου θα είναι ωραίος¹¹². Ο Σωκράτης γνωρίζει ότι ο δικός του λόγος θα έχει βάθος και

¹⁰⁶ Δεδούσης-Γεωργούλης(1980:144)..

¹⁰⁷ Ένα αντρόγυνο αποτελεί ένωση των δύο ημίσεων από ένα αρχικό αρσενικοθύληκο, δυο γυναίκες μεταξύ τους ή δυο άνδρες μεταξύ τους είναι συνένωση των ημίσεων του αρχικού διπλού θηλυκού ή αρσενικού αντίστοιχα.

¹⁰⁸ Σε τέτοιο βαθμό που να μην θέλουν να χωριστούν όχι γιατί είναι η ερωτική συνουσία που τους κρατά, αλλά κάτι παραπάνω που επιθυμεί η ψυχή του καθενός, που δε μπορεί να προσδιορίσει.

¹⁰⁹ Bormann(2006:116).

¹¹⁰ Συμπόσιον(192ε):« τοῦ ὅλου οὖν τῆ ἐπιθυμία καὶ διώξει ἔρωσ ὄνομα».

¹¹¹ Σε αντίθεση με τον Φαίδρο, Πausανία και τον Ερυξίμαχο.

¹¹² Συμπόσιον(192ε):«καλῶς γὰρ αὐτὸς ἠγόνισαι, ὃ Ἐρυξίμαχε· εἰ δὲ γένοιτο οὗ νῦν ἐγὼ εἶμι, μᾶλλον δὲ ἴσως οὗ ἔσομαι

διαφορετική οπτική. Πιθανώς εδώ ο Πλάτων να μας προοικονομεί τον ανώτερο λόγο του. «Λίγη εμβόλιμη δράση(193e-194e), παρατηρεί ο Taylor, έχει μοναδικό σκοπό να επιτείνει την ανυπομονησία μας και να δείξει ότι οι ομιλίες τους θα αποτελέσουν το γεγονός της βραδιάς¹¹³». Ο Αγάθων κατηγορεί τον Σωκράτη ότι καλλιεργεί μεγάλες προσδοκίες για το λόγο του. Ως ανταπάντηση, ο Σωκράτης αναφέρει ότι δε δύναται να διακατέχεται απο αμφιβολίες ο ποιητής εκείνος που έδειξε ελάχιστη ταραχή μπροστά στο μεγάλο πλήθος θεατών κατά τη θεατρική παράσταση. Στην απάντηση που θα δώσει ο Αγάθων θα τονίσει πως λίγοι μυαλωμένοι εμπνέουν μεγαλύτερο φόβο απ'ότι πολλοί άμυαλοι¹¹⁴. Εδώ βέβαια ο Αγάθων προσβάλλει τους καλεσμένους του, χωρίς ωστόσο να αποτελεί πρόθεσή του, αφού ήδη είχε χαρακτηρίσει τους λίγους ως ἔμφρονες . Ο Σωκράτης, κάνοντας χρήση της ειρωνείας του, θα του υπενθυμίσει ότι ήταν και οι καλεσμένοι του συμποσίου μέρος των πολλών και δεν είναι, επομένως, οι λίγοι σοφοί στους οποίους αναφέρεται¹¹⁵. Βέβαια, ο Σωκράτης δεν έχει σκοπό να τον φέρει σε δύσκολη θέση, για αυτό και τον ρωτά τι εννοεί, αν βρισκόταν μπροστά σε άλλους που θα ήταν σοφοί¹¹⁶.

Τελικά, ο Αγάθων λαμβάνει το λόγο και εστιάζεται στη φύση του Έρωτα και όχι, όπως κατά αυτόν, έκαναν οι προηγούμενοι ομιλητές που εστίασαν μόνο στα αγαθά που χαρίζει ο θεός Έρωτας¹¹⁷. Εν αντιθέσει με το λόγο του Φαίδρου, ο Έρωτας είναι ο νεότερος από τους θεούς (νεώτατος θεῶν) και ως νέος που είναι συναναστρέφεται με νέους και αποφεύγει τα γηρατειά. Ως ο πιο νέος, είναι και ο πιο ωραίος ανάμεσα στους θεούς, ενώ είναι και τρυφερός, απαλός, ευλύγιστος, πανέμορφος. Στον Έρωτα, ο Αγαθών αποδίδει τέσσερις αρετές: είναι δίκαιος, αντρείος, σώφρων και σοφός. Ο Έρωτας δεν προξενεί αδικίες και εφόσον δεν υφίσταται και αδικίες, δεν έχει λόγο να ανταποδώσει

ἐπειδὴν καὶ Ἀγάθων εἶπη εὖ, καὶ μάλ' ἂν φοβοῖο καὶ ἐν παντὶ εἴης ὡσπερ ἐγὼ νῦν φαρμάττειν βούλει με, ὃ Σώκρατες, εἰπεῖν τὸν Ἀγάθωνα, ἵνα θορυβηθῶ διὰ τὸ οἶσθαι τὸ θέατρον προσδοκίαν μεγάλην ἔχειν ὡς εὖ ἐροῦντος ἐμοῦ ».

¹¹³ Taylor(2009:263).

¹¹⁴ Συμπόσιον(194b):«τί δέ, ὃ Σώκρατες; τὸν Ἀγάθωνα φάναι, οὐ δῆπου με οὕτω θεάτρον μεστὸν ἡγῆ ὥστε καὶ ἀγνοεῖν ὅτι νοῦν ἔχοντι ὀλίγοι ἔμφρονες πολλῶν ἀφρόνων φοβερώτεροι; ».

¹¹⁵ Συμπόσιον(194c):«ἀλλὰ μὴ οὐχ οὗτοι ἡμεῖς ὄμεν—ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ ἐκεῖ παρῆμεν καὶ ἤμεν τῶν πολλῶν-».

¹¹⁶ Συμπόσιον(194c):« εἰ δέ ἄλλοις ἐντύχοις σοφοῖς, τάχ' ἂν αἰσχύνοιο αὐτούς, εἴ τι ἴσως οἴοιο αἰσχρὸν ὄν ποιεῖν ἢ πῶς λέγεις;».

¹¹⁷ Συμπόσιον(194e):« δοκοῦσι γάρ μοι πάντες οἱ πρόσθεν εἰρηκότες οὐ τὸν θεὸν ἐγκωμιάζειν ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους εὐδαιμονίζειν τῶν ἀγαθῶν ὧν ὁ θεὸς αὐτοῖς αἴτιος: ὁποῖος δέ τις αὐτὸς ὧν ταῦτα ἐδωρήσατο, οὐδεὶς εἴρηκεν ».

την αδικία με αδικία. Είναι και η πιο ισχυρή ηδονή και αφού η σωφροσύνη συνίσταται στην κυριαρχία πάνω στις επιθυμίες και ηδονές και κατά συνέπεια εφόσον είναι ασθενέστερες, είναι υποταγμένες στην κυρίαρχη ηδονή, τον Έρωτα¹¹⁸. Με την αντρειά του αιχμαλωτίζει ακόμα και τον Άρη και αφού είναι ο νικητής του πιο αντρείου,άρα είναι ο πιο αντρειωμένος στον κόσμο. Η σοφία του τον καθιστά καλό ποιητή σε ένα ευρύτερο πλαίσιο¹¹⁹. Όχι μόνο κατέχει σε εξαιρετικό βαθμό την καλλιτεχνική και ποιητική δημιουργία αλλά και τη δημιουργία του ζωϊκού βασιλείου, τη δημιουργία πρακτικών τεχνών, τη δημιουργία της πολιτικής. Είναι ο Έρωτας που φέρνει την ειρήνη στους ανθρώπους. Ο έπαινος του Αγάθωνα στηρίζεται κυρίως σε περίτεχνα σοφιστικά φραστικά σχήματα. «Ο λόγος του είναι το αποκορύφωμα της ποιητικής κενότητας και ωραιολογίας. Είναι ο μύθος (Φαίδρος, Αριστοφάνης) που απομυθολογείται, η σοφιστική (Παυσανίας, Ερυξίμαχος) που γίνεται επιφανειακή και η τραγική ποίηση που γίνεται παρωδία¹²⁰».

Ο λόγος του Αγάθωνα ολοκληρώνει το πρώτο μέρος του Συμποσίου, όπου ο κάθε ομιλητής προσέφερε το δικό του εγκώμιο για τον Έρωτα, ανάλογα με την εμπειρία, το επάγγελμα, την παιδεία του. Όλοι οι λόγοι αποτελούν ανεπαρκείς προσεγγίσεις του έρωτα. Ο Πλάτων θέλησε, προτού προχωρήσει στον ανώτερο λόγο του Σωκράτη, να παρουσιάσει τις προσεγγίσεις της εποχής του μέσα από το πρίσμα της ρητορικής, της σοφιστικής, της ποίησης. Μόνο ο έπαινος του Αριστοφάνη ξεχωρίζει από των υπολοίπων, διότι δίνει έμφαση στη δύναμη του έρωτα για ένωση¹²¹. Η περιέργεια των παριστάμενων αυξάνεται, καθώς αναμένουν να ακούσουν έναν λόγο ανώτερο από τους προηγούμενους.

Ο Σωκράτης, πριν αρχίσει το εγκώμιο, υπενθυμίζει στον Ερυξίμαχο το φόβο του για τη μειονεκτική θέση στην οποία θα βρεθεί, όταν και ο σπουδαίος λόγος του Αγάθωνα τελειώσει. Και πράγματι, ο φόβος του είναι υπαρκτός για τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται τώρα που και ο έπαινος του Αγάθωνα τελείωσε («δέος δεδιέναι...έγὼ δ' ἀπορήσοιμι;»,198a). Ο Σωκράτης παρουσιάζει τον εαυτό του ως ανίκανο να εκθέσει έναν

¹¹⁸ «Αν ο Έρωτας είναι η ισχυρότερη ηδονή,δεν προκύπτει ότι είναι σόφρων αλλά το αντίθετο».Bormann(2006:117).

¹¹⁹ Ως δημιουργός νέων πραγμάτων από την αρχή.

¹²⁰ Μιχαηλίδης(1998:117)..

¹²¹ Για τον Συκουτρή(2005:135*-136*),ο έρωσ στο λόγο του Αριστοφάνη μας παρουσιάζεται «υπό την αληθινή του φύση,ως ένστικτον πρωταρχικόν του ανθρώπινου οργανισμού,ως το μέγαλον μυστήριον και το μέγαλον θαύμα της δημιουργίας,το οποίον δια τούτο και μυθολογικώς μόνο δύναται να συλληφθεί».«Δεν είναι περίεργον,ότι του Αριστοφάνους η ομιλία είναι η μόνη που αξίωσε κριτικής η Διοτίμα(205d)».

αντάξιο λόγο και ο λόγος του διανθίζεται από ειρωνικά σχόλια. Ο ίδιος έμεινε κατάπληκτος από την ομορφιά των λέξεων και των φράσεων του Αγάθωνα σε τέτοιο βαθμό που, αν μπορούσε, θα ήθελε να ξεφύγει νιώθοντας ότι δε θα μπορέσει να πει κάτι εξίσου τόσο ωραίο¹²². Μάλιστα, ο λόγος του Αγάθωνα, διανθισμένος με τα περίτεχνα σχήματα λόγου και φράσεις, θυμίζει στον Σωκράτη τον Σικελό ρήτορα Γοργία¹²³. Αναφέροντάς τον, ο Σωκράτης κάνει επιπλέον ένα λογοπαίγνιο ανάμεσα στο όνομα του Γοργία και της Γοργόνας του Ομήρου(Οδύσεια,λ 363), της οποίας όποιος έβλεπε το κεφάλι, πέτρωνε. Έτσι και ο Σωκράτης φοβόταν, μήπως και μείνει άφωνος σαν λίθος(«λίθον τῆ ἀφωνία ποιήσειεν»,198c) από την ωραιότητα του λόγου του Αγάθωνα. Σύμφωνα με τον Friedländer, το γνωστό ειρωνικό ύφος του Σωκράτη σηματοδοτεί ένα νέο επίπεδο σκέψης διαφορετικό από το παλιό, των προηγούμενων συνομιλητών του¹²⁴.

Προτού αρχίσει ο λόγος του Σωκράτη, παρεμβάλλεται μια διαλογική συζήτηση με τον Αγάθωνα, μια διαλεκτική εξέταση του λόγου του. Από αυτή την διαλεκτική εξέταση δε μπορεί να λείπουν η ειρωνεία και οι ερωτοαποκρίσεις, που αποκαλύπτουν την άγνοια του ερωτώμενου. Σκοπός του Σωκράτη είναι να θέσει τις σωστές βάσεις για το εγκώμιό του και αυτές εδράζονται στην αλήθεια, διότι στόχος του δεν είναι να επικεντρωθεί στην αποτελεσματικότητα των διαφόρων ρητορικών τεχνασμάτων αλλά στο «δεῖν τάληθῆ λέγειν,198d» και είναι χαρακτηριστική η Σωκρατική ειρωνεία εδώ, αφού ο Σωκράτης λέει πως είχε την αφελή γνώμη ότι πρέπει να λέμε την αλήθεια, θεωρώντας, λοιπόν, πως οι προηγούμενοι συνομιλητές δεν εγκωμιάζαν βασιζόμενοι σε αυτήν. Και θέλει να εγκωμιάσει τον έρωτα με βάση αυτή την οπτική και χωρίς να επιδώκει να συγκριθεί με τους προηγούμενους ομιλητές, αφού δε θέλει να γελοιοποιηθεί¹²⁵.

Στη διαλογική και διαλεκτική εξέταση του λόγου του Αγάθωνα, ο Σωκράτης αρχικά δηλώνει τον εντυπωσιασμό του από τον πρόλογό του, αφού ακολούθησε τη σωστή

¹²²Συμπόσιον(198b):« ἐπει ἔγωγε ἐνθυμούμενος ὅτι αὐτὸς οὐχ οἶός τ' ἔσομαι οὐδ' ἐγγὺς τούτων οὐδὲν καλὸν εἰπεῖν, ὑπ' αἰσχύνῃς ὀλίγου ἀποδράς φρόνην,εἴ πῃ εἶχον».

¹²³ Ο Γοργίας από τους Λεοντίνους της Σικελίας ήταν δεινός ρήτορας,ο οποίος ήταν ο πρώτος που αποκάλυψε τη δύναμη του λόγου και ότι η ποίηση και ο πεζός λόγος,διανθισμένος με την κατάλληλη επιλογή των λέξεων και σχημάτων (Γοργίεια σχήματα),«μπορούν να ασκήσουν απεριότιστη εξουσία επάνω στις ψυχές(Lesky,1983:497)».Ο Αγάθων ήταν θαυμαστής του Γοργία.

¹²⁴ Friedländer(1973:149).

¹²⁵ Συμπόσιον(199b):«ἵνα μὴ γέλωτα ὄφλω ». Η σωκρατική ειρωνεία δεν έχει ως στόχο τη γελοιοποίηση των συνομιλητών αλλά την ανάδειξη της άγνοιάς τους.

τακτική μιας πρώτης περιγραφής του τι είναι ο έρωτας και έπειτα για το ποια είναι τα έργα του. Η στρατηγική του Αγάθωνα παρουσιάζει κοινά σημεία με τις σωκρατικές αναζητήσεις περί ορισμού ηθικών εννοιών, καθώς δε δύναται, για παράδειγμα, να εξετάσεις τα οφέλη της ανδρείας, χωρίς προηγουμένως να έχεις ορίσει τι είναι η ανδρεία. Επομένως, αληθινό εγκώμιο για τον Σωκράτη είναι εκείνο που αναζητά ορισμούς. Και η αναζήτηση του ορισμού γίνεται μέσω των ερωταποκρίσεων, που οδηγούν στα γενικά συμπεράσματα.

Ο Σωκράτης αναγκάζει τον Αγάθωνα να παραδεχτεί πως ο έρωτας είναι πάντοτε αγάπη για κάποιο πράγμα και ότι πάντα ἐρᾷ καὶ ἐπιθυμεῖ αυτό στο οποίο στρέφεται και ποθεί. Επομένως, αυτό σημαίνει ότι ο έρωτας/εραστής ποθεί κάτι το οποίο προς το παρόν δε το έχει¹²⁶. Ο Αγάθων ανακήρυξε τον έρωτα ως ωραίο. Άρα, ο έρωτας δεν είναι όπως τον περιέγραψε ο Αγάθων, διότι αν επιθυμούμε τα ωραία και αγαθά πράγματα, τότε ο έρωτας δε δύναται να είναι ωραίος¹²⁷. Αλλά επειδή στερείται ακριβώς το ωραίο και το αγαθό, είναι αυτός που τείνει προς αυτά. Ο έρωτας επιδιώκει το αντικείμενό του, που είναι το κάλλος και το ταυτόσημό του αγαθό και ο λόγος που το επιθυμεί είναι ότι του λείπει¹²⁸. Οι ερωτήσεις του Σωκράτη καταλήγουν, ύστερα από τις μη ικανοποιητικές απαντήσεις του Αγάθωνα, σε γενικά και λογικά συμπεράσματα που ανατρέπουν την γνώμη ότι ο έρωτας είναι ωραίος. «Κινδυνεύω, ὦ Σώκρατες, οὐδὲν εἰδέναι ὧν τότε εἶπον(201b)», παραδέχεται την άγνοιά του ο Αγάθων. Και ο Σωκράτης απαντά ειρωνικά: «καὶ μὴν καλῶς γε εἶπες, φάναι, ὦ Ἀγάθων(201c)». Κατά τον Συκουτρή, «η ειρωνεία φτάνει εδώ τα όρια του σαρκασμού, ενώ συγχρόνως αποτελεί ένα ειλικρινές φιλοφρόνημα από την άποψη μάλιστα του Αγαθωνα, που λατρεύει την εξωτερική μορφή. Η ειρωνεία στρέφεται εναντίον όχι μόνο του Αγαθωνα αλλά εναντίον μιας ολόκληρης τάξεως ανθρώπων, οι οποίοι είτε κατορθώνουν να μιλούν εύμορφα περί πραγμάτων που δεν εννοούν, είτε θαυμάζουν παρόμοιες κενού περιεχομένου ωραιολογίες¹²⁹». Ενώ και ο Hunter τονίζει πως πρόκειται για ένα εξεζητημένο σωκρατικό λογοπαίγνιο - ο Αγάθων έκανε λάθος για την ομορφιά, αλλά μίλησε ‘όμορφα’- επισφραγίζει την κριτική ενός

¹²⁶ Συμπόσιον(200ε):«καὶ οὗτος ἄρα καὶ ἄλλος πᾶς ὁ ἐπιθυμῶν τοῦ μὴ ἐτοίμου ἐπιθυμεῖ καὶ τοῦ μὴ παρόντος ».

¹²⁷ Συμπόσιον(201c):« εἰ ἄρα ὁ Ἔρως τῶν καλῶν ἐνδεὴς ἐστὶ, τὰ δὲ ἀγαθὰ καλά, κἂν τῶν ἀγαθῶν ἐνδεὴς εἴη».

¹²⁸ Συμπόσιον(201b):«ἐνδεὴς ἄρ' ἐστὶ καὶ οὐκ ἔχει ὁ Ἔρως κάλλος».

¹²⁹ Συκουτρή(2005:130).

λόγου όπου το ύφος είχε κυριαρχήσει πάνω στο περιεχόμενο¹³⁰».

Ο Αγάθων, έχοντας συναινέσει ότι του έρωτα του λείπουν το ωραίο και το αγαθό, αναγνωρίζει τη διαλεκτική νίκη του συνομιλητή του(έγώ, φάναι, ὃ Σώκρατες, σοὶ οὐκ ἂν δυναίμην ἀντιλέγειν, ἀλλ' οὕτως ἐχέτω ὡς σὺ λέγεις,201c). Η αξία και το μεγαλείο του Σωκράτη φαίνεται στο ότι δεν προτιμά να προβάλει τη νίκη του αυτή αλλά εξακολουθεί να στέκεται στην βασική προϋπόθεση που έθεσε από την αρχή του εγκωμίου: δεν επιδιώκει το ύφος, κάτι το οποίο επιδίωκαν οι ρήτορες-σοφιστές συνομιλητές του αλλά το περιεχόμενο και την αλήθεια, για αυτό και τονίζει στον Αγάθωνα πως δεν μπορεί στην αλήθεια να αντιλέγει¹³¹.

Ο Σωκράτης, έχοντας ανατρέψει τις θέσεις του ποιητή Αγάθωνα, έχει αυξήσει το ενδιαφέρον και την περιέργεια των ακροατών και συνομιλητών για το τι είναι ο έρωτας. Ως τώρα είχαμε την οπτική της σοφιστικής-ρητορικής και της ποιητικής για τον έρωτα. Ήρθε η ώρα για την οπτική της φιλοσοφίας και αυτήν ακριβώς πρεσβεύει ο έπαινος του Σωκράτη και εκείνος είναι ο επόμενος που θα μιλήσει. Αλλά όσα θα ειπωθούν δε είναι του ιδίου αλλά μιας μάντισσας από τη Μαντινεία¹³² και όσων διδάχτηκε από εκείνη στο πλαίσιο μιας συζήτησης που έκανε μαζί της πριν πολύ καιρό¹³³. Επομένως, πρόκειται για έναν έπαινο που εκφράζεται όχι δια στόματος του Σωκράτη αλλά μέσω της Διοτίμας και όσων έμαθε από τη διδασκαλία της και μάλιστα, όπως δηλώνει, διδάχτηκε πολλά για τον έρωτα από εκείνη¹³⁴. Αυτή του η δήλωση αποτελεί ειρωνεία σε σχέση με αυτό που είχε δηλώσει, ηλαδή το ότι γνωρίζει τα ερωτικά¹³⁵ όταν συζητούσαν για το ποιο θα ήταν το θέμα της συζήτησης. Αν και αποτελεί στοιχείο αντιφατικό και ειρωνικό, ωστόσο η Διοτίμα, πλέον, αναλαμβάνει ως ο παντογνώστης ερμηνευτής της ουσίας του έρωτα. Αν αναλογιστούμε ότι ο Σωκράτης τονίζει πως η Διοτίμα είναι μια ιέρεια που ανέβαλε για μια δεκαετία με θυσίες το λοιμό του 440π.Χ., τότε αντιλαμβανόμαστε ότι πρόθεση του Πλάτωνα ήταν να δείξει ότι κατείχε και μια δαιμόνια δύναμη. Η Διοτίμα, ως γυναίκα

¹³⁰ Hunter(2007:88).

¹³¹ Συμπόσιον(201c):«οὐ μὲν οὖν τῇ ἀληθείᾳ, φάναι, ὃ φιλούμενε Ἀγάθων, δύνασαι ἀντιλέγειν».

¹³² Συμπόσιον(201d):«τὸν δὲ λόγον τὸν περὶ τοῦ Ἔρωτος, ὃν ποτ' ἤκουσα γυναικὸς Μαντινικῆς Διοτίμας...καὶ ἐμὲ τὰ ἐρωτικὰ ἐδίδαξεν».

¹³³ Ο Πλάτων αναφέρει ότι η Διοτίμα το 440 π.Χ. Ήταν εκείνη που ανέβαλε το λοιμό επί δέκα χρόνια.Ο Σωκράτης,τότε,δεν ήταν ούτε τριάντα χρονών.

¹³⁸ Συμπόσιον(201d):« ἐμὲ τὰ ἐρωτικὰ ἐδίδαξεν».

¹³⁵ Συμπόσιον(177d): «ὅς οὐδὲν φημι ἄλλο ἐπίστασθαι ἢ τὰ ἐρωτικά».

μάντισσα, δίνει έναν χαρακτηριστικό μυστηριακό τόνο στο λόγο του Σωκράτη.

Η Διοτίμα υπέβαλε τον νεαρό Σωκράτη σε κριτικό έλεγχο, όπως και πριν υπέβαλε και ο Σωκράτης τον Αγάθωνα. Ο Σωκράτης βρίσκεται, πλέον, στη θέση εκείνου που θα υποστεί έναν «σωκρατικό» έλεγχο. Η Διοτίμα υποχρέωσε τον Σωκράτη να συμφωνήσει ότι ο έρωτας δεν είναι ούτε ωραίο ούτε αγαθό αλλά, συγχρόνως, ούτε κακό και άσχημο. Όπως ανάμεσα στη φρόνηση και στην αμάθεια υπάρχει η ενδιάμεση κατάσταση της ορθής γνώμης¹³⁶, έτσι υπάρχει κάτι ενδιάμεσο ανάμεσα στην ομορφιά και στην ασχήμια, στην αρετή και στην κακία. Η ενδιάμεση αυτή κατάσταση είναι και η απάντηση για το αν ο έρωτας είναι θεός ή θνητός. Ο έρωτας δε δύναται να είναι ο θεός, διότι ένας θεός κατέχει το ωραίο, ενώ ο έρωτας, όπως παραδέχεται και ο Σωκράτης, επιθυμεί και τείνει προς το ωραίο λόγω έλλειψης αυτών. Ο έρωτας είναι ένα ενδιάμεσο μεταξύ θεού και ανθρώπου, είναι δαίμων (δαίμων μέγας, ὃ Σώκρατες,202d), και επιτελεί το ρόλο του αγγελιαφόρου ανάμεσα σε θεούς και ανθρώπους.

Η ερμηνεία αυτή της ενδιάμεσης κατάστασης ερμηνεύεται από τη Διοτίμα μέσω ενός μύθου. Οι γονείς του έρωτα είναι ο Πόρος, ο γιος της Μήτιδος, που αντιπροσωπεύει τον πλούτο και η Πενία, που αντιπροσωπεύει την ένδεια. Το ζευγάρι αυτό είναι αντιθετικό και έτσι ερμηνεύονται και τα χαρακτηριστικά του έρωτα ως ενδιάμεσης κατάστασης¹³⁷. Έτσι, ούτε αθάνατος είναι από τη φύση του ούτε θνητός. Ο έρωτας επειδή είναι έρωτας για το ωραίο και η γνώση είναι ένα από τα ωραιότερα πράγματα, τότε η έλλειψη της γνώσης, αφού επιθυμεί το ωραίο, οδηγεί τον έρωτα στην αναζήτηση της φιλοσοφίας, δηλαδή είναι και φιλόσοφος¹³⁸ και έτσι βρίσκεται ανάμεσα στη σοφία και στην αμάθεια¹³⁹. Ο Σωκράτης στο διάλογό του με τη Διοτίμα αποδέχεται ότι εκείνη μιλάει σωστά.

Το ερώτημα που θέτει τώρα ο Σωκράτης είναι το τι χρειάζεται τελικά ο έρωτας στους ανθρώπους. Η Διοτίμα αναφέρεται ότι το αντικείμενο του έρωτα είναι η επιθυμία

¹³⁶ Συμπόσιον(202a):«ἔστι δὲ δήπου τοιοῦτον ἡ ὀρθὴ δόξα, μεταξὺ φρονήσεως καὶ ἀμαθίας ».

¹³⁷ Λόγω του πατέρα του είναι επινοητικός, ανδρείος ριψοκίνδυνος και λόγω της μητέρας του ενδεής, απεριποίητος.

¹³⁸ Συμπόσιον(204b): « ἔστιν γὰρ δὴ τῶν καλλίστων ἡ σοφία, Ἔρως δ' ἔστιν ἔρως περὶ τὸ καλόν, ὥστε ἀναγκαῖον ἔρωτα φιλόσοφον εἶναι, φιλόσοφον δὲ ὄντα μεταξὺ εἶναι σοφοῦ καὶ ἀμαθοῦς».

¹³⁹ Και ούτε μπορεί να είναι θεός, αφού οι θεοί κατέχουν τη σοφία και ούτε αμαθής, αφού οι αμαθείς δεν επιθυμούν τη σοφία. Και το γεγονός ότι βρίσκεται σε αυτό τον ενδιάμεσο χώρο σοφίας-αμάθειας οφείλεται και στη γέννησή του από πατέρα σοφό και από μητέρα χωρίς σοφία.

απόκτησης του ωραίου και επειδή το ωραίο έχει ταυτιστεί με το *ἀγαθόν*, τότε αν στη θέση του ωραίου βάλουμε το αγαθό¹⁴⁰ στο ερώτημα τι επιδιώκει εκείνος που αγαπάει η απάντηση είναι το να αποκτήσει το αγαθό και στο ερώτημα τι θα κερδίσει εκείνος που θα αποκτήσει το αγαθό(καὶ τί ἔσται ἐκείνω ὃ ἂν γένηται τὰγαθά; ,204e) η απάντηση είναι: *τήν εὐδαιμονίαν* (ὅτι εὐδαίμων ἔσται,204e). Όταν ο άνθρωπος κατέχει το αγαθό, είναι ευτυχισμένος και όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να το έχουν στην κατοχή τους. Το αντικείμενο του έρωτα«είναι λοιπόν με λίγα λόγια ,είπε(η Διοτίμα),η παντοτινή κατοχή του αγαθού(206b)».

Και ποια είναι η δραστηριότητα εκείνη του έρωτα με την οποία επιτυγχάνεται η παντοτινή κατοχή του αγαθού; Αφού ο έρωτας έχει ως στόχο την παντοτινή κατοχή του αγαθού, τότε η επίτευξη αυτή δεν είναι εφικτή παρά μόνο στο πλαίσιο της αθανασίας. Επομένως, ο έρωτας έχει τον πόθο της αθανασίας. Αλλά οι άνθρωποι είναι θνητοί και ο πόθος της αθανασίας δύναται να επιτευχθεί μόνο μέσω της κυοφορίας και της γέννησης¹⁴¹. Η επιθυμία για τοκετό είναι ο μόνος τρόπος μετοχής του θνητού στη αθανασία που του εξασφαλίζει τη συνέχιση της ύπαρξής του και είναι απαραίτητο ο τόκος να γίνει *ἐν τῷ καλῷ*(206b)¹⁴². Ωστόσο, υπάρχει και ο τόκος *ἐν τῇ ψυχῇ* (κατὰ τὴν ψυχὴν,206b) που συντελείται *ἐν καλῷ*. Η ψυχή είναι ανώτερης αξίας από το σώμα, γι'αυτό ο έρωτας που αγαπά κάτι το ψυχικά ωραίο στρέφεται προς ένα ωραίο ανώτερου βαθμού. Εκείνο που γεννιέται μέσα στις όμορφες ψυχές είναι η γνώση και κάθε μορφή αρετής. Η γέννα αυτή είναι δηλαδή τα έργα των ανθρώπων και οι αρετές τους,οι νόμοι, τα ποιήματα των ποιητών.

Έως τώρα, η Διοτίμα έχει μνήσει τον Σωκράτη στα ερωτικά σε ένα πρώτο επίπεδο ενός έρωτα που αποκτά το παντοτινό αγαθό μέσω της αθανασίας με την απόκτηση βιολογικών απογόνων και σε ένα δεύτερο επίπεδο που είναι η ψυχική κυοφορία¹⁴³.Ο

¹⁴⁰ Η Διοτίμα επιχειρηματολογεί και αναγκάζει τον Σωκράτη να δεχθεί στην αντικατάσταση του όρου καλόν(ωραίο) με τον όρο ἀγαθόν(καλό).

¹⁴¹ Γίνεται λόγος για την αθανασία του ανθρώπου ως είδους.

¹⁴² Επειδή η αθανασία αρμόζει στους θεούς,ο τόκος δε δύναται να είναι παρά μόνο μέσα στην ομορφιά.

¹⁴³ Στο πρώτο επίπεδο έχουμε το σύνολο των εραστών των οποίων ο έρωτας στρέφεται προς τη γυναίκα και έχει ως αποτέλεσμα την αθανασία του ανθρώπινου είδους,η πεποίθησή τους ότι εξασφαλίζεται η αθανασία.Στο δεύτερο επίπεδο,ο έρωτας αποκτά παιδαγωγικό ύφος και αφορά τον έρωτα προς τα παιδικά.Η κυοφορία της ψυχής αναζητά διέξοδο στην ομοφυλοφιλική ομορφιά..Ο εραστής, δηλαδή, αναζητά μια ωραία ψυχή μέσα σε ένα όμορφο σώμα,ώστε να γεννήσει μέσα του,μέσω της παιδαγωγικής διαδικασίας,έργα όπως οι νόμοι.Κίνητρο η υστεροφημία και η διαρκής

Σωκράτης μπορεί να μνησθεί στα ερωτικά ως το σημείο αυτό και μάλιστα για να φτάσει κάποιος στο ανώτερο επίπεδο δεν δύναται να το επιτύχει διαλεκτικά αλλά μόνο μέσω της εξωλογικής πρακτικής των μυστηριακών τελετών¹⁴⁴, κάτι το οποίο πρεσβεύει η Διοτίμα. Στο ανώτερο αυτό επίπεδο έχουμε την αποκάλυψη του ωραίου αυτού καθεαυτού, μια αποκάλυψη που γίνεται ξαφνικά, αιφνίδια¹⁴⁵. «*Το ωραίο θα φανερωθεί όχι σαν πρόσωπο ή λόγος ή σα γνώση, αλλά σαν κάτι που υπάρχει μόνο του με τον εαυτό του, με ενιαία μορφή, αιώνιο, και όλα τα άλλα μετέχουν σε εκείνο με τέτοιο τρόπο που όταν αυτά γεννιούνται ή χάνονται, εκείνο να μη παθαίνει τίποτα*»(211b). Ο Taylor αυτό το ανώτατο στάδιο το αποκαλεί «θέαση της ουσίας¹⁴⁶». Και αφού το ωραίο ταυτίζεται με το αγαθό(204e), τότε ο έρωτας είναι ο πόθος της γνώσης του αγαθού.

Αρχικά έχουμε ένα διάλογο μεταξύ Σωκράτη και Διοτίμας που βαθμιαία καταλήγει σε ένα μονόλογο της Διοτίμας από τον οποίο εκείνος μαγεύεται και σιωπώντας περισσότερο, ακούει. Κατά τη διάρκεια του ιδιότυπου «σωκρατικού» ελέγχου του Σωκράτη από τη Διοτίμα, ο Σωκράτης αποδέχεται τις σκέψεις της Διοτίμας και παροτρύνει και τους υπόλοιπους να κάνουν το ίδιο.

Αλλά ποια είναι η Διοτίμα και γιατί ο Πλάτων τη χρησιμοποιεί για να εκθέσει τον πιο σπουδαίο λόγο για την ουσία του έρωτα; Η Διοτίμα πιθανώς δεν αποτελεί ένα ιστορικό πρόσωπο¹⁴⁷ και ο ρόλος της στο Συμπόσιον είναι πλαστός. Ο Σωκράτης δηλώνει ότι έμαθε τα ερωτικά από τη Διοτίμα. Επομένως, συνεχίζει να εμμένει στο ότι γνωρίζει ότι δε γνωρίζει. Από την άγνοιά του αυτή θα τον απαλλάξει κάποιο άλλο πρόσωπο και «ο κάποιος αυτός δεν είναι κανείς άλλος παρά ο ίδιος ο πλατωνικός

αναζήτηση της αθανασίας.

¹⁴⁴ Σπυρόπουλος(2004:77)..

¹⁴⁵ Η ανοδική πορεία, κατά την Διοτίμα, είναι η εξής: Κάποιος εραστής θα αγαπήσει ένα ωραίο σώμα αλλά στη συνέχεια θα αντιληφθεί ότι η ωραιότητα είναι μία σε όλα τα σώματα και επομένως θα αγαπά όχι ένα αλλά όλα τα ωραία σώματα. Από τον έρωτα των ωραίων σωμάτων, ο εραστής θα δώσει μεγαλύτερη αξία στον έρωτα των όμορφων ψυχών, μέσω των οποίων θα γεννηθούν πνευματικά έργα, οι ωραίοι τρόποι ζωής, οι νόμοι. Το επόμενο στάδιο της ανοδικής πορείας είναι ο έρωτας για τη γνώση, για την ομορφιά των επιστημών, που αναδεικνύει τη σκέψη σε μέγιστο βαθμό. Έχοντας φτάσει προς το τέλος της πορείας, περνάμε στην αιφνίδια αποκάλυψη του ωραίου. Λέει η Διοτίμα: «*ἐξαιφνης κατόψεταί τι θαυμαστόν τὴν φύσιν καλόν, τοῦτο ἐκεῖνο, ὃ Σώκρατες, οὐδ' ἔνεκεν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν*»(210e).

¹⁴⁶ Taylor(2009:274).

¹⁴⁷ Η ιστορικότητα της Διοτίμας έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης πολλών μελετητών, οι οποίοι συγκλίνουν στο ότι είναι πλατωνικής εμπνεύσεως. Βλ. Taylor(2009:267-269), Συκουτρής(2005:169*-178*), Lesky(1983:726).

Σωκράτης, που με τόσο υψηλή τέχνη και με τόσο βαθειά παιδαγωγική και μεταφυσική μαζί ειρωνεία ο Πλάτων τον παριστάνει σαν ένα άλλο πρόσωπο¹⁴⁸». Είναι σαν «ο πλατωνικός Σωκράτης να διχάζεται ειρωνικά, γιατί μεσ' από το πρόσωπο της Διοτίμας μιλά ο άλλος Σωκράτης, όχι αυτός που απορεί, αλλά αυτός που αποκαλύπτει¹⁴⁹». «Ο διάλογος με την Μαντινικήν ξένην δεν είναι παρά συνομιλία του δυσυποστάτου Σωκράτους με την ιδίαν την ψυχήν του, του μανθάνοντος Σωκράτους προς τον Σωκράτη τον διδάσκοντα και αποκαλύπτοντα¹⁵⁰». Ο Πλάτων, μέσω του στόματος του Σωκράτη, χρησιμοποιεί την αποκαλυπτική αυτή μορφή για να μιλήσει και να εκθέσει τις σκέψεις του για τον έρωτα, το εγκώμιό του. Για ποιο λόγο ο Πλάτων αναθέτει την ανάπτυξη των σκέψεών του στη Διοτίμα και δεν τις εκφράζει αυτοπροσώπως αποτελεί ένα ενδιαφέρον ερώτημα¹⁵¹.

Οι ρόλοι στη διαλεκτική μέθοδο του Σωκράτη αντιστρέφονται και είναι εκείνος που είναι τώρα στη θέση εκείνου του οποίου θα αναδειχθεί η άγνοια, έως ότου μέσω των απαντήσεων του και του ελέγχου αυτών από τη Διοτίμα, θα οδηγηθούμε στην αποκάλυψη της ουσίας του έρωτα. Αλλά εδώ αναδεικνύεται η βαθειά πλατωνική ειρωνεία σε όλο της το μεγαλείο: είναι ο πλατωνικός Σωκράτης που μαθαίνει και είναι ο ίδιος που διδάσκει

¹⁴⁸ Θεοδωρακόπουλος(2012:143).

¹⁴⁹ Μιχαηλίδης(1998:118)..

¹⁵⁰ Συκουτρή(2005:177).

¹⁵¹ Ο Friedländer(1973:148-150), αναπτύσσει ορισμένες ερμηνευτικές απόπειρες. Για παράδειγμα, απορρίπτει την ερμηνεία ότι ο Πλάτων προσπαθεί με ευγενικό τρόπο να δείξει ότι ο Αγάθων δεν ηττήθηκε από τον Σωκράτη αλλά από μια ιέρεια. Ο Συκουτρή(2005:172*), όπως και ο Friedländer απορρίπτουν επίσης την εξήγηση ότι η Διοτίμα αναπτύσσει θεωρίες που δεν πρεσβεύουν τον ιστορικό Σωκράτη. Ο Πλάτων πολλές φορές έβαλε τον Σωκράτη να εκθέσει αντιλήψεις για τις οποίες ουδέποτε εκφράστηκε ο ιστορικός Σωκράτης. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως ο Πλάτων θεωρούσε ως ιδανικότερο τρόπο μετάδοσης των θεωριών του τη ζωντανή προφορική διδασκαλία. Επίσης, η Διοτίμα εξυπηρετεί καλύτερα τους σχεδιασμούς του Πλάτωνα. Το αρχικό στάδιο της μύησης του Σωκράτη στα ερωτικά γίνεται με διαλεκτικό τρόπο. Το επόμενο στάδιο προσιδιάζει περισσότερο στη σοφιστική(ο Σωκράτης λέει για τη Διοτίμα: «καὶ ἢ, ὥσπερ οἱ τέλει σοφισταί, εὖ ἴσθι, ἔφη, ὃ Σώκρατες(208c)», όπου και έχουμε επί της ουσίας έναν λόγο χωρίς να διακόπτεται από τυχόν ενστάσεις του Σωκράτη(208c-212a, εκεί δηλαδή όπου ο Σωκράτης αρχίζει να μπει στα ανώτερα επίπεδα των ερωτικών) και που είναι ένας λόγος με στομφώδες ύφος(χαρακτηριστικό της σοφιστικής-ρητορικής). Αυτή η μέθοδος δεν προσιδιάζει στο σωκρατικό τρόπο προσέγγισης των θεμάτων. Επίσης, η Διοτίμα με την μαντική της δύναμη δύναται να μύσει τον Σωκράτη στο ανώτατο επίπεδο κατανόησης των ερωτικών. Ο Συκουτρή(2005:173*) αναφέρει χαρακτηριστικά: «στην περίπτωση αυτή, άλλη γλώσσα δε χωρεί, παρά την ιερατική και χρησιμολογική που χρησιμοποιείται στην αποκάλυψη των υψίστων μυστηρίων». Ο Πλάτων, αντίθετα προς τους ορθολογιστές, θεωρεί ότι η αλήθεια δεν σχετίζεται απαραίτητως με τη λογική απόδειξη αυτής. Ο Συκουτρή(2005:175*-176*) αναφέρει τους λόγους που ο Πλάτων στράφηκε προς τη γυναικεία φύση.

και αποκαλύπτει μέσα από το προσωπίο της Διοτίμας. Ο Σωκράτης παραδέχεται συνέχεια στο διάλογό του με τη Διοτίμα ότι εκείνη τα λέει σωστά και παρουσιάζει τον εαυτό του σαν έναν αφελή μαθητή. «Ἀληθῆ, ἦν δ' ἐγώ, λέγεις(202a)», «πάνυ γε(202c)», «ὠμολόγηκα γάρ(202d)»,«εἶεν δὴ καλῶς γὰρ λέγεις(204c)» είναι ορισμένες από τις παραδοχές του Σωκράτη, που με ειρωνικό τρόπο, αναδεικνύουν την άγνοιά του. Ο Σωκράτης προσποιείται ότι διψά να μάθει από τη Διοτίμα περί των ερωτικών «οὐ μεντὰν σέ, ἔφην ἐγώ, ὃ Διοτίμα, ἐθαύμαζον ἐπὶ σοφία καὶ ἐφοίτων παρὰ σέ αὐτὰ ταῦτα μαθησόμενος(206b)». Για τον Σωκράτη είναι η σοφότερη («σοφωτάτη Διοτίμα»,208b). Η Διοτίμα, από την άλλη, λόγω του υψηλού πνευματικού της βάθους μπορεί και ειρωνεύεται την άγνοια του μαθητή της και να τονίζει την πνευματική της υπεροχή¹⁵². Και όταν ο Σωκράτης τη ρωτά για το ποιοι είναι οι φιλόσοφοι, αφού δεν είναι ούτε οι σοφοί αλλά και ούτε οι αμαθείς, εκείνη λέει πως η απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι ακόμα και σε ένα παιδί φανερό¹⁵³. Και μάλιστα, η Διοτίμα αμφιβάλλει αν ο Σωκράτης είναι ικανός να φτάσει στο τελευταίο στάδιο της ανώτατης μύησης: «τὰ δὲ τέλεα καὶ ἐποπτικά, ὧν ἔνεκα καὶ ταῦτα ἔστιν, ἐάν τις ὀρθῶς μετή, οὐκ οἶδ' εἰ οἶός τ' ἂν εἷς»(210a).

Επομένως, διακρίνουμε το διχασμό του πλατωνικού Σωκράτη σε δύο πρόσωπα. Ο Θεοδωρακόπουλος αναφέρει αυτόν τον ειρωνικό διχασμό σε δύο πρόσωπα ως ένα από τα μέσα της παιδείας που διαθέτει ο πλατωνικός Σωκράτης. «Έτσι έχουμε εδώ από το ένα μέρος το Σωκράτη, που ζητάει την αλήθεια και που ποτέ δεν έχει απόλυτη γνώση, αλλά μένει με το πολυθρύλητο εκείνο *οὐκ οἶδα* και από το άλλο μέρος έχουμε τη μάντισσα, το μαντικό εκείνο μέρος του Σωκράτη, το δαιμονικό του, που τον οδηγεί στην ανώτατη μύηση, στην ουσία του έρωτος¹⁵⁴».

Ο λόγος του Σωκράτη θα ήταν τυπικά ο τελευταίος, αν δεν εμφανιζόταν απροσδόκητα ο Αλκιβιάδης¹⁵⁵, στολισμένος με κορδέλες στο κεφάλι και πάρα πολύ

¹⁵² Συμπόσιον(202b-c):«καὶ ἡ γελάσασα καὶ πῶς ἂν, ἔφη, ὃ Σώκρατες, ὁμολογοῖτο μέγας θεὸς εἶναι παρὰ τούτων, οἷ φασιν αὐτὸν οὐδὲ θεὸν εἶναι; ».

¹⁵³ Συμπόσιον(204b):«δὴλον δὴ, ἔφη, τοῦτό γε ἦδη καὶ παιδί, ὅτι οἱ μεταξὺ τούτων ἀμφοτέρων, ὧν ἂν εἶη καὶ ὁ Ἔρωσ».

¹⁵⁴ Θεοδωρακόπουλος(2012:146-147)..

¹⁵⁵ Ο Αλκιβιάδης (περίπου 450-404π.Χ.),προερχόταν από την αριστοκρατική οικογένεια των Αλκμεωνιδών,όπως και ο Περικλής,από τον οποίο πήρε την ανατροφή του.Η υπέρμετρη γοητεία του με το αθεράπευτα σωματικό του κάλλος, και

μεθυσμένος. Προσποιείται ότι δεν είδε τον Σωκράτη και κάθεται ανάμεσα στον Αγάθωνα και σε εκείνον. Αλκιβιάδης και Σωκράτης βρίσκονται σε διάλογο που περικλείει και παράφορη ζήλεια ανάμεσα στον ερώμενο Αλκιβιάδη προς τον εραστή Σωκράτη. Παροτρύνει τους παρευρισκόμενους σε μια νέα οινοποσία αλλά ο Ερυξίμαχος υπενθυμίζει ότι οφείλει και ο Αλκιβιάδης να διατυπώσει έναν έπαινο προς τον έρωτα, αφού αυτό είχε συμφωνηθεί από την αρχή του συμποσίου και αυτό είχαν πράξει όλοι οι υπόλοιποι μέχρι τώρα. Όμως, για τον Αλκιβιάδη, εφόσον είναι παρών ο Σωκράτης, δεν θα μπορούσε να εγκωμιάσει τίποτε και κανέναν παρά μόνον εκείνον. Επομένως, προβαίνει σε έναν έπαινο του Σωκράτη και όχι του έρωτα(Σωκράτη δ' ἐγὼ ἐπαινέιν,215a).

Ο Αλκιβιάδης, όπως και ο Σωκράτης, δηλώνει την πρόθεση του να αναδείξει την αλήθεια¹⁵⁶. Αυτή είναι και η πρόθεση του και όχι η γελοιοποίηση του Σωκράτη, όταν τον παραβάλλει με τα αγάλματα των Σιληνών και ότι μοιάζει με τον σάτυρο Μαρσύα. Η παραβολή με τα αγάλματα των Σιληνών στηρίζεται στο γεγονός της δυσμορφίας και της ασχήμιας τους αλλά παρά την εξωτερική ασχήμια τους, κρύβουν στο εσωτερικό τους μια ομορφιά, αφού αν ανοιχτούν φαίνεται ότι περιέχουν μέσα τους αγάλματα θεών. Ο Μαρσύας είναι το ίδιο άσχημος αλλά δεξιοτέχνης στη χρήση του αυλού που γοήτευε τους ανθρώπους. Αντίστοιχα και ο Σωκράτης είναι άσχημος εξωτερικά, ενώ όπως ο Μαρσύας ,έτσι και ο Σωκράτης είναι δεξιοτέχνης στους λόγους, ειδικός στο να γοητεύει το ακροατήριό του,π όσο μάλλον τον Αλκιβιάδη. Οι σιληνοί και ο Μαρσύας είναι επίσης και ύβρισται. Έτσι,«Υβριστής εἶ» (215b)λέει στον Σωκράτη και υπαινίσσεται την περίφημη σωκρατική του ειρωνεία όταν τον αποκαλεί υπερόπτη. Βέβαια γνωρίζει ότι

με τη δύναμη που άντλησε από την κοινωνική και πολιτική προβολή της οικογένειάς του,καθώς και με την εξαιρετική του ρητορική δεινότητα,κατάφερε να γοητεύσει την Αθήνα και να επιτύχει την απόπειρα της εκστρατείας στη Σικελία και να εκλεγεί ένας από τους στρατηγούς.Επομένως,κατά τον «δραματικό χρόνο» του Συμποσίου,βρισκόμαστε λίγους μήνες πριν από την έναρξη της εκστρατείας.και τη στιγμή που ο Αλκιβιάδης μιλάει στο συμπόσιο έχει ήδη εκλεγεί αρχηγός της εκστρατείας. Ωστόσο, λίγο πριν από την εκστρατεία,κατηγορείται ότι τα Ελευσίνια μυστήρια είχαν βεβηλωθεί σε σπίτια ιδιωτών και τα μυστικά είχαν γίνει γνωστά σε ανθρώπους που δεν είχαν μνηθεί.Ο Πλάτων έντεχνα δεν υπαινίσσεται τίποτε αλλά ο τρόπος παρουσίας του Αλκιβιάδη αναδεικνύει την *ὑβριν* του. Ο Αλκιβιάδης δραπετεύει,τελικά, στην Σπάρτη, όπου και προσφέρει της υπηρεσίες του στους εχθρούς της Αθήνας.Το 404 π.Χ. δολοφονείται στη Μικρά Ασία.Ο Αλκιβιάδης υπήρξε για αρκετά χρόνια μαθητής του Σωκράτη.και είχε συνδεθεί μαζί του,ώστε να αποτελεί την πιο κατάλληλη προσωπικότητα για να αναφερθεί στον δάσκαλό του.

¹⁵⁶ Συμπόσιον(214ε):«τά γε ἀληθῆ παρήμι »..

χρησιμοποιεί καταχρηστικά την υπεροχή του και κυρίως απέναντι στους σοφιστές και δεν μπορεί να εννοεί ότι ήταν στην κυριολεξία αλλαζόνας, αφού δεν επιδίωκε τον ψόγο.

Όπως ο σιληνός είναι άσχημος εξωτερικά αλλά κρύβει μια γοητευτική εσωτερική ομορφιά, έτσι και ο Σωκράτης έχει συγχρόνως άσχημο παραστατικό αλλά στο εσωτερικό του υποβόσκει μια ανεκτίμητη πνευματική ομορφιά. Αν και επιζητά τους ωραίους, ωστόσο περιφρονά την εξωτερική ομορφιά τους. «*Είρωνευόμενος*¹⁵⁷ δὲ καὶ παίζων πάντα τὸν βίον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διατελε(216e)», αλλά όταν γίνεται σοβαρός, τότε κρύβει, όπως και οι Σιληνοί, αγάλματα μέσα του.

Ο Αλκιβιάδης πίστεψε μάλιστα ότι θα μπορούσε να αποκτήσει τον εσωτερικό κόσμο του Σωκράτη με το να προσφέρει τα σωματικά του κάλλη και όσο και αν το επιδίωξε μέσω ιδιωτικών συνομιλιών, με κοινή άσκηση στο γυμναστήριο αλλά και δείπνου, όπου βρέθηκαν μόνοι στο κρεβάτι, το αποτέλεσμα ήταν απογοητευτικό, αφού ο Αλκιβιάδης λέει πως του απάντησε ο Σωκράτης με τον χαρακτηριστικό του ειρωνικό τροπο(*μάλα ειρωνικῶς καὶ σφόδρα ἑαυτοῦ τε καὶ εἰωθότως ἔλεξεν*(218d) πως πράγματι έχει ο Σωκράτης μια δύναμη με την οποία θα μπορούσε να γίνει ο Αλκιβιάδης καλύτερος και ότι βλέπει στον Σωκράτη μια εσωτερική ομορφιά, ωστόσο επιχειρεί να ανταλλάξει μια φαινομενική ομορφιά(του Αλκιβιάδη) με την αληθινή ωραιότητα του Σωκράτη¹⁵⁸. Αλλά και πάλι ο Σωκράτης ειρωνικά του λέει ότι ίσως τελικά να μην έχει τίποτα από αυτά που ζητά ο Αλκιβιάδης, παρά μόνο ότι εκείνος ξεγελάστηκε¹⁵⁹.

Ο Αλκιβιάδης αποκαλύπτει τον ειρωνικό διχασμό ανάμεσα στην εξωτερική ασχήμια και στην εσωτερική ομορφιά του Σωκράτη¹⁶⁰. «Η εξωτερική όψη του είναι διαφορετική από την εσωτερική· εξωτερικά μοιάζει με τον Σιληνό, κλείνει όμως μέσα του χρυσά αγάλματα, το πάθος του το μάχεται η αυτοκυριαρχία του¹⁶¹». Ο Πλάτων, μπόρεσε μέσα

¹⁵⁷ Ο Vlastos(1993:57-89) παρουσιάζει την ερμηνεία του πως η ειρωνεία στο Σωκράτη δεν αποτελεί πρόθεση εξαπάτησης του συνομιλητή.

¹⁵⁸ Συμπόσιον(218d-e):«*ὦ φίλε Αλκιβιάδη, κινδυνεύεις τῷ ὄντι οὐ φαῦλος εἶναι, εἴπερ ἀληθῆ τυγχάνει ὄντα ἃ λέγεις περὶ ἐμοῦ, καὶ τις ἔστ' ἐν ἐμοὶ δύναμις δι' ἧς ἂν σὺ γένοιτο ἄμεινον: ἀμήχανόν τοι κάλλος ὀρώρης ἂν ἐν ἐμοὶ καὶ τῆς παρὰ σοὶ εὐμορφίας πάμπαν διαφέρον. εἰ δὴ καθορῶν αὐτὸ κοινώσασθαι τέ μοι ἐπιχειρεῖς καὶ ἀλλάξασθαι κάλλος ἀντὶ κάλλους, οὐκ ὀλίγω μου πλεονεκτεῖν διανοῆ, ἀλλ' ἀντὶ δόξης ἀλήθειαν καλῶν κτᾶσθαι ἐπιχειρεῖς καὶ τῷ ὄντι "χρῦσεα χαλκείων"...*

¹⁵⁹ Συμπόσιον(219a):«*ἀλλ', ὦ μακάριε, ἄμεινον σκόπει, μὴ σε λανθάνω οὐδὲν ὄν*»..

¹⁶⁰ Μιχαηλίδης(1998:129).

¹⁶¹ Snell.B(1997:278).

από τη βιωματική αυτή κατάθεση να τεκμηριώσει πρακτικά την θεωρητική σύλληψη του έρωτα, όπως τον ανέδειξε η Διοτίμα. «Ο έρωτας του Σωκράτη, όπως μας επέτρεψε να δούμε η Διοτίμα, δεν αφορά κάποιο συγκεκριμένο ωραίο σώμα και τα λόγια του προς τον Αλκιβιάδη περιέχουν απόηχους της αποκάλυψης της Διοτίμας και υποβάλλουν την ιδέα ότι-από μια διαφορετική οπτική γωνία-ο Σωκράτης θα μπορούσε πράγματι να βοηθήσει τον Αλκιβιάδη στην πορεία του»¹⁶². Ο Αλκιβιάδης, ενώ βρίσκεται κοντά σε κάποιο είδος αλήθειας, εντούτοις «διαβλέποντας τα μεγάλα έχει δοθεί στα μικρά. Ο διχασμός του Αλκιβιάδη δεν είναι ειρωνικός, όπως του Σωκράτη, αλλά είναι ο διχασμός μιας σύγκρουσης, που τον εκμηδενίζει»¹⁶³.

Ο Απολλόδωρος τελειώνει με τους λόγους που του αφηγήθηκε ο Αριστοδημος. Ξημερώματα ήδη και με τους Ερυξίμαχο και Φαίδρο να έχουν αποχωρήσει, ο Σωκράτης αναγκάζει τους Αριστοφάνη και Αγάθωνα να συμφωνήσουν ότι ο ίδιος άνθρωπος που συνθέτει κωμωδίες πρέπει να ξέρει να συνθέτει και τραγωδίες. Ο Πλάτων, κατά έναν ειρωνικό τρόπο, ανακηρύσσει τον νικητή της βραδιάς με έναν μοναδικό σκηνοθετικά τρόπο. Οι δύο εκπρόσωποι της ποίησης παρουσιάζονται να κοιμούνται, ενώ ο Σωκράτης, ο ακούραστος οπαδός της φιλοσοφίας, πηγαίνει στο Λύκειο¹⁶⁴ για να περάσει, όπως συνήθιζε τη μέρα του και με το τέλος της ημέρας πηγαίνει σπίτι του για να αναπαυτεί.

¹⁶² Hunter(2007:114).

¹⁶³ Μιχαηλίδης(1998:130)

¹⁶⁴ Δημόσιο γυμναστήριο.

5. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

5.1 Χρονολόγηση της Απολογίας

Τα πλατωνικά έργα χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: οι πρώιμοι, οι μεσαίοι και οι ύστεροι διάλογοι. Ήδη έχει αναφερθεί ότι στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα υπάρχει η άποψη εκείνη που θέλει να αναδεικνύονται οι απόψεις του ιστορικού Σωκράτη. Πρόκειται για τους λεγόμενους «σωκρατικούς διαλόγους¹⁶⁵», οι οποίοι με βάση κριτήρια γλωσσικά, φιλοσοφικά και ύφους θεωρείται ότι γράφτηκαν «στα δέκα χρόνια που ακολούθησαν τον θάνατο του Σωκράτη και υπερασπίζονται τη μνήμη του¹⁶⁶». Η Απολογία κατατάσσεται στους πρώιμους διαλόγους, παρά το γεγονός ότι δεν πρόκειται για διάλογο. Γενικότερα, το ιστορικό γεγονός της καταδίκης του Σωκράτη το 399 π.Χ. συγκλόνισε τον Πλάτωνα και τον ώθησε να στραφεί προς τη φιλοσοφία εγκαταλείποντας τις φιλοδοξίες του για μια ενεργή συμμετοχή στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Η συγγραφή της πρώτης διαλογικής ομάδας ολοκληρώθηκε με την ίδρυση της Ακαδημίας το 387 π.Χ. κι ύστερα από το πρώτο ταξίδι του Πλάτωνα στην Κάτω Ιταλία. Επομένως, κι η Απολογία, αφού σχεδόν οι περισσότεροι μελετητές την κατατάσσουν στους πρώιμους διαλόγους, γράφτηκε κατά την περίοδο αυτή. Το πιο πιθανό είναι να γράφτηκε λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Σωκράτη, όταν ακόμα θα ήταν ακόμα φρέσκο το γεγονός αλλά από την άλλη θα είχαν καταλαγιάσει και τα συναισθήματα του Πλάτωνα. Μάλιστα, σχετικά με τα της δίκης και του θανάτου του Σωκράτη σχετίζονται τα έργα Ευθύφρων, Κρίτων και Φαίδων, που μαζί με την Απολογία αποτελούν ένα είδος τετραλογίας. Ο Ευθύφρων αναφέρει όσα προηγήθηκαν της δίκης, η Απολογία το περιεχόμενο της απολογίας του Σωκράτη ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας, ο Κρίτων αποτελεί το διάλογο του φιλοσόφου με τον φίλο του Κρίτωνα στη φυλακή, ύστερα από τη καταδίκη του σε θάνατο και τέλος στο έργο Φαίδων ο δάσκαλος συζητά με τους μαθητές του για

¹⁶⁵ Ο Κάλφας(2006:120) κατά αλφαβητική σειρά κατατάσσει: Αλκιβιάδης, Απολογία, Γοργίας, Ευθύφρων, Ιππίας Μείζων, Ιππίας Ελάσσων, Ίων, Κρίτων, Λάχης, Λύσις, Μενέξενος, Πρωταγόρας, Χαρμίδης. Για την Τρέδέ, οι Πρωταγόρας, Γοργίας, Μένων μαζί με τους Ευθύδημο, Κρατύλο και Μενέξενο ανήκουν στους μεταβατικούς. Για τον Βλαστά(1993:92):οι διάλογοι Ευθύδημος, Ιππίας Μείζων, Λύσις, Μενέξενος, Μένων ανήκουν στους μεταβατικούς. Βλέπε και Taylor(2009⁴): 30-44.

¹⁶⁶ Trédé(2001²):275

την αθανασία της ψυχής τη τελευταία μέρα της ζωής του.

5.2 Η δίκη - οι κατηγοροι- οι κατηγορίες - το ιστορικό πλαίσιο

Η Απολογία είναι δικανικός λόγος εκφωνούμενος από τον Σωκράτη το 399 π.Χ. ενώπιον των δικαστών της Ηλιαίας. Οι κατηγοροι ήταν ο Μέλητος, ο Άνυτος και ο Λύκων.

Στην αρχαία Αθήνα, οι υποθέσεις ταξινομούσαν σε δημόσιες και ιδιωτικές. Οι δημόσιες αφορούσαν υποθέσεις που έθιγαν το κοινό καλό, ενώ οι ιδιωτικές αφορούσαν προσωπικές υποθέσεις¹⁶⁷. Η πρωτοβουλία για τις δημόσιες υποθέσεις ανήκε στους ενήλικες ελεύθερους πολίτες. Η «γραφή» ήταν ο πιο συνηθισμένος τύπος δημόσια δίκης¹⁶⁸. Ουσιαστικά, εν απουσία αστυνομικής δύναμης, μιλάμε για εθελοντές μηνυτές, οι οποίοι, ωστόσο, μπορούσαν να μηνούν με στόχο είτε γιατί σε ορισμένες περιπτώσεις, ως νικητές, έπαιρναν ανταμοιβές¹⁶⁹ είτε για λόγους πολιτικούς, εφόσον ορισμένοι πολιτικοί επιθυμούσαν να πλήξουν τους αντιπάλους τους. Όμως, προκειμένου αθώοι να μη γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης, θεσπίστηκε ποινή ή να πληρώνει πρόστιμο 1000 δραχμές ο μηνυτής ή να χάνει το δικαίωμα υποβολής παρόμοιας καταγγελίας στο μέλλον από τη στιγμή που δε θα λάμβανε το ένα πέμπτο των δικαστικών ψήφων ή κι αν ακόμα εγκατέλειπε τη δίκη. Ωστόσο, αν ο κατηγορούμενος κρινόταν ένοχος, ακολουθούσε και μια δεύτερη φάση της δίκης, κατά την οποία ρυθμιζόταν ο καταλογισμός ποινής ή αποζημίωσης (τίμησις). Ο νικητής ενάγων πρότεινε μια τιμή (τίμησης) κι ο ηττημένος κατηγορούμενος αντιπρότεινε μια άλλη (άντιτίμησης) κι οι ένορκοι αποφάσιζαν επί αυτών. Γενικότερα, ο νόμος καθόριζε τις ποινές του θανάτου της εξορίας και τις «ατιμίας»¹⁷⁰ για

¹⁶⁷ Οι δημόσιες δίκες έχουν να κάνουν με εγκλήματα όπως η προδοσία, η κατασπατάληση ημόσιου χρήματος, ενώ οι ιδιωτικές είχαν να κάνουν για οποιεσδήποτε προσωπικές υποθέσεις μεταξύ των πολιτών, όπως ήταν τα θέματα κληρονομιάς. Για μια συνολική αποτίμηση του δικαίου, βλέπε MacDowell(2003⁴): Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων.

¹⁶⁸ Ονομάστηκε έτσι διότι η καταγγελία όφειλε να υποβληθεί σε γραπτή μορφή.

¹⁶⁹ Παράδειγμα αποτελεί η «φάσις» για εγκλήματα σχετιζόμενα με το εμπόριο. Αν ο μηνυτής κρινόταν ως νικητής, τότε ο παραβάτης όφειλε να του καταβάλλει το μισό του προστίμου.

¹⁷⁰ Ατιμία: πρόκειται για στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Γενικότερα, η ατιμία περιλάμβανε την απόλεια μια σειρά δικαιωμάτων. Βλέπε MacDowell(2003⁴):117-120). Πρόσθετες ποινές η δήμευση περιουσιών, οι κατεδαφίσεις σπιτιών, η απόλεια στο δικαίωμα ταφής στην Αττική.

ορισμένα αδικήματα¹⁷¹. Ωστόσο, για τα υπόλοιπα οι διάδικοι πρότειναν τις ποινές που θεωρούσαν κατάλληλες. Η πιο αυστηρή ποινή ήταν εκείνη του θανάτου κι η εκτέλεση¹⁷² γινόταν αμέσως ματά τη δίκη. Εκτελέσεις δε γίνονταν κατά τη διάρκεια του ετήσιου ταξιδιού του ιερού πλοίου από την Αθήνα στη Δήλο.

Επιπλέον, όταν κάποιος κρινόταν ένοχος κι οι διάδικοι πρότειναν ποινές, μεταξύ των οποίων και η επιβολή προστίμου, τότε μπορούσαν να θέσουν ως όρο ο κατηγορούμενος να παραμένει στο δεσμοτήριο μέχρι να το αποπληρώσει. Αν τώρα παρουσιάζονταν εγγυητές που υπόσχονταν να πληρώσουν το πρόστιμο και δεν το τηρούσαν, τότε διώκονταν, όπως κι ο κύριος ένοχος, με τις ποινές της δήμευσης και της φυλάκισης¹⁷³.

Η διαδικασία της γραφής ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθεί και για περιπτώσεις ασεβείας. *Γραφή άσεβείας* κατατέθηκε από τον Μέλητο εναντίον του Σωκράτη στον άρχοντα βασιλιά¹⁷⁴. Η δίκη του Σωκράτη πέρασε κι από το στάδιο της προανάκρισεως, κατά το οποίο ο άρχων βασιλεύς έκρινε ότι είναι αναγκαία η δίκη. Κατά την ημέρα της δίκης, ο Μέλητος αναλύει τις κατηγορίες και τα στοιχεία που τις αποδεικνύουν. Ύστερα, προτείνει την ποινή του θανάτου, διότι αυτή θεωρεί ότι αρμόζει στην κατηγορία (*τίμησις*). Στη συνέχεια, οι Άνυτος και Λύκων ενιχύουν την επιχειρηματολογία. Τέλος, ο Σωκράτης οφείλει να απολογηθεί, ώστε να ανατρέψει τις εις βάρος του κατηγορίες, εφόσον θεωρεί ότι είναι αθώος. Μάλιστα, αντιπροτείνει μια νέα ποινή (*ἀντιτίμησις*). Οι δικαστές, όπως προαναφέρθηκε, όφειλαν να επιβάλλουν μία από τις ποινές που προτεινόταν. Οι δικαστές εκλέγονταν με κλήρο πριν την έναρξη των δικών, έτσι ώστε να αποφεύγεται, όσο το δυνατόν περισσότερο, να επηρεάζονται. Επίσης, αποφάσιζαν για την τελική ποινή, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα έφεσης. Η δικαστική διαδικασία ολοκληρωνόταν μέσα σε μια μέρα.

Τα αποδεικτικά μέσα περιλάμβαναν νόμους, μάρτυρες, πραγματικά αντικείμενα. Υπήρχε κι η δυνατότητα εμφάνισης σιωπηλών υποστηρικτών και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζονταν και τα παιδιά των κατηγορουμένων, προκειμένου να επηρεαστούν οι δικαστές και να τους απαλλάξουν για χάρη των παιδιών τους που έκλαιγαν. Τέλος, κάθε διάδικος όφειλε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ενώ κατά τον

¹⁷¹ Για παράδειγμα υποθέσεις ανθρωποκτονίας, προδοσίας.

¹⁷² Οι Ένδεκα ήταν επιφορτισμένοι για την όλη διαδικασία.

¹⁷³ Απολογία 37c.

¹⁷⁴ Ο άρχων βασιλεύς ήταν ανώτατος άρχοντας επιφορτισμένος για θέματα θρησκείας και για τις υποθέσεις ασεβείας.

τέταρτο κυρίως αιώνα ανέθεταν τη συγγραφή λόγων σε «λογογράφους». Και πάλι «δεν είναι σίγουρα γνωστό αν οι λόγοι διαβάζονταν στο δικαστήριο ή αποστηθίζονταν και απαγγέλλονταν από μνήμης, το τελευταίο, όμως, είναι πιθανότερο¹⁷⁵». Μάλιστα, στην περίπτωση του Σωκράτη, όπως αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος¹⁷⁶, ο Λυσίας έγραψε έναν λόγο-απολογία για τον φιλόσοφο αλλά ο ίδιος του απάντησε: « *Πῶς, εἰ καλός ἐστίν ὁ λόγος, οὐκ ἂν σοι ἀρμόττοι;*».

Οι κατηγορίες εναντίον του Σωκράτη ήταν: *Σωκράτη φησὶν ἀδικεῖν τοὺς τε νέους διαφθείροντα καὶ θεοὺς οὐδὲ ἢ πόλις νομίζει οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινά*¹⁷⁷. Δηλαδή, κατηγορείται ότι διαφθείρει τους νέους, ότι δεν πιστεύει στις θεότητες της πόλης αλλά σε άλλες καινούριες¹⁷⁸. Ωστόσο, ο Σωκράτης αρχίζει την απολογία του κάνοντας λόγο για την ανάγκη ανασκευής των παλαιών κατηγοριών, τις οποίες οι κατηγοροί δεν επικαλέστηκαν φανερά. Χωρίς, βέβαια, να υποτιμά τους τωρινούς κατηγορούς¹⁷⁹, φοβάται περισσότερο τους πρώτους¹⁸⁰. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχουν δύο ομάδες κατηγοριών. Η πρώτη αφορά τις παλαιές εκείνες προκαταλήψεις που ακόμα και την ημέρα της δίκης δεν έχουν ανασκευαστεί κι, όπως θα αναλύσουμε, πλήττουν την προσωπικότητα του Σωκράτη. Η δεύτερη ομάδα είναι οι τωρινές κατηγορίες περί αθεΐας και διαφθοράς των νέων, οι οποίες, όμως, βρίσκονται σε άμεση σχέση με τις πρώτες. Το γιατί και το πώς αλληλοδιαπλέκονται οι παλαιές με τις νέες κατηγορίες, θα επιχειρήσουμε να το αναλύσουμε επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μας σε δύο άξονες: τον πνευματικό-θρησκευτικό και τον ιστορικοπολιτικό, δυο άξονες ιδιαίτερης σημασίας, που χωρίς αυτούς δε είναι δυνατή η ανάδειξη πτυχών της Απολογίας.

¹⁷⁵ MacDowell(2003⁴:386). Προτιμότερο ήταν για τους διαδίκους να θεωρεί το δικαστήριο ότι πρόκειται για λόγους που δεν είναι περίτεχνα επεξεργασμένοι αλλά αποδίδουν εκείνα τα οποία ήξεραν οι διάδικοι.

¹⁷⁶ Ο Διογένης ο Λαέρτιος (3ος αιώνας μ.Χ.) ήταν ιστοριογράφος της φιλοσοφίας της αρχαιότητας, συγγραφέας του έργου *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*. Διαφύλαξε πολύτιμο υλικό και αποτελεί δευτερεύουσα πηγή για τον Σωκράτη.

¹⁷⁷ Απολογία 24b8-c1

¹⁷⁸ Τις ίδιες κατηγορίες αναφέρει και ο Διογένης ο Λαέρτιος (B40): «*ἀδικεῖ Σωκράτης, οὐδὲ μὲν ἢ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινά δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρον. Τίμημα θάνατος*». Και ο Ξενοφών κάνει λόγο για τις ίδιες κατηγορίες (Απομνημονεύματα 1.1.1).

¹⁷⁹ Απολογία [18b4]: «*καίπερ ὄντας καὶ τούτους δεινούς*».

¹⁸⁰ Απολογία [18b3]: «*οὐδὲ ἐγὼ μᾶλλον φοβοῦμαι ἢ τοὺς ἀμφὶ ἄντων*».

Ο Σωκράτης (470-399π.Χ.) έζησε τον 5^ο αιώνα π.Χ. στη διάκρεια του οποίου συνέβησαν αρκετά γεγονότα υψίστης σπουδαιότητας. Οι περσικοί πολέμοι που βρήκαν νικητές τους Έλληνες, σηματοδότησαν πνευματικές και πολιτικές αλλαγές για την Αθήνα. Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, του Εφιάλτη και του Περικλή είχαν ως αποτέλεσμα τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος και δεδομένη τη συμμετοχή ολοένα και περισσότερων κοινωνικών ομάδων στη διαχείριση της πόλης. Η πόλη ήταν σε θέση, μέσω των υπηρεσιών που πρόσφεραν οι πλούσιοι στην πόλη, μέσω των εισφορών από τις συμμαχικές πόλεις και μέσω του ελέγχου του εμπορίου στο Αιγαίο να προσφέρει βοήθεια σε φτωχότερα κοινωνικά στρώματα, ώστε εκείνα να μπορούν να συμμετέχουν σε συνελεύσεις. Αμοιβές δίνονταν για να συμμετέχουν ως ενεργοί πολίτες στις συνελεύσεις, στα δικαστήρια, στο ναυτικό, στο στρατό, ακόμα και για την παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων. Σύντομα, η πολιτική εθεωρείτο μια δραστηριότητα που από τη μια σου δίνει τη δυνατότητα να συμμετεχεις στα κοινά, από την άλλη ειδώθηκε σαν μια δραστηριότητα που σου επέτρεπε να εξασφαλίζεις τα προς το ζην. Αρκετοί φτωχοί μετατράπηκαν μάλιστα σε τεχνίτες, αγρότες που θέλησαν να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο στην εξουσία. Ωστόσο, η αριστοκρατική κοινωνία που στηριζόταν στη δύναμη της γαιοκτησίας παρέμενε ισχυρή και διαχειριζόταν τα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα.

Εφόσον η δημοκρατική Αθήνα έδινε την ευκαιρία σε κάθε Αθηναίο πολίτη να συμμετέχει στη διαχείριση των κοινών, ήταν αναγκαίο να χρησιμοποιεί τον λόγο του πειστικά, προκειμένου να επιτύχει την αποτελεσματική του ανάδειξη στα κοινά¹⁸¹. Παράλληλα, ήταν προφανές ότι δεν αρκούσε η παλαιά αριστοκρατική αγωγή. Το ίδιο συνέβαινε και με τις δικαστικές υποθέσεις και ιδίως από τη στιγμή που ο Σόλων είχε νομοθετήσει ότι οι πολίτες όφειλαν οι ίδιοι να υπερασπίζονται τον εαυτό τους στα δικαστήρια. Έτσι, οι διάδικοι έπρεπε να πείθουν για το δίκιο τους, ενώ η πίεση αυξανόταν από την επίγνωση ότι μια πιθανή ήττα μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και στο θάνατο ή στην εξορία¹⁸². Μάλιστα, ο Αθηναίος πολίτης αγαπούσε τις δίκες¹⁸³.

¹⁸¹ Αν και κάθε πολίτης είχε δικαίωμα να μιλά στην Εκκλησία του Δήμου, το πιθανότερο είναι ότι οι μόνοι που απευθύνονταν στη συνέλευση τακτικά και αποτελεσματικά ήταν οι πολιτικοί ηγέτες, που προέρχονταν κυρίως από τις παραδοσιακές πλούσιες και άρχουσες τάξεις. Irwin T. (2005): 136.

¹⁸² Edwards M. (2002): 16

¹⁸³ Trédé M. (2001²): 302

Στα μέσα του 5ου αι., εμφανίστηκε στην Αθήνα μια ομάδα ανθρώπων με διαφορετική φιλοσοφική θεώρηση που υποσχόταν την επιτυχημένη διδασχή της τέχνης της πειθούς έναντι αμοιβής. Πρόκειται για τους σοφιστές¹⁸⁴, για εκείνους τους περιπλανώμενους δασκάλους που πηγαινοέρχονταν από πόλη σε πόλη και δίδασκαν έναντι αμοιβής. Ήδη έχει προαναφερθεί ότι οι σοφιστές ήταν φορείς νέων ιδεών που δεν ενδιαφέρονταν για την οντολογία της ιωνικής φιλοσοφίας, αλλά για το πώς ο λόγος δύναται να επιβληθεί μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία, αφού θεωρούσαν ότι για κάθε ζήτημα δύνανται να υπάρξουν περισσότερες από μία απόψεις ή και περισσότερες από μία αλήθειες. Επίσης, οι σοφιστές δεν πίστευαν σε σταθερές αξίες και κέντρο της θεωρίας τους αποτελεί ο άνθρωπος με τη έννοια ότι η ατομική γνώμη κι η λογική του σκέψη είναι τα χρήσιμα εργαλεία προς την αναζήτηση της αλήθειας. Είναι η δύναμη της γνώμης που αδιάκοπα μεγαλώνει, σημειώνει ο Dies¹⁸⁵. Στάθηκαν κριτικά απέναντι σε καθιερωμένους θεσμούς και έθεσαν προβληματισμούς για θέματα που αφορούν την ηθική, τη σχετικότητα της γνώσης και της αλήθειας, τη δικαιοσύνη, τους θεούς, την αντίθεση νόμου-φύσεως στις πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες.

Οι σοφιστές, λοιπόν, διδάσκουν την *εὐβουλίαν*¹⁸⁶ και αφορά τη σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τόσο την ιδιωτική ζωή¹⁸⁷ («τὰ οἰκεῖα») όσο και θέματα που αφορούν τη δημόσια ζωή¹⁸⁸. Είναι ξενικής καταγωγής¹⁸⁹ και διδάσκουν ειδικές γνώσεις και ρητορικές ικανότητες δίνοντας δημόσιες διαλέξεις αλλά κυρίως κάνοντας μαθήματα σε οικίες πλουσίων αριστοκρατών. Μαθητές των σοφιστών ήταν κυρίως οι πλούσιοι αστοί νέοι, που γοητεύονταν από το λόγο τους και από το γεγονός ότι θεωρούσαν ότι για να αποκτήσουν αξιώματα και για να γίνουν πετυχημένοι πολιτικοί όφειλαν να γοητεύουν το λαό και για να το πετύχουν αυτό η συμβατική τους

¹⁸⁴ Για μια πληρέστερη ενημέρωση για τους σοφιστές, βλέπε Lesky,A.(1983²): 481-506, J. de Romilly(1988):147-155, George A. Kennedy:623-630 στο Easterling,P.-E,-Knox,B.M.E.(2005⁷): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Trédé M. (2001²): 146-149, Dherbey G.R. (2009), Κάλφας(2006) :92-101.

¹⁸⁵ Dies A.σελ. 33.

¹⁸⁶ Πλάτωνος Πρωταγόρας 318e / εὔ + βουλεύομαι = σκέφτομαι σωστά.

¹⁸⁷ Ο πολίτης, δηλαδή, θα γίνει ικανός στη διεύθυνση και οργάνωση των υποθέσεων του οίκου του.

¹⁸⁸ Ο πολίτης, δηλαδή, θα πράττει και θα μιλά αποτελεσματικά για τα πολιτικά θέματα και για τις υποθέσεις της πόλεως.

¹⁸⁹ Εκτός από τον Αντιφώντα και τον Κριτία. Ο τελευταίος δεν είναι καθαρά σοφιστής κατά την J. de Romilly(1988):147.

εκπαίδευση¹⁹⁰ δεν τους ήταν αρκετή. Ο Diès εύστοχα γράφει ότι «ολάκερη η πολιτεία βούιζε από ενθουσιασμούς που προκαλούσε η καινούρια διδασκαλία¹⁹¹».

Ωστόσο, το γεγονός αφενός ότι ήταν ξένοι και πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους επ' αμοιβή, κάτι που κανένας πολίτης της Αθήνας και μάλιστα καλής κοινωνικής θέσης δεν θα δεχόταν να προβεί σε κάτι αντίστοιχο και αφετέρου ότι δίδασκαν νέες ιδέες που ήταν ενάντια στις παραδοσιακές αξίες και θεσμούς, προκάλεσε αντιδράσεις σε όσους θεωρούσαν ότι κλονίζονται αυτές οι παραδοσιακές αξίες της ηθικής, της παραδοσιακής θρησκείας και της ηθικής.

Τα παραπάνω αποκτούν σημασία, διότι όταν ο Σωκράτης κάνει λόγο ότι επιθυμεί πρώτα να αναιρέσει τις παλιές κατηγορίες, εννοεί εκείνους που παλαιότερα τον είχαν ταυτίσει με σοφιστή και που μέχρι και την ημέρα της δικής του ακολουθούσε σαν προκατάληψη. Μάλιστα, δε θυμάται τα ονόματα των συκοφάντων του¹⁹², οι οποίοι τον κατηγορούν ότι ασχολείται με τα φυσικά στοιχεία (*τά τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια*, Απολογία 19b5), όπως οι φυσικοί φιλόσοφοι και με *τὸν ἥττω λόγον κρείττω* (Απολογία, 19c1), όπως ακριβώς έκαναν οι σοφιστές¹⁹³. Συνεπώς, η διπλή κατηγορία είναι ότι είναι φυσιοδίφης και εριστικός¹⁹⁴. Οι κατηγορίες, όμως, αυτές συνδέονται, κατά τον Σωκράτη, με την αθεΐα¹⁹⁵. Για τον Peter Kreeft, οι παλιές κατηγορίες είναι περιγραφές μιας φιλοσοφίας που αφορά άλλους, τους κοσμολογικούς προσωκρατικούς φιλοσόφους¹⁹⁶ από τη μια και

¹⁹⁰ Το εκπαιδευτικό σύστημα των Αθηνών παρείχε μια βασική, προκαταρκτική εκπαίδευση: ανάγνωση και μελέτη του Ομήρου, φυσική αγωγή, μουσική από τους γραμματιστές, παιδοτρίβες και κιθαριστές αντίστοιχα. Οι σοφιστές προσφέρουν συστηματοποίηση της γνώσης και εν γένει μια ανώτερη μορφή, αφού διδάσκουν όχι μόνο ρητορική και φιλοσοφία αλλά και γεωμετρία, αστρονομία, φυσική. Για την εκπαίδευση στην Αθήνα, βλέπε Flacelière R. (1990⁹): 113-146.

¹⁹¹ Diès A.σελ. 24.

¹⁹² Απολογία [18d1]: «*ὅτι οὐδὲ τὰ ὀνόματα οἷόν τε αὐτῶν εἰδέναι καὶ εἰπεῖν*».

¹⁹³ Διδαχή των σοφιστών ήταν ότι για κάθε θέμα υπάρχουν δύο αντίθετα επιχειρήματα και ο Πρωταγόρας ήταν εκείνος που ισχυρίστηκε ότι, μέσω της τέχνης του λόγου, μπορούσε να παρουσιάσει ένα ανίσχυρο επιχειρήμα ως δυνατό.

¹⁹⁴ Taylor A.E.(2009⁴):198-199

¹⁹⁵ Απολογία [18c2-3]: «*οἱ γὰρ ἀκούοντες ἡγοῦνται τοὺς ταῦτα ζητοῦντας οὐδὲ θεοὺς νομίζειν*».

¹⁹⁶ Οι πρώτοι («προσωκρατικοί») φιλόσοφοι του 6ου αιώνα (Θαλής, Αναξίμενης, Αναξίμανδρος) άνοιξαν ένα νέο πεδίο έρευνας, όπου οι αλλαγές στη φύση, η δημιουργία και η φθορά των πραγμάτων αποτέλεσαν το πεδίο έρευνής. Οι θεοί του Ομήρου και του Ησιόδου δεν έχουν κυρίαρχη θέση στην τάξη των πραγμάτων αλλά ούτε κι ο ανθρωπομορφισμός των θεών. Η θέση των μυθολογικών θεών καταλαμβάνεται από τὸ θεῖον, όχι, όμως, με την έννοια του θεϊκού του υπερφυσικού αλλά με την έννοια τη εξήγησης της φυσικής νομοτέλειας (αρχή των όντων είναι το άπειρο, που είναι ατέλειωτο, άθάνατο, άφθαρτο και κυβερνά τα πάντα, είναι θεϊκό, όπως είπε ο Αναξίμανδρος / παράβαλλε στο Diels H.

των μοντερνιστών και μεταμοντερνιστών φιλοσόφων της σοφιστικής¹⁹⁷ από την άλλη¹⁹⁸. Κατά την εποχή του Σωκράτη στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ., ο σοφιστής Πρωταγόρας υιοθέτησε μια αγνωστικιστική προσέγγιση, αφού η ζωή του ανθρώπου είναι σύντομη, γι' αυτό και δεν μπορεί κανείς να έχει σίγουρη γνώση για τίποτε, ούτε για τους θεούς. Ο Πρόδικος, ο οποίος πρωτοξεκίνησε τις έρευνες για την ετυμολογία των λέξεων, έθεσε το ερώτημα για το πώς οι άνθρωποι έφτασαν στο σημείο να χρησιμοποιούν τα ονόματα των θεών. Εξήγησε με ορθολογιστικό τρόπο ότι τα ονόματα των θεών αναπτύχθηκαν από τη συναίσθηση του ανθρώπου για τα ευεργετήματα της φύσης¹⁹⁹. «Η τοποθέτηση του Πρόδικου στην αρχαιότητα πότε πότε ανάμεσα στους άθεους είχε σοβαρή δικαιολογία»²⁰⁰. Υπάρχει, επίσης, μια θεωρία που συνδέεται πιθανώς με τον Κριτία, ο οποίος θεώρησε ότι ένα έξυπνος άνθρωπος εφηύρε το φόβο του θεού. Οι παραπάνω τρεις σοφιστές έδρασαν στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ. κι ήταν σύγχρονοι του Σωκράτη. Κατά τον Drachmann, με τους σοφιστές, η άρνηση της ύπαρξης των θεών θα πρέπει να είχε εισχωρήσει σε ευρείς κύκλους²⁰¹. Ο Burkert W. τονίζει ότι «η συνειδητή προσβολή κατά της θρησκείας, ο χλευασμός των ευσεβών, και των λατρευτικών εκδηλώσεων μόνο κατά την εποχή της σοφιστικής βρήκαν θεωρητικό υπόβαθρο²⁰²».

Οι διδασκαλίες, λοιπόν, της φυσικής φιλοσοφίας και της σοφιστικής πρέπει να δημιούργησαν αρνητικό αντίκτυπο. Ο Σωκράτης ταυτίζεται με τους σοφιστές κι αναφέρει

- Kranz W. (1960): 12 A 15, σελ.85 : ἄπαντα γὰρ ἢ ἀρχὴ ἢ ἐξ ἀρχῆς, τοῦ δὲ ἀπείρου οὐκ ἔστιν ἀρχή ... καὶ περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾶν ... καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ θεῖον· ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὥσπερ φησὶν Ἀναξίμανδρος). Ο Ξενοφάνης καταγγέλει την ανηθικότητα των θεών του Ομήρου και του Ησιόδου και δείχνει τη σχετικότητα των θυσιών/ βλέπε στο Diels H. - Kranz W. (1960): 21 (aporphthegmatik) 15, σελ.115 : οἷον Ξενοφάνης Ἐλεάταις ἐρωτῶσιν εἰ θύωσι τῇ Λευκοθέᾳ καὶ θρηνηῶσιν ἢ μή, συνεβούλευεν, εἰ μὲν θεὸν ὑπολαμβάνουσιν, μὴ θρηνεῖν, εἰ δ' ἄνθρωπον, μὴ θύειν.

¹⁹⁷ Ο Πρωταγόρας έλεγε ότι για τους θεούς δεν μπορώ να γνωρίζω τίποτα· ούτε ότι υπάρχουν ούτε ότι δεν υπάρχουν / αρχική φράση ενός βιβλίου Περί Θεῶν.Ο Πρωταγόρας υπερασπιζόταν τη σχετικότητα της αλήθειας, αφού Κριτήριο για όλα τα πράγματα είναι ο ίδιος ο άνθρωπος / στη αρχή του χαμένου έργου του *Αλήθεια ή Καταβάλλοντες*: πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν. Τα ερωτήματα που έθετε φαίνονταν να υπονομεύουν τη δημόσια λατρεία των θεών.

¹⁹⁸ Kreeft P. (2002): 23

¹⁹⁹ George A. Kennedy: 625 στο Easterling,P.-E,-Knox,B.M.E.(2005⁷): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*.

²⁰⁰ Lesky A. (1983⁵): 491, η αναφορά στον Σέξτο Εμπειρικό, ιατρός και φιλόσοφος του 2ου αι. μ.Χ.

²⁰¹ Drachmann A.B. (1922): 51. Μάλιστα, κατατάσσει με χρονολογική σειρά σε λίστα εκείνους που κατά την αρχαιότητα θεωρήθηκαν άθεοι και σε εκείνους που κατηγορήθηκαν για αθεΐα, σελ.13.

²⁰² Burkert W. (1993): 632.

ονομαστικά ως συκοφάντη μόνο τον Αριστοφάνη²⁰³, ο οποίος τον διακωμώδησε στις *Νεφέλες*²⁰⁴ το 423 π.Χ. ως «*περιφερόμενον, φάσκοντά τε άεροβατεϊν*²⁰⁵». Ο Αριστοφάνης τον κατηγορεί ότι δεν αναγνωρίζει τους θεούς της πόλης²⁰⁶ κι ότι εισάγει μια τριάδα από καινά δαιμόνια: τις Νεφέλες, το Χάος και τη Γλώσσα²⁰⁷. Έπειτα η σοφιστική διδασκαλία του Σωκράτη προς τον Φειδιππίδη τον έκανε να περιφρονεί το έργο των παλαιών ποιητών με το οποίο είχε ανατραφεί ο πατέρας του και μάλιστα δεν δίστασε να χειροδικήσει εναντίον του. Συνεπώς, η διδαχή του Σωκράτη έχει ως αποτέλεσμα τη διαφθορά των νέων. Θα συμφωνήσουμε με τον Louis-André Dorion στο ότι στις *Νεφέλες* ενυπάρχει ήδη το προανάκρουσμα των κατηγοριών που απαγγέλλονται κατά του Σωκράτη το 399 π.Χ.²⁰⁸. Ας προσθέσουμε και το ότι παρουσιάζεται να διδάσκει έναντι αμοιβής ρητορικά σχήματα που δύνανται να παρουσιάσουν ένα ανίσχυρο επιχείρημα για ισχυρό, όπως ακριβώς ευαγγελίζονταν οι σοφιστές κι ότι ασχολείται με τη μελέτη των φυσικών και επουράνιων φαινομένων, όπως οι λεγόμενοι «προσωκρατικοί» φιλόσοφοι κι έτσι έχουμε όλο το φάσμα των κατηγοριών διατυπωμένων από μόνον ένα κωμικό ποιητή. Το γεγονός, επίσης, το ότι ο Σωκράτης δεν αναφέρει στην απολογία του το όνομα του έργου, μας κάνει να θεωρήσουμε το πόσο γνωστό ήταν το έργο αυτό στους δικαστές και πόσο πολύ θα μπορούσε να τους είχε επηρεάσει, καθώς είχε διδαχτεί είκοσι τέσσερα χρόνια πριν τη δίκη και οι δικαστές θα ήταν κατά πολύ νεότεροι και πιο δεκτικοί στις εντυπώσεις.

Κι επειδή η πόλη βρισκόταν υπό την προστασία μιας θεότητας, πόλη και θεοί

²⁰³ Ο κωμικός ποιητής Αριστοφάνης είναι σύγχρονος του Σωκράτη. Και οι κωμωδιογράφοι Αμειψίας, Εύπολις, Τηλεκλέιδης και Καλλίας ασχολήθηκαν με τον Σωκράτη, χωρίς, ωστόσο, οι αναφορές τους να είναι πάντοτε δυσφημιστικές. Βλέπε Guthrie (2005³): 62-63.

²⁰⁴ Μια σύνοψη του έργου: Ο αγρότης Στρεψιάδης είναι καταχρεωμένος διότι ο γιος του Φειδιππίδης έχει πάθος για τα άλογα. Ο Σωκράτης διδάσκει στο λεγόμενο Φροντιστήριον κι εκεί αποφασίζει να παρουσιαστεί ο Στρεψιάδης, προκειμένου να μάθει τη τέχνη της ρητορικής για να αντιμετωπίσει τους δανειστές του, αφού ο ήττων λογος μπορεί να υπερνικήσει. Ο ίδιος δεν αποδείχτηκε καλό μαθητής κι έτσι στέλνει το γιο του Φειδιππίδη να θητεύσει.. Ο γιος του αποδεικνύεται καλός μαθητής. Πράγματι, ο Στρεψιάδης απαλλάσσεται από τους δανειστές του.

²⁰⁵ Απολογία [19c3]

²⁰⁶ Όταν ο Στρεψιάδης ορκίζεται στους θεούς ότι θα δώσει στον Σωκράτη όποια αμοιβή θελήσει, αρκεί να τον διδάξει, εκείνος απαντά: *ποιους θεούς όμει σύ; πρώτον γάρ θεοί ήμιν νόμισμ' ούκ έστι* στ. 247-248). Επίσης, στο στίχο 367: *ποϊος Ζεύς; ού μη ληρήσεις· ούδ' έστι Ζεύς*.

²⁰⁷ Νεφέλες (στ.424): *τό Χάος τουτι και τας Νεφέλας και την γλωτταν, τρία ταυτί*.

²⁰⁸ Dorion L.A. (2007): 32-33.

βρίσκονταν σε μια αλληλεξάρτηση, ιδίως κι από τη στιγμή που έκφραση της αυξανόμενης δύναμης της πόλης-κράτους αποτελεί το γεγονός ότι άρχισε να διεκδικεί το μονοπώλιο της λατρείας²⁰⁹. Στο πλαίσιο της πόλης γίνονταν όλες οι τελετές, οι θυσίες, οι αγώνες. Κι υπήρξαν εκείνοι που, στο πλαίσιο του δικαίου, είδαν στις νέες ιδέες την απειλή για την παραδοσιακή θρησκεία, όπως ο Διοπίθης, του οποίου το ψήφισμα²¹⁰ όριζε ότι κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα κατάθεσης «εισαγγελίας²¹¹» για όσους δεν πίστευαν στους θεούς ή δίδασκαν σχετικά με τα ουράνια φαινόμενα²¹². Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο ακρωτηριασμός των προτομών του Ερμή και η αποκάλυψη της μυστικής λειτουργίας των Ελευσίνων Μυστηρίων σε αμήτους που επακολούθησε, όταν ο Αλκιβιάδης και οι σύντροφοί του τη διακωμώδησαν²¹³. Υπήρχε, επίσης, η «γραφή ασεβείας» και σύμφωνα με αυτή, από νομικής πλευράς, έγινε η δίωξη του Σωκράτη²¹⁴.

Αν και το φιλοσοφικό, πνευματικό και θρησκευτικό υπόβαθρο διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στις κατηγορίες για την καταδίκη του Σωκράτη, εντούτοις και το πολιτικό

²⁰⁹ Burkert W. (1993): 523.

²¹⁰ Χρονολογείται πιθανώς μέσα στη δεκαετία του 430 / MacDowell(2003): 308, Burkert W.(1993): 634.

²¹¹ Η «εισαγγελία» αφορούσε σοβαρά καταγγελλόμενες υποθέσεις στη Βουλή ή στην Εκκλησία του δήμου, για υποθέσεις κακομεταχείρισης ορφανού ή κληρονόμου, για κακή διαιτησία ενός δημόσιου διαιτητή, για προδοσία.

²¹² Ο Αναξαγόρας (από τους πρώτους «προσωκρατικούς φιλοσόφους» που εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και δίδασκε επί τριάντα χρόνια) φέρεται να μνηύθηκε (δίδασκε ότι ο ήλιος είναι μια πυρινη λίθος κι όχι θεός και για τους Αθηναίους ο ήλιος ήταν θεός κι έτσι ο Αναξαγόρας «αφαίρεσε τη θεϊκή του φύση», Bremmer Jan N.(2007): 13), ο Διαγόρας ο Μήλιος (αναφέρθηκε το 415/4 υποτιμητικά για τα Μυστήρια), ο Πρωταγόρας λέγεται, επίσης, ότι διώχθηκε. Γενικότερα, για την «αθεΐα» (ο όρος σε εισαγωγικά, διότι είναι μια έννοια την οποία δε γίνεται να την προσάψουμε σε μια πληθώρα φιλοσόφων· περισσότερο θρησκευτικός σκεπτικισμός για ορισμένους ή αγνωστικισμός για κάποιους άλλους. Ακόμα κι οι Όμηρος, Αισχύλος, Ευριπίδης αναφέρθηκαν, ως ένα βαθμό με σκεπτικισμό στους θεούς, αλλά σε καμιά περίπτωση δε δύναται να γίνει λόγος περί αθεΐας ή αμφισβήτησής τους), βλέπε Drachmann A.B. (1922), Bremmer Jan N. (2007).

²¹³ Παραμονές της σικελικής εκστρατείας, το 415 π.Χ., βρέθηκαν ακρωτηριασμένες οι προτομές του Ερμή, που είχαν τοποθετηθεί στους δημόσιους δρόμους, από ομάδα πολιτών που επιδίωκαν τη ματαίωσή της, αφού ο Ερμής θεωρούνταν προστάτης των ταξιδιωτών. Ωστόσο, καταγγελίες διατυπώθηκαν κατά των ιερόσυλων που παρωδούσαν τα Ελευσίνια Μυστήρια. Ο Αλκιβιάδης δραπέτευσε στην εξορία.

²¹⁴ Ο MacDowell (2003:306-307) επισημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις γραφής ασεβείας κατά τον 5ο αι, καθώς χρησιμοποιούνταν η εισαγγελία, όπως και για τις περιπτώσεις αθεΐας. Θα μπορούσε η γραφή ασεβείας να ήταν καινοτομία εισηγμένη ύστερα από το 400;. Αρνητική είναι η απάντηση του ίδιου. Πιθανώς η εισαγγελία να χρησιμοποιούνταν για αντιθρησκευτικές συμπεριφορές ιδιαίτερα σοβαρές (βλέπε περίπτωση παράδοσης των Ελευσίνων Μυστηρίων).

έπαιξε σημαίνοντα ρόλο. Αναμφισβήτητα, οφείλουμε να εξετάσουμε το ιστορικό πλαίσιο της δίκης.

Η δίκη του Σωκράτη έλαβε χώρα το 399 π.Χ., ύστερα από το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη (431-404 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι ιδιοκτήτες γης είχαν υποστεί καταστροφές, η επιδημία χολέρας είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό και οι πλούσιοι επωμίζονταν μεγάλο μέρος των δαπανών με τις λεγόμενες «λειτουργίες»²¹⁵. Για τους πιο φτωχούς, ο πόλεμος αποτελούσε πηγή εσόδων²¹⁶, ενώ για ορισμένους άλλους αποτελούσε πηγή πλουτισμού²¹⁷. Μάλιστα, ύστερα κι από την αποτυχημένη Σικελική εκστρατεία κι επειδή αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες, οι πλούσιοι κι όλοι όσοι επιθυμούσαν ένα καθεστώς που θα προστάτευε καλύτερα τα συμφέροντά τους, σχεδίασαν το 411 π.Χ. την ανατροπή της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση ολιγαρχικού πολιτεύματος από τη λεγόμενη «αρχή των 400».

Επιπροσθέτως, το 404 π.Χ. η νίκη της Σπάρτης σηματοδότησε αφενός την υποταγή της Αθήνας κι αφετέρου την τοποθέτηση από τη Σπάρτη τριάντα πολιτών (οι Τριάκοντα) με σκοπό να ασκήσουν την εξουσία με βάση τους πατροπαράδοτους προδημοκρατικούς θεσμούς. Οι Τριάκοντα, με αρχηγό τον Κριτία, θείο του Πλάτωνα, χρησιμοποίησαν την εξουσία τους για να αναδιαρθρώσουν τα δικαστήρια, να προβούν σε δημεύσεις περιουσιών και εκτελέσεις των πολιτικών αντιπάλων τους²¹⁸ κι οδηγώντας τους υποστηρικτές της δημοκρατίας σε εξορία. Ωστόσο, το 403 π.Χ., οι δημοκρατικοί κατάφεραν, με αρχηγό τον Θρασύβουλο, που ξεκίνησε από τη Θήβα κι ενώθηκε με όσους δημοκρατικούς δεν είχαν εκτελεστεί κι είχαν καταφύγει στον Πειραιά να νικήσουν τους ολιγαρχικούς, σκοτώνοντας παράλληλα και τον Κριτία και τον Χαρμίδα και να

²¹⁵ Ενδεικτικό των οικονομικών δυσκολιών είναι και το γεγονός ότι με την κατάληψη της Δεκελίας από τους Σπαρτιάτες, το 413 π. Χ., δραπετεύσαν πιθανώς από τα μεταλλεία Λαυρίου 20.000 δούλοι. Η εκμετάλλευση των μεταλλείων είχε δημιουργήσει όχι μόνο έναν ισχυρό αθηναϊκό στόλο αλλά και ένα νόμισμα πλούσιο σε περιεκτικότητα ασήμι που είχε επιβληθεί προς χρήση από τους συμμάχους. Επίσης, είχε θεσπιστεί πολεμικός φόρος από το 427 κι επανερχόταν σε ισχύ ανάλογα με τις ανάγκες του πολέμου. Επίπροσθετη ένδειξη είναι ότι, κατά την τελευταία περίοδο του πολέμου, υπήρξε ανάγκη άντλησης των αποθεμάτων του θησαυρού που φυλασσόταν στον Παρθενώνα.

²¹⁶ Οι κωπηλάτες που διαλέγονταν μεταξύ των φτωχών εισέπρατταν χρήματα.

²¹⁷ Στρατηγοί (κρατώντας λάφυρα), έμποροι όπλων, κατασκευαστές πανοπλιών.

²¹⁸ Οι Τριάκοντα προέβησαν σε βιαιότητες και δημεύσεις περιουσιών όχι μόνον εναντίον των πολιτικών τους αντιπάλων. Σύμφωνα με τον Sinclair(2008:249), «είχαν υπονομεύσει την ολιγαρχία ως πρακτική εναλλακτική λύση».

επανακαθιδρύσουν τη δημοκρατία. Οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές έστειλαν αντιπροσώπους στη Σπάρτη. Ο Πausanίας είχε επιμείνει να δοθεί καθολική αμνηστία²¹⁹.

Οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αυτές συνέπειες δημιουργούν έναν αρνητικό κλίμα που σχετίζεται με τη δίκη του Σωκράτη. Ας αναλύσουμε περαιτέρω. Οι Χαρμίδης και Κριτίας, που ήταν από τους πρωταγωνιστές των βιαιοτήτων που διέπραξαν οι Τριάκοντα το 404 π.Χ., ήταν ανάμεσα στους μαθητές-ακροατές του Σωκράτη. Κι ο Αλκιβιάδης, που είχε ενεργή ανάμιξη στη εγκαθίδρυση της «αρχής των 400», καθώς και στο επεισόδιο της ιεροσυλίας με την παρώδηση των Ελευσινίων Μυστηρίων, ανήκε στο σωκρατικό κύκλο. Ας επιστήσουμε την προσοχή μας και στους κατηγορούς του φιλοσόφου και συγκεκριμένα στο ρόλο του Άνυτου, αφού εκείνος ήταν ουσιαστικά ο κατηγορός του Σωκράτη²²⁰. Ο Άνυτος ήταν πλούσιος Αθηναίος²²¹ ταπεινής καταγωγής, έλαβε καλή μόρφωση κι είχε πολιτικές φιλοδοξίες. Αν και ανήκε στους μετριοπαθείς ολιγαρχικούς κι ήταν οπαδός του Θηραμένη που συμμετείχε στην ανατροπή της δημοκρατίας του 404 π.Χ., ξεχώρισε στην πολιτική σκηνή κι υπήρξε εκφραστής του Αθηναϊκού δήμου μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Αν κι αυτό συνιστά κάτι το οξύμωρο, εντούτοις, ο Άνυτος περισσότερο αγαπούσε την πατρίδα του επιδιώκοντας την εγκαθίδρυση της σολώνειας και κλεισθένειας δημοκρατίας²²². Παρέμενε προσηλωμένος στις συντηρητικές και θρησκευτικές του πεποιθήσεις, ενώ δεν είχε σε εκτίμηση τους σοφιστές που αποτελούσαν κίνδυνο για τους νέους. Επομένως, για τον Άνυτο, ο Σωκράτης αποτελούσε μια απειλή για τη δημοκρατία²²³, αφού ο Κριτίας ανήκε στον σωκρατικό κύκλο. Αν πάρουμε την ίδια την κατηγορία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε

²¹⁹ Οι διαπραγματεύσεις έπρεπε να καταλήξουν σε συμφωνία, που θα ικανοποιούσε τους εξόριστους στον Πειραιά, ενώ θα έπρεπε να γίνει ότι ήταν δυνατό για να μετριαστούν οι πολιτικοί και οικονομικοί φόβοι των «ανθρώπων της πόλεως» που είχαν υποστηρίξει τους Τριάκοντα/ Lewis D.M.(2008):37 στο *The Cambridge Ancient History. The fourth Century B.C.*

²²⁰ Απολογία (18b3) : «*τοὺς ἀμφὶ Ἄνυτον*». Αναφέρεται ο Άνυτος ως ο κυριότερος κατηγορός από τους τρεις.

²²¹ Ιδιοκτήτης βυρσοδεψείου.

²²² Την εποχή των Τριάκοντα, επέλεξε την εξορία, ενώ λίγο αργότερα συνεργάστηκε με τον δημοκρατικό Θρασύβουλο στη Φυλή ως στρατηγός με σκοπό την αποκατάσταση της δημοκρατίας στο παραδοσιακό της πλαίσιο / Mossé C. (2002³):32. Ακόμα κι ο Θηραμένης αντιστάθηκε στις βιαιότητες των Τριάκοντα, πράγμα που τον οδήγησε σε σύγκρουση με τον σκληροπυρηνικό Κριτία και στην τελική θανάτωσή του.

²²³ Burnet J. (1979): 154. Βλέπε και Μανουσόπουλος Γ. (2009): 57.

ότι υποκρύπτεται και το πολιτικό κίνητρο. Η κατηγορία αφορά τη διαφθορά των νέων²²⁴ από τον Σωκράτη κι αφού ορισμένα άτομα του περιβάλλοντός του έφτασαν στο σημείο να καταλύσουν τη δημοκρατία, τότε η επιρροή του φιλοσόφου σε εκείνους μόνο αρνητική θα μπορούσε να ήταν. Η συλλογιστική ενισχύεται αν λάβουμε υπόψη και το εξής: επειδή δόθηκε, μετά την πτώση της τυραννίας, αμνηστία για τα πολιτικά αδικήματα, ήταν λογικό η κατηγορία να εστιαστεί σε θρησκευτικά και ηθικά θέματα. Επομένως, η κατηγορία περί διαφθοράς των νέων υποκρύπτει και το πολιτικό σκέλος²²⁵. Επίσης, ο ίδιος ο Άντος είχε υποστηρίξει την αμνηστία κι επομένως δε θα μπορούσε να κατηγορησει αποκάλυπτα τον Σωκράτη και γι' αυτό, κατά τον Taylor που συμφωνεί με τον Burnet, οι κατηγορίες περί διαφθοράς των νέων ήταν μη συγκεκριμένες, ενώ δόθηκε έμφαση στη αντιθρησκευτική συμπεριφορά²²⁶.

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε πώς ο πολιτικός άξονας βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με τον αντίστοιχο φιλοσοφικό-θρησκευτικό. Πρόσωπα του κύκλου του Σωκράτη συμμετείχαν σε ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος και σε πράξεις ασέβειας. Ο Κριτίας ήταν πιθανώς άθεος, ο Σωκράτης είχε ταυτιστεί με τους σοφιστές και τους φυσικούς φιλοσόφους. Αν σε όλα τα παραπάνω προσθέσουμε και την ιδιοσυγκρασία του ίδιου του φιλοσόφου με την κριτική του για τη δημοκρατία²²⁷ αλλά και για το γεγονός ότι έφερνε σε δυσκολία τους συνομιλητές του αναδεικνυοντας την άγνοιά τους κατά τη διάρκεια των συνομιλιών τους, δημιούργησαν ένα αρνητικό κλίμα. Έτσι, οι Αθηναίοι

²²⁴ Δεν είναι δυνατό να παραλείψουμε και το γεγονός ότι ο Άντος θεώρησε υπεύθυνο τον Σωκράτη για την σωματική και ψυχική κατάρρευση του γιου του. Ο γιος του παρακολούθησε τις δημόσιες συνομιλίες του φιλοσόφου. Ο νέος επιθυμούσε να ακολουθήσει το δρόμο του πνεύματος κατά προτροπή και του Σωκράτη. Όμως, ο πατέρας του του απαγόρευσε οποιαδήποτε συναναστροφή με τον φιλόσοφο. Ο νέος υπάκουσε αλλά κατέφυγε στην οινοποσία, αφού το επάγγελμα του βυρσοδέψη δεν κάλυπτε τις πνευματικές του ανάγκες.

²²⁵ Βλέπε και Mossé C. (1996): 92/ «περισσότερο πολιτικά παρά ηθικά κριτήρια».

²²⁶ Taylor A.E.(2009⁴):195, Burnet J. (1979): 183-184.

²²⁷ Στον πρώιμο πλατωνικό διάλογο *Πρωταγόρας*, ο Σωκράτης αποδοκιμάζει την έκφραση πολιτικής γνώμης απ' όλους, πράγμα που αποτελούσε πρακτική της δημοκρατίας. Επίσης, στα Απομνημονεύματα του Ξενοφόντα, ο Σωκράτης ειρωνεύεται το γεγονός ότι οι δικαστές επιλέγονται με κλήρο, ενώ δεν πράττουν το ίδιο για τους τεχνίτες, τους αυλητές, τους πλοιάρχους. Απομνημονεύματα (1.2.9): «λέγων ὡς μῶρον εἶη τοὺς μὲν τῆς πόλεως ἄρχοντας ἀπὸ κράτους καθιστάναι, κυβερνήτη δὲ μηδένα θέλειν χρῆσθαι κυαμευτῶ μηδὲ τέκτονι μηδ' ἀλητῆ μηδ' ἐπ' ἄλλα τοιαῦτα». Βλέπε και Σακελλαρίου (2000²): σελ.516, 518-519. Ο Σωκράτης αποδεχόταν το καθεστώς και τους νόμους της πόλης (άλλωστε αποδέχθηκε την ποινή του θανάτου) αλλά διατύπωνε την κριτική του για τη λειτουργία των θεσμών της δημοκρατίας/ βλέπε Mossé C. (1996): 69-79.

θεώρησαν ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή να εξουδετερώσουν εκείνον που τους ενοχλούσε, εκείνη την αλογόμυγα που τους βασάνιζε κάθε μέρα²²⁸.

Ας αναφερθούμε και σε μια ακόμα παράμετρο που αφορά την κοινωνική σύνθεση του δικαστικού σώματος²²⁹. Οι δικαστές, πιθανώς κατά την πλειοψηφία τους υπερήλικες, θα πρέπει να προέρχονταν από τα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα και ο μισθός των τριών οβολών²³⁰ είχε την αξία τους για εκείνους. Συνεπώς, το πιο πιθανό ήταν να ήταν οι περισσότεροι από αυτούς δημοκρατικοί και με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Τα στοιχεία, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, δεν ήταν δυνατό να ευνοούν τον Σωκράτη. Αν στα παραπάνω προσθέσουμε και το γεγονός ότι ήταν υπερηλίκες σημαίνει ότι και τις Νεφέλες του Αριστοφάνη θα γνώριζαν αλλά και τις σοφιστικές αντιλήψεις, τις οποίες θεωρούσαν εχθρικές προς την πόλη. Ας επισημάνουμε και τούτο: κατά τον 4ο αιώνα, πολλές υποθέσεις στα δικαστήρια έδιναν λαβή για πολιτικές συζητήσεις. Αυτό, αναλύει η Mossé, πρέπει να το έχουμε συνεχώς κατά νου, όταν αναλύουμε τη δίκη του Σωκράτη²³¹.

Και στην απολογία του φιλοσόφου, θα παρατηρήσουμε πώς ο Σωκράτης απαντά στις κατηγορίες αυτές μέσα από το πρίσμα της σωκρατικής ειρωνείας.

²²⁸ Απολογία 30ε.

²²⁹ Σαμαράς (2003): 71-74.

²³⁰ Ο μισθός των δικαστών της Ηλιαίας. Γενικότερα, πρόκειται για μια λαϊκή δικαιοσύνη.

²³¹ Mossé C. (1996): 83.

5.3 Η δομή της απολογίας

Η Απολογία χωρίζεται σε τρεις ενότητες-λόγους ως εξής: Α) ο πρώτος λόγος ή η *κυρίως απολογία* του Σωκράτη προς τους δικαστές (17a1 - 35d9), Β) ο δεύτερος λόγος ή η *Αντιτίμιση* πρόκειται για την ποινή που προτείνει ο ίδιος για τον εαυτό του, (35e1 - 38b10) και Γ) ο τρίτος λόγος αφορά την προσφώνηση του Σωκράτη προς τους δικαστές που τον αθώωσαν και τον αδίκησαν, (38c1 - 42a5).

Η δομή της ακολουθεί εκείνη των δικανικών λόγων, ιδίως η *Κυρίως Απολογία*. Ειδικότερα, ο πρώτος λόγος υποδιαιρείται: στο Προοίμιο (17a1 - 18a6), στην Πρόθεση (18a7 - 19a7), στην Πίστη (19a8 - 28a2), στην Παρέκβαση (28a3 - 34b5) και στον Επίλογο (34b6 - 35d9). Το προοίμιο, η πρόθεσις, η πίστις και ο επίλογος αποτελούν βασικά μέρη ενός ρητορικού λόγου κατά τον Αριστοτέλη²³². Παρέκβαση είναι δυνατόν να παρεμβάλλεται σε διάφορα σημεία ενός λόγου.

Η Αντιτίμιση αποτελείται από το Προοίμιο (35e1 - 38b10), τη Διήγηση (36b3 - 38a8) και τον Επίλογο (38a8 - 38b10). Ο τρίτος λόγος από το Προοίμιο (38c1 - c7), τη Διήγηση (38c7 - 41d6) και τον Επίλογο (41d6 - 42a5).

²³² Αριστοτέλους Ρητορική 1414b6-8: «ἀναγκαῖα ἄρα μόρια πρόθεσις καὶ πίστις. ἴδια μὲν οὖν ταῦτα, τὰ δὲ πλεῖστα προοίμιον πρόθεσις πίστις ἐπίλογος». Επίσης, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η διήγηση-υπόθεση (θέμα) ανήκει σχεδόν μόνο στον δικανικό λόγο. Ο επίλογος δεν είναι πάντοτε απαραίτητος.

6. Η ΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΕΙΡΩΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

Ο Μέλιτος και οι συνήγοροί του Άνυτος και Λύκων έχουν παρουσιάσει τα επιχειρήματά τους κι ο Σωκράτης λαμβάνει το λόγο. Στο προοίμιο της κυρίως απολογίας του εξάγει τη ρητορική τους ικανότητα («οὔτω πιθανῶς ἔλεγον», 17a3), αφού με την αληθοφάνεια των λεγομένων τους μέχρι κι ο ίδιος ο φιλόσοφος παρασύρθηκε²³³. Εκείνο το ψεύδος που του προξενεί ιδιαίτερη έκπληξη είναι ότι οι δικαστές οφείλουν να προσέξουν, ώστε να μην εξαπατηθούν από τη ρητορική δεινότητα του Σωκράτη («δεινὸς λέγειν», 17b2). Για τον Σωκράτη, όμως, τα λεγόμενά τους είναι αναληθή και ειδικότερα αναφέρει ότι ούτε ικανός ρήτορας είναι κι ούτε προτίθεται στην ηλικία πλέον των εβδομήντα χρονών να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο τον έχουν συνηθίσει να μιλά, αφού θα ήταν έναντι στο ήθος του κι ιδίως από τη στιγμή που για πρώτη φορά παρουσιάζεται στα δικαστήρια κι είναι λογικό να μη του είναι οικείος ο τρόπος ομιλίας των ρητόρων. Σκοπός του δεν είναι να πείσει με περίτεχνους λόγους, γι' αυτό προτρέπει τους δικαστές να ακούσουν το λόγο του για να κρίνουν προσεκτικά αν είναι δίκαια όσα λέει ή όχι, είτε ο λόγος αυτός είναι καλύτερος είτε χειρότερος. Αν, όμως, στόχος του ρήτορα είναι να λεεί την αλήθεια, τότε μπορεί να λογίζεται ως τέτοιος.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στο προοίμιο ενός δικανικού λόγου, οι ακροατές πρέπει να κατατοπίζονται για να παρακολουθήσουν το λόγο προσεκτικά, διότι η αοριστία οδηγεί σε πλάνη²³⁴. Επίσης, εκείνος που απολογείται, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια των ακροατών του, οφείλει να διαλύσει τη διαβολή (ώστε λυτέον πρῶτον τὴν διαβολήν, Αριστοτέλους Ρητορική 1415 a37) κι ένας από τους τρόπους ανασκευής είναι να υποστηρίξει ότι δεν είναι αληθής²³⁵. Εκείνο που επιδιώκεται είναι και η δημιουργία της εντύπωσης ενός έντιμου ανθρώπου²³⁶, διότι πιθανότερο είναι οι ακροατές να δείξουν μεγαλύτερη προσοχή.

Τα παραπάνω στοιχεία που είναι χαρακτηριστικά ενός δικανικού λόγου παρατηρούνται και στο προοίμιο της κύριας απολογίας του Σωκράτη²³⁷. Ο Burnet,

²³³ Απολογία (17a3): «αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν ὀλίγου ἔμαντοῦ ἐπελαθόμεν».

²³⁴ Αριστοτέλους ρητορική (1415a14): «δειγμά ἐστιν τοῦ λόγου».

²³⁵ Αριστοτέλους ρητορική (1416a6-7): «ἄλλος τόπος ὥστε πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα ἀπαντᾶν, ἢ ὡς οὐκ ἔστιν».

²³⁶ Αριστοτέλους ρητορική (1415a4): «τὸ ἐπεικῆ φαίνεσθαι».

²³⁷ Δες και σελ.63. Ο Σωκράτης θεωρεί αναληθή όσα λέγονται από τους κατηγορούς του· αναφέρεται στην εντιμότητά

βασιζόμενος σε προοίμια δικανικών ρητορικών λόγων, αναγνωρίζει στο προοίμιο οκτώ κοινούς τόπους²³⁸. Μάλιστα, κατά τον ίδιο, το προοίμιο αποτελεί παρωδία λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι δε έχει εμπειρία από τα δικαστήρια κι ούτε γνωρίζει τον ρητορικό τρόπο (ἀτεχνῶς οὖν ξένως ἔχω τῆς ἐνθάδε λέξεως, 17d3)· είναι ένα μέρος της σωκρατικής ειρωνείας²³⁹. Ο Σωκράτης δηλώνει με ειρωνικό τόνο ότι δεν επιδιώκει σε αυτή την ηλικία να παρουσιάσει ωραίους και περίτεχνους λόγους²⁴⁰, όπως κάνουν οι νεαροί. Εκείνο που είναι αξιοσημείωτο αναφοράς είναι ότι υποστηρίζει ότι οι κατήγοροι του είναι ικανοί ρήτορες που οὕτω πιθανῶς ἔλεγον (17a3) αλλά καίτοι ἀληθές γε ὡς ἔπος εἰπεῖν οὐδὲν εἰρήκασιν (17a4). Ενώ δηλαδή οι κατήγοροι του Σωκράτη συνδέονται με τη σοφιστική ρητορική, η ρητορική του Σωκράτη, που κάνει χρήση των τεχνικών της, οδηγεί στη ρητορική της αλήθειας κι όχι της αληθοφάνειας («ρήτορος δὲ τάληθῆ λέγειν», 18a4). Ενώ δηλώνει ότι δεν είναι δεινός ρήτορα, εντούτοις η απολογία είναι ένα άρτιο δείγμα ρητορικής. «Προοικονομείται ἔτσι η συνέχεια της Απολογίας και το ὕφος του κατηγορουμένου φιλοσόφου²⁴¹».

Γιατί, όμως, ο φιλόσοφος προχωρά στη χρήση των τεχνικών της ρητορικής, εφόσον υποστηρίζει ότι είναι μέσα εξυπηρέτησης της αναληθείας; Ο Reeve παρατηρεί ότι, αν και υπάρχει μια αθώα ειρωνεία στο προοίμιο, εντούτοις ο Σωκράτης θα απολογηθεί με βάση τους λόγους του τον ἔχουν συνηθίσει ²⁴², αφού δε γνωρίζει για τον τρόπο ομιλίας των ρητόρων. Συνεπώς, ο Σωκράτης τους λέει ότι είναι ο ἔλεγχος εκείνος που θα χρησιμοποιηθεί²⁴³. Και πιθανῶς, εφόσον ο φιλόσοφος είναι γνώστης των τεχνικών της ρητορικής και επιδιώκει την αθώωσή του χωρίς, συγχρόνως, να παραβεί τις αρχές του, να επιθυμεί να τις χρησιμοποιήσει προς όφελος της αλήθειας και μόνο και μάλιστα στο

του, καθώς μέχρι τα εβδομήντα του χρόνια δεν είχε ποτέ βρεθεί σε δίκη ενώ ούτε πρόκειται να κάνει χρήση ενός περίτεχνου λόγου προκειμένου να πείσει. Επίσης, καλεί τους δικαστές να κρίνουν για το αν είναι δίκαια αυτά που θα πει ή όχι και να μη τον αποδοκιμάσουν. Τέλος, με βάση το προοίμιο, οι ακροατές κατατοπίζονται δεδομένου ότι γίνεται λόγος για τους κατήγορους κι ότι σκοπεύει να πει την αλήθεια.

²³⁸ Burnet J. (1979): 146-147.

²³⁹ Burnet J. (1979): 147.

²⁴⁰ Απολογία (17b9): κεκαλλιεπημένους.

²⁴¹ Μανουσόπουλος (2009): 85

²⁴² Απολογία (17c7-10): «ἐάν διὰ τῶν αὐτῶν λόγων ἀκούητέ μου ἀπολογουμένου δι' ὧν περ εἴωθα λέγειν καὶ ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν καὶ ἄλλοθι. Ὁ Σωκράτης συνήθιζε να συζητά στην Αγορά, στις παλαιστρες, στα γυμναστήρια, στα εργαστήρια τεχνιτών».

²⁴³ Reeve C.D.C.(1989): 9.

πλαίσιο του ελέγχου.

Στην Πρόθεση, ο φιλόσοφος, όπως ήδη έχει αναφερθεί, δηλώνει την επιθυμία του να αναιρέσει πρώτα τις ψευδείς κατηγορίες που ξεκινούν από τότε που οι περισσότεροι από τους τωρινούς δικαστές ήταν ακόμα στην παιδική τους ηλικία κι ως προκαταλήψεις πλήττουν ακόμα και κατά την ημέρα της δίκης την προσωπικότητά του κι ύστερα τις τωρινές κατηγορίες.

Ειδικότερα, στην Πίστη, κάνει λόγο για τις παλαιές κατηγορίες: «Σωκράτης ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται ζητῶν τά τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια καὶ τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιῶν καὶ ἄλλους ταῦτά ταῦτα διδάσκων (Απολογία 19b4-19c1)». Δηλαδή, ο φιλόσοφος ταυτίζεται τόσο με τους φυσικούς φιλοσόφους όσο και με τους σοφιστές. Και κατονομάζει μόνον τον Αριστοφάνη, ο οποίος, όπως έχουμε αναφέρει, στις Νεφέλες διακωμώδησε τον φιλόσοφο. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι δε γνωρίζει απολύτως τίποτα²⁴⁴ για την αστρονομία, χωρίς βέβαια να περιφρονεί την επιστήμη και τους κατόχους αυτής²⁴⁵. «Ο λόγος του έχει ειρωνική χροιά, όταν καταλογίζει μωρία σε όσους ασχολούνται με τα ουράνια²⁴⁶». Επικαλείται ως μάρτυρες τους ίδιους τους δικαστές, αφού έχουν παρακολουθήσει αρκετές από τις συζητήσεις του. Μάλιστα, τους καλεί να ενημερώσουν κι όσους δεν τον έχουν ακούσει και μόνο έτσι θα αντιληφθούν ότι οι κατηγορίες είναι αναληθείς. Επιπλέον, το γεγονός ότι φοβάται ότι ο Μέλητος μπορεί να του προσάψει επιπρόσθετες κατηγορίες αποτελεί ειρωνεία, αφού δε μπορεί να προτείνει ο Μέλητος νέες κατηγορίες σε αυτό το σημείο της δίκης²⁴⁷.

Στη συνέχεια αναφέρεται στο ότι δεν ανέλαβε ποτέ να εκπαιδεύσει ανθρώπους έναντι αμοιβής²⁴⁸. Βέβαια, ειρωνικά αναφέρει ότι *μοι δοκεῖ καλὸν εἶναι, εἴ τις οἷός τ' εἶη παιδεύειν ἀνθρώπους* (Απολογία 19 e1-2) και κάνει μια αναφορά σε ονόματα σοφιστών που συνήθιζαν να διδάσκουν²⁴⁹. Ύστερα, ρωτά τον Καλλία²⁵⁰, ο οποίος πληρώνει στους

²⁴⁴ Απολογία (19c4): «ὄν ἐγὼ οὐδὲν οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν πέρι ἐπαῖω».

²⁴⁵ Απολογία (19c6-7): «καὶ οὐχ ὡς ἀτιμάζων λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην, εἴ τις περὶ τῶν τοιούτων σοφός ἐστιν».

²⁴⁶ Μανουσόπουλος (2009): 195.

²⁴⁷ Σαμαράς (2004): 258.

²⁴⁸ Απολογία (19d8 - 19e): «οὐδὲ γ' εἴ τις ἀκηκόατε ὡς ἐγὼ παιδεύειν ἐπιχειρῶ ἀνθρώπους καὶ χρήματα [19e] πράττομαι, οὐδὲ τοῦτο ἀληθές».

²⁴⁹ Ο Γοργίας από τους Λεοντίνους, ο Πρόδικος από την Κέα και ο Ιππίας από την Ηλεία. Η αναφορά γίνεται για σοφιστές που συνέχιζαν τη σοφιστική τους διδασκαλία. Ο Πρωταγόρας δε μνημονεύεται, καθώς είχε πεθάνει γύρω στο 410 π.Χ.

σοφιστές πολλά χρήματα, ποιον ειδικό θα πρότεινε για παιδαγωγό στα παιδιά του και γενικότερα στους πολίτες κι εκείνος απαντά τον Εύηνο από την Πάρο²⁵¹. Ο Σωκράτης με ειρωνικό τόνο θεωρεί καλή τύχη που ο Εύηνος διδάσκει με χαμηλή αμοιβή («*Εύηνος*» ἔφη, «*ὦ Σώκρατες, Πάριος, πέντε μνῶν, 20b8*»), αν βέβαια πράγματι κατέχει την πολιτική τέχνη. Ο φιλόσοφος με το *ἐμμελῶς διδάσκει* (20c) ειρωνεύεται τον Εύηνο που δέχεται για ένα μικρό ποσό²⁵² να μιλήσει για ένα τόσο σημαντικό ζήτημα. Μάλιστα, ο ίδιος θα καμάρωνε αν ήξερε τη διδαχή της πολιτικής τέχνης²⁵³ αλλά παραδέχεται ειρωνικά ότι δεν τη γνωρίζει.

Η κοινή γνώμη θεωρούσε ότι οι παραπάνω δύο κατηγορίες αποτελούσαν ασέβεια προς τους θεούς κι ότι οι νέοι φθείρονταν από τέτοιου είδους διδασκαλίες²⁵⁴. Ας αναφέρουμε μόνον εδώ το ότι ο φιλόσοφος δε θα πρέπει να συγχέεται ούτε με τους φυσικούς φιλοσόφους ούτε με τους σοφιστές. Όσον αφορά το πρώτο, αν και αναφέρει ότι δε γνωρίζει τίποτα για τη φυσική φιλοσοφία, εντούτοις υπάρχουν ενδείξεις ότι κατά τη νεανική του ηλικία έδειξε ενδιαφέρον θεωρώντας ότι η επιστήμη αυτή θα είναι αρωγός στο να κατανοήσει το «γιατί» των πραγμάτων. Ύστερα, όμως, αντιληφθηκε ότι οι θεωρίες αυτές δεν εξυπηρετούν τα ηθικά ζητήματα (Φαίδων 95e - 99d). Άλλωστε, οι συζητήσεις του σε όλη τη διάρκεια της ζωής του αφορούσαν ερωτήματα ηθικά, όπως το τι είναι δίκαιο, τι είναι ωραίο. Σχετικά με το δεύτερο, ο Σωκράτης δεν αξίωνε αμοιβή για τις ομιλίες του και τον ενδιέφεραν οι ηθικοί κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Άλλωστε, ο ιστορικός Σωκράτης των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων αποκαλύπτει την ένδεια των επιχειρημάτων των σοφιστών²⁵⁵. Κοινό στοιχείο τους μόνον

²⁵⁰ Ο Καλλίας υπήρξε από τους πιο πλούσιους Αθηναίους και η φιλομάθειά του τον είχε ωθήσει να μετατρέψει την οικία του στέγη των σοφιστών, ώστε να μπορούν να διδάξουν σε μικρές ομάδες τους πιο πλούσιους νέους της Αθήνας.

²⁵¹ Ο Εύηνος ήταν ποιητής και σοφιστής από την Πάρο κι άνηκε στο σωκρατικό κύκλο. Δίδασκε έναντι μικρής αμοιβής.

²⁵² Οι πέντε μνες ήταν μικρή αμοιβή εν σύγκριση με τις αμοιβές των μεγάλων σοφιστών του 5ου αιώνα. Ο Πρωταγόρας λεγεται ότι δίδασκε για 100 μνες. Οι πέντε μνες αντιστοιχούσαν στην αμοιβή ενός πολύ καλού δούλου.

²⁵³ Η πολιτική αρετή δεν έχει να κάνει με τη σοφιστική έννοια έτσι όπως συναντάται στον Πρωταγόρα («*εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως*», 318e), ως αρετή πολιτική αλλά «ως ικανότητα να συμβιώνει κανείς με τους άλλους πολίτες μέσα στο πλαίσιο της πόλης» (Σαμαράς, 2004: 261).

²⁵⁴ Βλέπε κεφάλαιο 5.2

²⁵⁵ Ο Dorion L.(2007:31-41) αναφέρει την ερμηνεία εκείνη που θέλει τον Αριστοφάνη να σκιαγραφεί στο πρόσωπο του Σωκράτη όλα τα ετερόκλητα στοιχεία που δανείζεται από διάφορες ομάδες στοχαστών. Αυτή η ερμηνεία παρουσιάζει γνωρίσματα που δεν συνδέονται με τον Σωκράτη. Από την άλλη, αναλογιζόμενοι το ότι ο Ξενοφών και ο

η διδασκαλία αλλά επί ουσιαστικού διαφορετικού πρίσματος: η διδαχή της αρετής για την ηθική διαπαιδαγώγηση των πολιτών που προϋπέθετε, ωστόσο, και τη δια βίου ενεργό συμμετοχή των. Ουσιώδης σημασίας είναι και το ότι δεν καταφέρεται ενάντια ούτε στον Αριστοφάνη²⁵⁶ και μπορεί να είναι ειρωνικός απέναντι στους σοφιστές αλλά δεν κατηγορεί ούτε εκείνους. Ο Σωκράτης πουθενά δεν παρουσιάζεται ως εχθρός των σοφιστών²⁵⁷. Εκείνο που επιδιώκει είναι να εκβαρathρώσει τις προκαταλήψεις.

Ποια είναι, λοιπόν, η αιτία της διαβολής²⁵⁸; Γιατί πλανάται αυτή η εικόνα του σοφού Σωκράτη, εφόσον ούτε με τους σοφιστές συνδέεται ουσιαστικά ούτε γνωρίζει τα σχετικά με τη φυσική φιλοσοφία; Να τα ερωτήματα που θα μπορούσαν να θέσουν οι δικαστές, προκειμένου να διαλευκανθεί ακόμα περισσότερο η υπόθεση. Κι αυτά τα υποθετικά ερωτήματα θέτει ο φιλόσοφος στην απολογία του, εφόσον με αυτό το ρητορικό τέχνασμα μπορεί να προκαταλαμβάνει πιθανές ενστάσεις των δικαστών ή των συνομιλητών του με απώτερο σκοπό να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του και την πειστικότητά του²⁵⁹. Ο

Πλάτων γνωρίζουν τον Σωκράτη κατά τα τελευταία δέκα χρόνια περίπου της ζωής του, δε θα ήταν σε θέση να γνωρίζουν τον ιστορικό Σωκράτη της εποχής του Αριστοφάνη. Η ερμηνεία του ιστορικού Σωκράτη των Νεφελών παρουσιάζει τα φιλοσοφικά του ενδιαφέροντα. Πιθανώς, την εποχή των Νεφελών, ο Σωκράτης, όντας σε πιο νεαρή ηλικία να ενδιαφερόταν για τη φυσική φιλοσοφία. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, δεν πρέπει να συγχέεται ο Σωκράτης ούτε με τους φυσικούς φιλοσόφους ούτε με τους σοφιστές. Ο ξενοφώντειος και ο πλατωνικός Σωκράτης διαψεύδουν την ενασχολησή του με τη σοφιστική διδασκαλία έναντι αμοιβής και αποκαλύπτουν την απόρριψη της φυσικής φιλοσοφίας εκ μέρους του. Βλέπε επίσης Guthrie (2005³):62-65, 143-149, Burnet J. (1979): 162, Για τη μη σύνδεση του Σωκράτη ως σοφιστή, βλέπε ειδικότερα: Burnet J. (1979): 164, ο Woodruff P.(2006:36-47, στο *A Companion to Socrates*) αναδεικνύει εννιά σημεία διαφοράς τους. Βλέπε και Reeve C.D.C.(1989): 14-21.

²⁵⁶ Πώς γίνεται ο Σωκράτης να πιστεύει ότι οι Νεφέλες είχαν συμβάλει σημαντικά στην τελική καταδίκη του και να παρουσιάζεται στο Συμπόσιο να συνομιλεί φιλικά με τον Αριστοφάνη; Για τον Guthrie, την εποχή των Νεφελών, το 423 π.χ., κανείς δε θα μπορούσε να μηνύσει τον Σωκράτη. Guthrie(2005³): 82-83. Ωστόσο, κατά τη δική μας άποψη, δε μπορούμε να μη λάβουμε υπόψη και τις ιστορικές συνθήκες, ιδίως μετά τη σικελική εκστρατεία μέχρι και την ανατροπή των Τριάκοντα. Ίσως, οι Νεφέλες, να έπαιξαν κάποιο ρόλο στην καταδίκη του. Ο Dover (2005⁶):171) αναρωτιέται: «τι τον ένοιαζε τον Αριστοφάνη αν οι Νεφέλες δυσκόλεψαν τη ζωή του Σωκράτη;» Ακόμα, υποστηρίζει, κι αν κάποιος σύγχρονος ιστορικός ή φιλόσοφος έδειχνε στον Αριστοφάνη τις διαφορές ανάμεσα στον Σωκράτη και στα πνευματικά ρεύματα της εποχής, δεν είμαι βέβαιος ότι ο ποιητής θα εντυπωσιαζόταν ή θα αισθανόταν τύψεις. Κλείνει λέγοντας ότι την εποχή εκείνη οι άνθρωποι δικάζονται πραγματικά ή και εκτελούνται όταν διαπράττονται αδικήματα εις βάρος του συνόλου. Θα μπορούσαν, αναρωτιώμαστε, οι Νεφέλες, υπό τις συνθήκες του 399 π.Χ. και των οσων είχαν προηγηθεί, να συνέβαλαν στην καταδίκη του φιλοσόφου; Μόνον εικασίες μπορούν να γίνουν.

²⁵⁷ Burnet J. (1979): 164.

²⁵⁸ Απολογία (20c4): «πόθεν αἱ διαβολαί σοι αὐται γέγονασιν;»

²⁵⁹ Μανουσόπουλος (2009): 201. Στην απολογία δεν συναντάμε τη συνήθη διαλεκτική μέθοδο, παρά μόνο με τον

Σωκράτης έχει αποκτήσει το όνομα ότι κατέχει κάποια σοφία, πιθανώς την ανθρώπινη σοφία²⁶⁰. Η ειρωνεία είναι διάχυτη, αφού αναφέρει ότι οι σοφιστές πιθανώς κατέχουν κάποια ανώτερη από την ανθρώπινη σοφία (*μείζω τινὰ ἢ κατ' ἄνθρωπον σοφίαν σοφοὶ εἶεν*, 20e) κι αυτήν την ανώτερη ο φιλόσοφος δεν την κατέχει (*οὐ γὰρ δὴ ἔγωγε αὐτὴν ἐπίσταμαι*, 20e2) ούτε ξέρει τι να πει (*ἢ οὐκ ἔχω τί λέγω*, 20e) και γι'αυτό δεν πρέπει να συκοφαντείται. Ωστόσο, γνωρίζει, όπως θα τονίσει ευθύς αμέσως, ότι ο χρησμός των Δελφών²⁶¹ αναγνωρίζει τον Σωκράτη ως τον σοφότερο από όλους. Συνεπώς, είναι ειρωνικό το γεγονός ότι κάποιοι γνωρίζουν μια ανώτερη σοφία, άρα εκείνη που τείνει προς τη θεϊκή, ενώ την ίδια στιγμή ο θεός, που δε δύναται να λείψι ψέμματα, αναγνωρίζει τον φιλόσοφο ως τον σοφότερο. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται ότι κατέχει την ανθρώπινη σοφία, αφού τα ζητήματα που εξετάζει αφορούν την ορθή συμπεριφορά του ανθρώπου. Τα ζητήματα που τέθηκαν από τους σοφιστές και τους φυσικούς φιλοσόφους κι ειδικά όσα έχουν να κάνουν με την Κοσμολογία και τη φυσική επιστήμη είναι θεϊκής φύσεως. «Ο Σωκράτης ειρωνεύεται μια τέτοια θεϊκή γνώση, που κατέχουν επίσης και οι ποιητές και προσπαθεί να κατακτήσει την αλήθεια με ανθρώπινα γνωστικά μέσα²⁶²».

Γι' αυτό και επειδή θεωρεί ότι δεν είναι σοφός ούτε λίγο ούτε πολύ (*ἐγὼ γὰρ δὴ οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν σύννοϊδα ἑμαυτῷ σοφὸς ὢν*, 21b4-5) κι επειδή δύσκολο είναι δυνατό να ψεύδεται ένας θεός²⁶³, θέλησε να εξετάσει του λόγου το αληθές με σκοπό να κρίνει ο ίδιος τον χρησμό. Άρχισε, λοιπόν, να συναντά τους θεωρούμενους ως σοφούς που εκπροσωπούν τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και τους υπέβαλλε στο σωκρατικό του

Καλλία (20a-b) και στη συνέχεια με τον Μέλητο (24c10 - 28a2).

²⁶⁰ Απολογία (20d8): «ἐστὶν ἴσως ἀνθρωπίνη σοφία».

²⁶¹ Ο φίλος του Χαιρεφών ρώτησε στο μαντείο για το αν υπάρχει κάποιος σοφότερος από τον Σωκράτη κι η απάντηση που έλαβε από την Πυθία ήταν ότι κανένας δεν ήταν σοφότερος από εκείνον. Ας τονιστεί σε αυτό το σημείο ότι ο Χαιρεφών ήταν φίλος του Σωκράτη με δημοκρατικές πεποιθήσεις, ο οποίος εξορίστηκε την εποχή των Τριάκοντα και επέστρεψε μετά την κατάλυση της τυραννίας. Πιθανότατα αποτελεί ένδειξη της αναγνώρισης του πολιτικού σκέλους της δίκης από μέρους του. Ο ίδιος ο φιλόσοφος αναφέρει για τον φίλο του ότι ήταν ένας από τους δικαστές, θεωρώντας την πλειοψηφία αυτών ως δημοκρατικούς («καὶ ὑμῶν τῷ πλήθει ἑταῖρός τε καὶ συνέφυγε τὴν φυγὴν ταύτην καὶ μεθ' ὑμῶν κατήλθε», 21a1-2). Γι' αυτό, η δράση του φίλου του απαντά έμμεσα στην κατηγορία ότι ήταν ενάντια στο δημοκρατικό καθεστώς. Βέβαια, ο Χαιρεφών έχει πεθάνει όταν γίνεται η δίκη. Ο Σωκράτης επικαλεῖται τον αδερφό του Χαιρεκράτη. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο Σωκράτης παρέμεινε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της τυραννίας είναι επιβαρυντικό.

²⁶² Snell B. (1997⁴): 199.

²⁶³ Απολογία (21B6): «οὐ γὰρ δὴπου ψεύδεταιί γε».

έλεγχω. Οι πολιτικοί ήταν οι πρώτοι που εξέτασε. Όμως, η διαλεκτική με τις συνεχείς ερωτήσεις κι απαντήσεις κι η σωκρατική άγνοια (ειρωνεία) οδήγησαν τον φιλόσοφο στο συμπέρασμα ότι ο πολιτικός ακόμα κι αν νόμιζε ότι ήταν σοφός, στην πραγματικότητα δεν ήταν (*οἷοιτο μὲν εἶναι σοφός, εἴη δ' οὐ*, 21c8-d1). Όμως, ο Σωκράτης αναγνωρίζει για τον εαυτό του ότι είναι σοφώτερος στο ότι δε γνωρίζει κι έτσι δε μπορεί να ισχυριστεί ότι γνωρίζει (*ἔοικα γοῦν τούτου γε μικρῶ τινι αὐτῷ τούτῳ σοφώτερος εἶναι, ὅτι ἂ μὴ οἶδα οὐδὲ οἶομαι εἰδέναι*, 21d6-8). Ὑστερα πήγε στους ποιητές και τους ρωτούσε να εξηγήσουν με λεπτομέρεια τι εννοούν τα ποιήματά τους αλλά απάντηση δεν μπορούσαν να δώσουν. Συμπέρανε ότι συνθέτουν τα ποιήματά τους λόγω κάποιου φυσικού χαρίσματος και της θείας έμπνευσης. Κι επειδή οι ποιητές ήταν ικανοί, θεωρούσαν ότι μπορούν να είναι σοφώτατοι και σε άλλα ζητήματα. Το συμπέρασμά του παρέμενε το ίδιο: ήταν σοφώτερος για το ότι ήξερε ότι δεν ήταν σοφός (*ἀπῆα οὖν και ἐντεῦθεν τῷ αὐτῷ οἰόμενος περιγεγονέναι ᾧπερ και τῶν πολιτικῶν*, 22c7). Τέλος, ακόμα και οι καλοί τεχνίτες (*ἀγαθοὶ δημιουργοί*, 22d6), όπως ειρωνικά τους αποκαλεί, ήταν σοφώτεροι, διότι γνώριζαν την τέχνη τους και σε αυτο υπερετερούσαν από τον φιλόσοφο, αλλά θεωρούσαν τον εαυτό τους σοφό και για τα υπόλοιπα ζητήματα²⁶⁴ (*διὰ τὸ τὴν τέχνην καλῶς ἐξεργάζεσθαι ἕκαστος ἡζίου και τᾶλλα τὰ μέγιστα σοφώτατος εἶναι*, 22d6-8). Έτσι, *και αὐτῶν αὕτη ἡ πλημμέλεια ἐκείνην τὴν σοφίαν ἀποκρύπτειν* (22e).

Κι επειδή η διαλεκτική κι ο έλεγχος αποκαλύπτουν την άγνοια των συνομιλητῶν του φιλοσόφου, αυτή είναι και η αιτία που έχει αναπτυχθεί η δυσαρέσκεια εκ μέρους τους. Οι απέχθειες προκαλούν και τις συκοφαντίες περί της σοφίας του²⁶⁵. Κατά τον Σωκράτη, ο θεός είναι μόνο σοφός κι αν για κάτι τον χρησιμοποίησε ως παράδειγμα στον χρησμό ως τον σοφώτερο είναι διότι στο πεδίο της σοφίας των ανθρώπων, που συνάμα για το θεό δεν έχει καμία αξία²⁶⁶, εκείνος έχει συνειδητοποιήσει την άγνοιά του: *«Οὗτος ὑμῶν, ᾧ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὡσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῆ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν»*. Ο Reeve υπογραμμίζει ότι σε αυτόν ακριβῶς τον διαχωρισμό

²⁶⁴ Κυρίως εννοούνται τα πολιτικά ζητήματα, ο τρόπος διακυβέρνησης της πόλης. Burnet J. (1979): 176. Αποτελεί, συνάμα, ένδειξη της κριτικής του Σωκράτη για τη δημοκρατία, αφού η τεχνική γνώση δεν προϋποθέτει και τη γνώση των πολιτικῶν ζητημάτων.

²⁶⁵ Απολογία (23a2): *«πολλὰ μὲν ἀπέχθειά μοι γέγονασι και οἶμαι χαλεπώταται και βαρύνταται, ὥστε πολλὰς διαβολὰς ἀπ' αὐτῶν γεγονέναι, ὄνομα δὲ τοῦτο λέγεσθαι, σοφός εἶναι»*.

²⁶⁶ Απολογία (23a7): *«ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ὀλίγου τινοῦς ἀξία ἐστίν»*.

ανάμεσα στη θεϊκή γνώση για τα πιο σημαντικά πράγματα και στην ανθρώπινη σοφία βρίσκει ο Σωκράτης την εξήγηση του χρησμού²⁶⁷. Και η αποδοχή αυτής της άγνοιάς του είναι η ειρωνική χροιά που αποκαλύπτει, μέσω των συνεχών ερωτημάτων την ένδεια των επιχειρημάτων των συνομιλητών του κι εκείνη που τον κάνει ενοχλητικό.

Ο Σωκράτης, ενώ μέχρι τώρα προσπαθούσε να ελέγξει το χρησμό, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το αληθινό νόημα ήταν να γίνει κοινωνός αυτού. Δηλαδή, σκοπός του ήταν να εξετάζει αν κάποιος πολίτης ή ξένος ήταν σοφός κι αν του φαινόταν ότι δεν ήταν, με τη συνδρομή του θεού θα αποδείκνυε το αληθές αυτού²⁶⁸. Γι'αυτό, όντας απορροφημένος στην αποστολή του²⁶⁹, δεν είχε χρόνο να ασχοληθεί ούτε με τα πολιτικά δρώμενα ούτε με τα οικογενειακά του ζητήματα. Αποτέλεσμα αυτών να βρίσκεται σε έσχατη φτώχεια.

Οι συζητήσεις του Σωκράτη παρακολουθούνται με χαρά και οικειοθελώς από τους νέους πλούσιους Αθηναίους, διότι έχουν στη διάθεσή τους αρκετό ελεύθερο χρόνο. Οι νέοι ενθουσιάζονται από τον διαλεκτικό τρόπο ελέγχου, από τη διδασκαλία του για τη γνώση και την αρετή. Έπειτα, εκείνοι προσπαθούν να τον μιμηθούν κι εφαρμόζουν τον έλεγχο σε πλήθος ατόμων που νομίζουν ότι κατέχουν γνώσεις, αλλά επι της ουσίας οι μαθητές του φιλοσόφου αποκαλύπτουν δημόσια την άγνοια αυτών των ατόμων. Το αποτέλεσμα είναι τα άτομα αυτά να εξοργίζονται με τον Σωκράτη, διότι διέφθειρε τους νέους. Κι όταν κάποιος τους ρωτά με ποιο τρόπο και ποια διδασκαλία διαφθείρει τους νέους, δεν γνωρίζουν να απαντήσουν, διότι δεν επιθυμούν να ομολογήσουν το αληθές της αποκάλυψης της άγνοιάς τους και επιδίδονται στις γνωστές συκοφαντίες²⁷⁰. Ο Σωκράτης παρουσιάζει εδώ την αιτία αυτών των φημών. Είτε επειδή δεν αντιλαμβάνονται το εύρος της άγνοιάς τους είτε επειδή δεν έχουν το ηθικό σθένος να την παραδεχτούν και «ελλείπει συγκεκριμένων απαντήσεων - κατηγοριών οι ελεγχόμενοι καταφεύγουν σε κοινοτοπίες, σε έτοιμες κατηγορίες, που είναι πάντοτε διαθέσιμες για ν' αποδοθούν στους

²⁶⁷ Reeve C.D.C (1989): 13 .

²⁶⁸ Απολογία (23b4-7): «ταῦτ' οὖν ἐγὼ μὲν ἔτι καὶ νῦν περιῶν ζητῶ καὶ ἐρευνῶ κατὰ τὸν θεὸν καὶ τῶν ἀστῶν καὶ ξένων ἂν τινα οἶμαι σοφὸν εἶναι· καὶ ἐπειδὴν μοι μὴ δοκῆ, τῷ θεῷ βοηθῶν ἐνδείκνυμαι ὅτι οὐκ ἔστι σοφός ». Η εξέταση και η έρευνα συνιστά τον σωκρατικό έλεγχο.

²⁶⁹ Απολογία (23c): « διὰ τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν».

²⁷⁰ Απολογία (23d6-7): «τὰ μετέωρα καὶ τὰ ὑπὸ γῆς» καὶ «θεοὺς μὴ νομίζειν» καὶ «τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιεῖν.»

φιλοσόφους²⁷¹». Ειρωνικά αναφέρει ο φιλόσοφος ότι έχουν πλημμυρίσει τα αυτιά των δικαστών από τις μανιώδεις συκοφαντίες εδώ και πολύ καιρό (*ἐμπεπλήκασιν ὑμῶν τὰ ὦτα καὶ πάλαι καὶ σφοδρῶς διαβάλλοντες*, 23e2). Κι οι Μέλητος, Άνυτος και Λύκων²⁷² παρακινήθηκαν από τις φήμες για να του επιτεθούν.

Ύστερα από την ανασκευή των παλαιών κατηγοριών, ο φιλόσοφος επανέρχεται στις κατηγορίες του Μέλητου και των συνηγόρων του. Ο φιλόσοφος θα αναιρέσει πρωτίστως την κατηγορία περί της διαφθοράς των νέων²⁷³. Ο Σωκράτης ξεκινά ειρωνικά με το να αποκαλεί τον κατήγορό του *ἀγαθὸν καὶ φιλόπολιν* (24b5), δηλαδή καλό πολίτη και πατριώτη, αφού σκοπός του ήταν να σώσει την πόλη από τη σωκρατική διδασκαλία. Ο Σωκράτης αντιστρέφει την κατηγορία και χρήζει ως ένοχο τον Μέλητο, διότι αστειεύεται για σπουδαία πράγματα, οδηγεί ανθρώπους σε δίκες, προσποιείται ότι νοιάζεται για σοβαρά ζητήματα ενώ ποτέ δε φρόντισε ο ίδιος για αυτά.

Ο Σωκράτης κάνει χρήση της διαλεκτικής του προκειμένου να αποδείξει ότι ο Μέλητος δεν έχει αντιληφθεί ούτε το νόημα της κατηγορίας και ότι στην ουσία αυτή ήταν μια πρόφαση. Ο Σωκράτης ειρωνικά λέει στον Μέλητο ότι, αφού έχει ανακαλύψει τον διαφθορέα (*τὸν μὲν γὰρ διαφθείροντα ἐξευρών*, 24d4), είναι φανερό ότι γνωρίζει και ποιος κάνει τους νέους καλύτερους, ειδικά από τη στιγμή που λέει ότι ενδιαφέρεται για εκείνους (*Ἴθι δὴ νυν εἰπέ τούτοις, τίς αὐτοὺς βελτίους ποιεῖ; δῆλον γὰρ ὅτι οἴσθα, μέλον γέ σοι*, 24d2).

Ο Μέλητος διστάζει να απαντήσει αρχικά αλλά οι πολλές ερωτήσεις του φιλοσόφου τον αναγκάζουν να απαντήσει διαδοχικά ότι οι νόμοι, οι δικαστές, οι ακροατές, οι βουλευτές και τα μέλη της εκκλησίας του δήμου διαπαιδαγωγούν τους νέους. Ο διάλογος των δύο με τις ερωτήσεις απορίας και έκπληξης του φιλοσόφου εμπεριέχουν μια ειρωνική διάθεση με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο που ενώ όλοι οι προηγούμενοι που είχαν αναφερθεί ήταν οι κατάλληλοι για τη διαπαιδαγώγηση των νέων,

²⁷¹ Μανουσόπουλος (2009): 231 .

²⁷² Ο Μέλητος εκπροσωπεί στη δίκη τους ποιητές. Ο Άνυτος εκπροσωπεί τους πολιτικούς και τους τεχνίτες καθώς ασχλήθηκε ενεργά με την πολιτική και ήταν και βυρσοδέψης. Ο Λύκων ήταν ένας άσημος ρήτορας.

²⁷³ Η σειρά αλλάζει και αναφέρεται πρώτα στην κατηγορία για τη διαφθορά των νέων, διότι τη θεωρεί σημαντικότερη. Ο Burnet (1979: 183), παραπέμποντας στον Πολιτικό του Πλάτωνα, μας υποδεικνύει ότι ο Πλάτων κατάλαβε αργότερα την κατηγορία περί της διαφθοράς των νέων. Επίσης, στον Πολιτικό, ο Πλάτων θεωρεί ότι το αληθινό κίνητρο του Άνυτου ήταν ότι αμφισβητούσε την πίστη του Σωκράτη στα πάτρια έθνη.

αναρωτιέται συμπεραίνοντας: «*Ἄλλ' ἄρα, ὦ Μέλητε, μὴ οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ ἐκκλησιασταί, διαφθείρουσι τοὺς νεωτέρους;*» (25a5).

Ο Σωκράτης για να αναιρέσει την κατηγορία του Μέλητου προχωρά στην αναφορά δύο επιχειρημάτων. Πρώτα χρησιμοποιεί το παράδειγμα των ίππων: μόνον οι ειδικοί στα άλογα μπορούν να τα ωφελήσουν²⁷⁴. Δηλαδή, μόνο οι λίγοι και ειδικοί ωφελούν, άρα προφανώς και τους νέους μόνο ένας ή λίγοι μπορούν να τους διαπαιδαγωγήσουν σωστά, κάτι που αντιτίθεται στη θέση του Μέλητου, που θεωρεί ότι όλοι οι πολίτες γίνεται να τους βελτιώσουν²⁷⁵. Ὑστερα θεωρεί ότι κανείς δεν προτιμά να διαφθείρει τον συμπολίτη του, αφού οι φαύλοι μπορούν να κάνουν κακό ακόμα και σε εκείνους που τους ωφέλησαν. Η ειρωνεία κορυφώνεται όταν ο Σωκράτης δε δύναται να καταλάβει πώς μπορεί ο Μέλητος, ενώ είναι τόσο νεός και πιο σοφός από τον ηλικιωμένο Σωκράτη («*τοσοῦτον σὺ ἐμοῦ σοφώτερος εἶ τηλικούτου ὄντος τηλικόσδε ὄν*»,25d9-10), να θεωρεί ότι ο Σωκράτης θα μπορούσε να διαφθείρει τους νέους με τον κίνδυνο να πάθει κάποιο κακό, εφόσον ο Μέλητος έχει καταλάβει ότι οι κακοί προκαλούν κακό σε όσους βρίσκονται πάρα πολύ κοντά τους²⁷⁶. Το τελικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι είτε δε διαφθείρει τους νέους είτε το κάνει χωρίς τη θέλησή του. Σε κάθε περίπτωση, ο Μέλητος ψεύδεται. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά ο Σωκράτης δε θα έπρεπε να δικάζεται για κάτι που μπορεί να κάνει άθελά του, ενώ αν ο Μέλητος ενδιαφερόταν για αυτά τα ζητήματα, ο φιλόσοφος θεωρεί ειρωνικά ότι όφειλε να τον διαφωτίσει και να τον νουθετήσει («*ἰδίᾳ λαβόντα διδάσκειν καὶ νουθετεῖν*»,26a2).

Ὑστερα ο Σωκράτης θα αναιρέσει τη δεύτερη κατηγορία ότι εισάγει «καινά δαιμόνια» και δε πιστεύει στους θεούς της πόλης²⁷⁷. Ο φιλόσοφος ρωτά τον Μέλητο αν

²⁷⁴ Απολογία (25b2-3): «*εἷς μὲν τις ὁ βελτίους οἷός τ' ὄν ποιεῖν ἢ πάνν ὀλίγοι, οἱ ἵππικοί*».

²⁷⁵ Η αγωγή των νέων που παρουσιάζει ο Μέλητος αντανακλά την επικρατούσα άποψη ότι όλοι συμβάλουν στην διαπαιδαγώγηση των νέων. Η προβολή των προγόνων, το οικογενειακό περιβάλλον, οι παιδαγωγοί, οι άρχοντες με τον τρόπο που ασκούν την εξουσία, η πολιτεία με τους νόμους. Βέβαια, αν και οι νόμοι λειτουργούν κατασταλτικά, ωστόσο κι αυτοί συμβάλλουν έμμεσα στην ορθή συμπεριφορά.

²⁷⁶ Απολογία (25d10-e): «*ὥστε σὺ μὲν ἔγνωκας ὅτι οἱ μὲν κακοὶ κακὸν τι ἐργάζονται ἀεὶ τοὺς μάλιστα πλησίον*».

²⁷⁷ Ο Σωκράτης κατηγορείται όχι για αθεΐα αλλά επειδή δε σέβεται τους θεούς της πόλης. Το ψήφισμα του Διοπίθης αφορούσε την αθεΐα και τη διάδοση θεωριών περί των ουράνιων σωμάτων. Η γραφή ασεβείας του Σωκράτη αφορά την προσβολή της καθιερωμένης θρησκείας. Στην αρχαία ελληνική θρησκεία, ο σεβασμός προς τους θεούς και τις θρησκευτικές τελετές της πόλης ήταν πολύ σημαντικός. «Το μόνο κριτήριο, τονίζει ο Burkert (1993:556) που υπήρχε στη διάθεση των ανθρώπων ήταν η συνήθεια των προπατόρων και της πόλης». Η αποχή από τις λατρευτικές τελετές

τον κατηγορεί ότι δε πιστεύει καθόλου σε θεούς ή ότι διδάσκει τους νέους να πιστεύουν σε διαφορετικούς θεούς από εκείνους που πιστεύει η πόλη, πράγμα που το τελευταίο δεν τον κάνει άθεο. Η πίεση από τις συνεχείς ερωτήσεις του φιλοσόφου ανάγκασαν τον Μέλητο να αλλάξει το επίσημο κατηγορητήριο από ετεροδοξία σε αθεΐα, καθώς δέχεται το ότι ο Σωκράτης δε πιστεύει καθόλου στους θεούς. Γι' αυτό και ο φιλόσοφος με διάθεση ειρωνείας του λέει: «*Ὁ θαυμάσιε Μέλητε*» (26d). Μάλιστα, όταν τον κατηγορεί ότι δε πιστεύει ούτε στον ήλιο ούτε στη σελήνη, του ανταπαντά με ειρωνικό ύφος: «*Ἀναξαγόρου οἶει κατηγορεῖν, ὦ φίλε Μέλητε;*». Ο Σωκράτης του επισημαίνει ότι του αποδίδει ιδέες του Αναξαγόρα, τις οποίες ο καθένας θα μπορούσε να διαβάσει στα βιβλία του, τα οποία μπορεί να αγοράσει και πολύ φθηνά. Εφόσον μπορούν να μάθουν για τον Αναξαγόρα, θα τον περιγελούσαν αν ο Σωκράτης επιχειρούσε να οικειοποιηθεί αυτές τις ιδέες. Οι αντιφάσεις του Μέλητου κάνουν τον φιλόσοφο να του επιτεθεί και να τον αποκαλέσει θρασύ κι ότι η μήνυση εναντίον του είναι προϊόν νεανικής επιπολαιότητας.

Νέες πιο ουσιώσεις ερωτήσεις θέτονται. Είναι δυνατόν κάποιος να πιστεύει στα ανθρώπινα πράγματα, αλλά όχι ότι υπάρχουν άνθρωποι; Είναι δυνατόν να πιστεύει ότι υπάρχουν ιππικά και αυλητικά πράγματα, όχι όμως οι ίπποι και οι αυλητές; Μπορεί, εν τέλει, να πιστεύει κάποιος σε δαιμόνια, αλλά όχι σε δαίμονες²⁷⁸; Ο Μέλητος απαντά αρνητικά και η με ειρωνική χροιά απάντηση του Σωκράτη είναι αποκαλυπτική του ενθουσιασμού του, διότι του έκανε χάρη που απάντησε και που έτσι μπορεί να αναιρέσει την κατηγορία περί αθεΐας (*Ὡς ὄνησας ὅτι μόγις ἀπεκρίνω ὑπὸ τουτωνὶ ἀναγκαζόμενος*,27c4). Κι αυτό γιατί ο συλλογισμός του συνεχίζεται κι είναι ο εξής: εφόσον ο Μέλητος κατηγορεί τον Σωκράτη ότι πιστεύει σε δαιμόνια κι αν οι δαίμονες είναι κάποιοι θεοί ή παιδιά θεῶν, τότε εφόσον ο Σωκράτης διδάσκει περι αυτῶν, τότε πιστεύει σε θεούς και δεν είναι άθεος, γιατί «*τίς ἂν ἀνθρώπων θεῶν μὲν παῖδας ἡγοῖτο*

και η απόρριψη των επισήμων θεῶν της πόλης συνιστούσε ασέβεια. Ο MacDowell (2003⁴: 311) αναφέρει ότι πολύ δύσκολα οι κατηγοροί θα επικαλέστηκαν συγκεκριμένες ασεβείς πράξεις διαπραττόμενες από τον ίδιο τον φιλόσοφο. Πιθανότερο είναι να αναφέρθηκαν σε ό,τι μπορεί να είχε πει ο Σωκράτης στους μαθητές του. «Αν πράγματι έγινε έτσι, αυτή υπήρξε η πρώτη υπόθεση στην οποία υποβλήθηκε γραφή για ασέβεια εξαιτίας ασεβῶν σκέψεων και λόγων, παρά για ασεβή συμπεριφορά». Ο MacDowell κλείνει λέγοντας πώς αν λάβουμε υπόψη ότι ήταν πολιτικοί οι λόγοι της μήνυσης, τότε «η ενέργεια των μηνυτῶν αποτελούσε σαφώς κατάχρηση της διαδικασίας και η υπόθεση δε μας δείχνει τί σήμαινε πραγματικά στο αθηναϊκό δίκαιο η έννοια της ασέβειας».

²⁷⁸ Απολογία (27c): «*ἔσθ' ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματ' εἶναι, δαίμονας δὲ οὐ νομίζει;*».

είναι, θεοὺς δὲ μή;»(27d10).

Γενικότερα, ο διάλογος με τις συνεχείς ερωτήσεις του φιλοσόφου κάνουν τον Μέλητο να βρίσκεται συνεχώς σε αμηχανία και δύσκολη θέση. Το αποτέλεσμα είναι μια διαλεκτική νίκη που αναδεικνύει ορισμένα ζητήματα. Το πρώτο είναι ότι ο Μέλητος αδυνατεί να εξηγήσει²⁷⁹ και να αποδείξει την ίδια την κατηγορία. «Η ειρωνεία γίνεται ακόμα πιο έντονη από το γεγονός ότι ο Σωκράτης έχει μόλις αποκαλύψει τη σοβαρή αδυναμία του Μέλητου να αντιμετωπίσει τα επιχειρήματά του»²⁸⁰. Συνεπώς, κατά τον Taylor, «έχει κάθε δικαίωμα να τον φέρνει σε δύσκολη θέση, ψυχαγωγώντας ταυτόχρονα τον εαυτό του και το δικαστήριο»²⁸¹. Αποτέλεσμα να ματατραπεί η κατηγορία περί ετεροδοξίας σε κατηγορία περί αθεΐας. Το δεύτερο είναι ότι η κατηγορία περί αθεΐας αναιρείται από μόνη της, καθώς κανένας δε μπορεί να είναι άθεος και να κατηγορείται ότι πιστεύει σε θεούς²⁸². Το τρίτο ζήτημα αφορά το ότι ο φιλόσοφος δεν αναιρεί την αρχική κατηγορία περί μη πίστης στους θεούς της πόλης, αφού όπως σωστά, κατά τη γνώμη μας, σημειώνει ο Μανουσόπουλος το συμπέρασμα ότι η πίστη σε κάποιον δαίμονα συνεπαγεται και πίστη σε ανάλογους θεούς δε σημαίνει ότι οι θεοί αυτοί ταυτίζονται με τους θεούς που λατρεύει η πόλη²⁸³. Η κατηγορία ναί μεν δεν αναιρείται αλλά την ίδια αυτήν την περιφρονεί πολύ για την πάρε στα σοβαρά²⁸⁴. Ο Σωκράτης, όμως, έχει αντιληφθεί την ουσία της κατηγορίας. Αρνείται και ότι διαφθείρει τους νέους κι ότι είναι ασεβής. Ο έλεγχος της γνώσης των άλλων που αποδείκνυε την άγνοιά τους

²⁷⁹ Αρκετές είναι οι φορές εκείνες που καλεί τον Μέλητο να απαντήσει, αναγνωρίζοντας τη δύσκολη θέση στην οποία τον έχει φέρει (*εἰ μὴ σὺ βούλει ἀποκρίνεσθαι, ἐγὼ σοὶ λέγω καὶ τοῖς ἄλλοις τουτοισί. ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τούτῳ γε ἀπόκρινα*,27b9).

²⁸⁰ Σαμαράς (2004): 274.

²⁸¹ Taylor A.E. (2009⁴): 201.

²⁸² Ο Μέλητος διαπράττει δικανικό σφάλμα αποδεχόμενος το γεγονός ότι ο φιλόσοφος δε πιστεύει στους θεούς. Πλέον, ο φιλόσοφος δε χρειάζεται να αναιρέσει την κατηγορία της ετεροδοξίας του. Αρκεί να αποδείξει το ότι δεν ήταν άθεος, πράγμα που είναι πιο εύκολο προς απόδειξη. Επίσης, ο Σωκράτης κατηγορηθηκε αρχικά ότι δε πιστεύει στους θεούς της πόλης. Οι Αθηνά και Ποσειδώνας ήταν οι κατεξοχήν θεοί της πόλης και συνδέονται με τη δημοκρατία. Αντίθετα, ο Σωκράτης προτιμά τον θεό Απόλλωνα και το μαντείο των Δελφών, τους χρησμούς του οποίου οι Αθηναίοι δεν είχαν σε ιδιαίτερη εκτίμηση, ενώ είναι και ο θεός της αριστοκρατίας κι έτσι ο φιλόσοφος ενιχύει την εικόνα του αντιδημοκρατικού πολίτη. Συνεπώς, υποκρύπτεται και πολιτική προέκταση και ο Σωκράτης πιθανώς χάνει την ευκαιρία να αντικρούσει ένα ζήτημα που δυνητικά μπορεί να διαδραματίσει ρόλο στην τελική απόφαση των δικαστών.

²⁸³ Μανουσόπουλος (2009): 271.

²⁸⁴ Taylor A.E. (2009⁴): 201.

ήταν η αιτία της έντονης δυσαρέκειας προς το πρόσωπό του. Κι ο ίδιος ο Μέλητος δεν κατάφερε να ξεφύγει από τον σωκρατικό έλεγχο. Ο Μέλητος, βέβαια, ούτε και διαπιστώνει αδυναμίες στα επιχειρήματα του Σωκράτη ούτε κι ο ίδιος αντιλαμβάνεται την ουσία της κατηγορίας, γι' αυτό και διαλεκτικά ηττάται εύκολα²⁸⁵.

Η κυριως απολογία ολοκληρώνεται και ξεκινά η παρέκβαση. Ο Σωκράτης, θεωρώντας ότι η μέχρι τώρα απολογία του κρίνεται ως ικανοποιητική, περνά σε εκείνο που θεωρεί ως πιο σημαντικό για τη θέση στην οποία έχει βρεθεί. Δεν είναι ούτε ο Μέλητος ούτε ο Άνυτος, αλλά η συκοφαντία, το μίσος και ο φθόνος των πολλών που θα τον καταδικάσουν²⁸⁶. Μάλιστα, αρκετοί ενάρετοι άνθρωποι έχουν καταδικαστεί μέχρι τώρα και με ειρωνεία διαπιστώνει το φόβο του ότι αυτό το κακό δε θα σταματήσει στη δική του περίπτωση («οὐδὲν δὲ δεινὸν μὴ ἐν ἐμοὶ στή», 28b2). Στο ερώτημα γιατί ο φιλόσοφος ασχολείται με κάτι που μπορεί να του προξενήσει μεγάλο κακό, η απάντηση του είναι οτι εφόσον η δράση του ωφελεί το σύνολο, δεν πρέπει να υπολογίζει το θάνατο. Γι' αυτό και στην υπηρεσία του προς την πατρίδα αντιπετώπιζε τους κινδύνους όχι γιατί φοβόταν τον θάνατο αλλά την ατίμωση. Κι όταν του ανατέθηκε η θεϊκή αποστολή να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία και τον έλεγχο του εαυτού του και των άλλων θα ήταν σφάλμα, αν φοβούμενος το θάνατο, δεν ασχολούνταν. Και μόνο τότε θα έπρεπε να κατηγορηθεί ως άθεος, αφού θα αψηφούσε το χρησμό του Απόλλωνα εξαιτίας του φόβου του θανάτου και της άποψής του ότι είναι σοφός, ενώ δεν είναι. Η σοφία συνδέεται με το φόβο του θανάτου. Ο Σωκράτης έχει την επίγνωση ότι δε γνωρίζει τι συμβαίνει με το θάνατο²⁸⁷, αν είναι καλό ή κακό, γι' αυτό και δεν τον αντιμετωπίζει με φόβο. Αντιθέτως, οι πολλοί άνθρωποι θεωρούν ότι ο θάνατος είναι κάτι κακό, χωρίς στην πραγματικότητα να το γνωρίζουν. Και πάλι τονίζει το ότι το να νομίζει κάποιος ότι γνωρίζει αυτά που δε

²⁸⁵ Ο Μέλητος, άσημος ποιητής, ήταν νεαρός και άγνωστος στην αθηναϊκή κοινωνία. Ανήκε στον συντηρητικό κύκλο του Άνυτου και ήταν αυτός που κατέθεσε την κατηγορία ενάντια στον Σωκράτη περισσότερο διότι πίστευε ειλικρινά στις πνευματικές και πολιτικές ανησυχίες του Άνυτου. Για τον Άνυτο, πιθανώς ήταν το κατάλληλο πρόσωπο που θα πρωθύσει τις κατηγορίες. Σύμφωνα με τον Taylor (2009⁴): αν ο κατά του Ανδοκίδου λόγος εκφωνήθηκε από τον Μέλητο, τότε καταλαβαίνουμε γιατί προτιμήθηκε. «Ο λόγος κατά του Ανδοκίδη είναι λόγος ενός ειλικρινούς αλλά απελπισμένα παράφρονα φανατικού- δηλαδή ανθρώπου του είδους ακριβώς που θα αποτελούσε το κατάλληλο όργανο για μια πολιτική σκευωρία, απλώς επειδή συνδύαζε την απόλυτη τιμότητα με την απλοϊκότητα ενός χαζού».

²⁸⁶ Απολογία (28a6): «ὅτι πολλή μοι ἀπέχθεια γέγονεν καὶ πρὸς πολλούς».

²⁸⁷ Απολογία (29b5): «οὐκ εἰδὼς ἱκανῶς περὶ τῶν ἐν Ἰίδου οὕτω καὶ οἶμαι οὐκ εἰδέναι». Για τον φιλόσοφο, το να φοβάται κανείς το θάνατο είναι σχεδόν το ίδιο με το να θεωρείται σοφός, ενώ πραγματικά δεν είναι.

γνωρίζει αποτελεί την πιο επονείδιστη αμάθεια.

Το συμπέρασμα στο οποίο ο φιλόσοφος καταλήγει εμπειρικλίνει και ειλικρίνεια αλλά και ειρωνεία. Ενώ βασική του πεποίθηση είναι ότι έχει συναίσθηση της άγνοιάς του, εντούτοις γνωρίζει καλά το εξής: «*τὸ δὲ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ, ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρὸν ἐστὶν οἶδα* (29b6-7)». Γνωρίζει, δηλαδή, ότι το μεγαλύτερο κακό είναι το να μην υπακούει κάποιος στον καλύτερό του είτε θεό είτε άνθρωπο. Ακόμα και στη πιθανή ερώτηση περί αθώωσης με αντάλλαγμα να εγκαταλείψει την αποστολή του, ο ίδιος με αστειευόμενο ύφος τους κολακεύει: «*Εγὼ ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ μᾶλλον τῷ θεῷ ἢ ὑμῖν*, (29d1-2)». Για τον φιλόσοφο, «ο θάνατος με τον οποίο απειλείται αν δεν απειθήσει στον Θεό ίσως αποτελεί, όσο ξέρει, το μεγαλύτερο καλό²⁸⁸».

Ο Σωκράτης από το σημείο αυτό θα αναλύσει τη θεϊκή αποστολή του. Ο φιλόσοφος είναι επιφορτισμένος με το να τονίζει στους συμπολίτες του ότι είναι αναγκαίο να φροντίζουν πολύ περισσότερο για τη φρόνηση, την αλήθεια και τη ψυχή τους²⁸⁹ («*φρονήσεως δὲ καὶ ἀληθείας καὶ τῆς ψυχῆς*», 29e). Ο Σωκράτης ειρωνικά υπογραμμίζει πώς είναι δυνατόν ένας πολίτης της ένδοξης Αθήνας²⁹⁰, της φημισμένης για τη σοφία της να φροντίζει περισσότερο για τα υλικά αγαθά, τη δόξα και τις τιμές, παρά για την επιμέλεια της ψυχής του («*Ὁ ἄριστε ἀνδρῶν, Ἀθηναῖος ὢν, πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν, χρημάτων μὲν οὐκ αἰσχύνῃ ἐπιμελούμενος ὅπως σοι ἔσται ὡς πλεῖστα, καὶ δόξης καὶ τιμῆς*», 29d6-29e). Σκοπός του είναι να εξετάζει και να ελέγχει υποβάλλοντας ερωτήματα σε πολίτες ή ξένους είτε νέους είτε ηλικιωμένους που λένε ότι κατέχουν τις αρετές. Αν η γνώμη που σχηματίζει οδηγήσει στο αντίθετο, τότε οφείλει να τους κατηγορήσει ότι ενδιαφέρονται για ασήμαντα πράγματα. Ο Σωκράτης θεωρεί ότι η υπηρεσία του προς τον θεό αποτελεί το μεγαλύτερο αγαθό²⁹¹, το μεγαλύτερο

²⁸⁸ Taylor (2009⁴): 202.

²⁸⁹ Η φρόνηση είναι η αρετή της σκέψης, η αυτοκυριαρχία επί των παθών του ανθρώπου. Φροντίδα της ψυχής σημαίνει επιμέλεια για τη γνώση της αλήθειας και τιθάσευση των παθών. Η σωκρατική ηθική διδασκαλία στηρίζεται στο ότι η καλή πράξη προϋποθέτει τη γνώση των εννοιών.

²⁹⁰ «Ο τρόπος που διατυπώνει τον λόγο του εδώ ο Σωκράτης (ειρωνεία) δεν εκφράζει την εικόνα των Αθηνών κατά το χρόνο της δίκης, αλλά παραπέμπει στην εποχή του Περικλή, που είναι πράγματι περίοδος υψηλής καλλιτεχνικής δημιουργίας, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος». Μανουσόπουλος (2009): 287.

²⁹¹ Απολογία (30a6-7): «*καὶ ἐγὼ οἶμαι οὐδὲν πῶ ὑμῖν μείζον ἀγαθὸν γενέσθαι ἐν τῇ πόλει ἢ τὴν ἐμὴν τῷ θεῷ ὑπηρεσίαν*».

δώρο για την πόλη²⁹². Επιδιώξή του είναι να τους προφυλάξει από τη λανθασμένη απόφαση («ή τι ἐξαμάρτητε», 30d8) να τον θανατώσουν, γιατί δε θα βρουν άλλον τόσο προσκολλημένο στην πόλη να έχει σταλεί από τον θεό για να συμβουλευτεί και να αφυπνίζει τους συμπολίτες, ώστε να φροντίζουν για τις ηθικές αρετές τους. Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωσή του με αλογόμυγα («ὕπὸ μύωπος», 30e5) που τσιμπά και ξυπνά το νωθρό άλογο. Ανάλογα και ο φιλόσοφος πρέπει να ελέγχει, να νουθετεί και να ξυπνά τους συμπολίτες του από τον ηθικό λήθαργο στον οποίο βρίσκονται. Ο Σωκράτης γνωρίζει ότι προκαλεί το ακροατήριό του²⁹³ λέγοντάς τους ότι θα παραμείνουν σε λήθαργο μακαρίως («τὸν λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε ἄν», 31a6), αν τον θανατώσουν, αν στερηθούν το δώρο του θεού. Εκτός κι αν ο θεός στείλει κάποιον άλλον από ενδιαφέρον για τους ανθρώπους (εἰ μὴ τινα ἄλλον ὁ θεὸς ὑμῖν ἐπιπέμψειεν κηδόμενος ὑμῶν, 31a6). Πιθανώς υποκρύπτεται κάποια ειρωνεία, αφού ακόμα κι αν ο θεός έστελνε κάποιον άλλον, θα συνέχιζε να είναι η αλογόμυγα που θα προσπαθεί να τους αφυπνίζει. Άρα, ο φιλόσοφος εμμέσως τους μέμφεται για το γεγονός ότι η υπόδειξη της άγνοιάς τους είναι εκείνο που τους ενοχλεί.

Ο Σωκράτης, φροντίζοντας για το συμφέρον της πόλης, όχι μόνο παραμέλησε τα οικογενειακά του ζητήματα αλλά παρουσιάζει ως μάρτυρα και τη φτώχεια του, αφού ούτε αμοιβή έπαιρνε για τις συμβουλές του. Ακόμα και με τα δημόσια πράγματα να είχε ασχοληθεί, θα τον είχαν σκοτώσει, αφού θα αντιδρούσε σε οποιαδήποτε παρανομία ή αδικία που θα συνέβαινε στην πόλη²⁹⁴. Γι' αυτό και μέσα σε πνεύμα ευτράπελο και ειρωνικό²⁹⁵ ευχαριστεί το δαιμόνιον («ὄτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίνεταί», 31d) που τον αποτρέπει να ασχοληθεί με την πολιτική («τοῦτ' ἔστιν ὃ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικὰ πράττειν, καὶ παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι», 31d4-6). Για να αποδείξει τα λεγόμενά του αναφέρει δύο περιστατικά από τη ζωή του²⁹⁶.

²⁹² Απολογία (30d8): «ή τι ἐξαμάρτητε περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν ἐμοῦ καταμηφισάμενο».

²⁹³ Αρκετές είναι οι φορές εκείνες που τους παρακαλεί να μη θορυβούν (π.χ. «Μὴ θορυβεῖτε, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι (30c2)», αλλά να τον ακούσουν προσεκτικά, διότι μόνο όφελος μπορεί να έχουν.

²⁹⁴ Ο Σωκράτης επιτίθεται στους δημοκρατικούς. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι το δημοκρατικό πλήθος εναντιώνεται σε πολίτες που αποκαλύπτουν την αλήθεια για τα κακώς κείμενα της πόλης.

²⁹⁵ Μανουσόπουλος (2009): 306.

²⁹⁶ Το πρώτο αφορά στο ότι εναντιώθηκε να δεχτεί τη συνολική καταδίκη των στρατηγών της ναυμαχίας των Αργινουσών. Οι δέκα στρατηγοί κατηγορήθηκαν ότι δεν περισυνέλεξαν τους νεκρούς της ναυμαχίας στις Αργινούσες (404π.Χ.). Ο Σωκράτης κινδύνευσε να θανατωθεί. Το δεύτερο αφορά την περίοδο των Τριάκοντα. Ο Σωκράτης δεν

Στη συνέχεια ο Σωκράτης θα αναφερθεί στην επίδραση της διδασκαλίας του στους μαθητές. Ο φιλόσοφος δε δίδαξε ποτέ κανέναν. Όλοι, είτε νέοι και ηλικιωμένοι, είτε φτωχοί και πλούσιοι μπορούν να τον ρωτούν και να ακούν τις απαντήσεις του και χωρίς να αξιώνει αμοιβή για τις συζητήσεις. Το αν εκείνοι γίνονται ενάρετοι ή όχι δε θα έπρεπε να ευθύνεται²⁹⁷. Το γιατί μερικοί αισθάνονται ευχαρίστηση ακουγόντάς τον προκύπτει από το ότι αρέσκονται στο να βλέπουν το δάσκαλο να ελέγχει αυτούς που νομίζουν πως είναι σοφοί, ενώ εν τέλει δεν είναι. Εκείνο, όμως, που για αυτούς είναι ευχάριστο, για τον ίδιο είναι το έργο που τον έχει προστάξει ο θεός. Αν, μάλιστα, διαφθείρει τους νέους με αυτή τη δράση του, τότε οι ίδιοι τώρα που έχουν μεγαλώσει ή οι συγγενείς αυτών μπορούν να καταθέσουν στο δικαστήριο. Εφόσον κατά την παιδική τους ηλικία θεωρούν ότι έλαβαν κακές συμβουλές, οφείλουν να παρουσιαστούν στη δίκη και να ζητήσουν την τιμωρία του. Ο Σωκράτης κάνει μια ονομαστική αναφορά σε όσους είναι παρόντες στη δίκη και υπήρξαν μαθητές του. Η αναφορά στον ίδιο τον Πλάτωνα («ούτοσί Πλάτων, 34a2) αποτελεί ειρωνεία: «ο Πλάτωνας, γράφοντας μια απολογία του Σωκράτη υπογραμμίζει, μέσω του “Σωκράτη” του, ότι δεν τον διέφθειρε ο “Σωκράτης”»²⁹⁸. Καλεί τον ίδιο τον Μέλητο με συμπληρωματική κατάθεση να παρουσιάσει τέτοιους μάρτυρες²⁹⁹. «Το ότι δε θεωρεί να υπάρχει καμία περίπτωση να δεχθεί ο Μέλητος φαίνεται και από το ειρωνικό *εί δὲ τότε ἐπελάθετο*(34a5)»³⁰⁰. Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι οι περισσότεροι θα τον υποστηρίζουν διότι δεν θα έχουν κάποιον άλλο λόγο από το να υποστηρίζουν το δίκαιο. Αντίθετα, αναφέρεται ειρωνικά σε όσους έχει διαφθείρει, διότι αυτοί θα είχαν τάχα κάποιον λόγο να τον υποστηρίζουν («αὐτοὶ μὲν γὰρ οἱ διεφθαρμένοι τάχ’ ἂν λόγον ἔχοιεν βοηθοῦντες», 34b), καθώς θα επιδιώξουν να τον παρουσιάσουν ως

υπάκουσε στη διατάγη να μεταφέρει κι εκείνος τον δημοκρατικό Λέοντα τον Σαλαμίνιο στην Αθήνα, ώστε να τον εκτελέσουν.

²⁹⁷ Απολογία (33b4): «καὶ τούτων ἐγὼ εἶτε τις χρηστὸς γίγνεται εἶτε μή, οὐκ ἂν δικαίως τὴν αἰτίαν ὑπέχοιμι». Ο φιλόσοφος αναφέρει ότι δε δίδαξε ποτέ κανέναν. Πράγματι, ο Σωκράτης δεν προσφέρει έτοιμες γνώσεις ούτε τους κατευθύνει σε συγκεκριμένες πράξεις και φυσικά ούτε δέχεται αμοιβή.

²⁹⁸ Σαμαράς (2004): 291, το σχόλιο ανήκει στον Stokes.

²⁹⁹ Στο δικαστήριο ο χρόνος των αγορεύσεων μετρίοταν με μια κλεψύδρα. Η παραχώρηση χρόνου δεν επιτρεπόταν, διότι οι μαρτυρίες είχαν καταγραφεί περιληπτικά κατά την ανάκριση. Αν ήταν καταγεγραμμένες, τότε σταματούσαν την κλεψύδρα, ώστε να καταθέσουν οι μάρτυρες. Πάρα ταύτα, η προσφορά να παραχωρηθεί χρόνος ήταν ένα σύνθετος ρητορικό τέχνασμα. Βλέπε και Burnet (1979): 223-224.

³⁰⁰ Σαμαράς (2004): 291.

κακή επιρροή και αυτό θα θεωρηθεί ότι αντανακλάται και στους μαθητές του.

Στον επίλογο της κυρίας απολογίας, ο Σωκράτης παρόλο που αναγνωρίζει ότι δαιτρέπει τον έσχατο κίνδυνο του θανάτου, επισημαίνει ότι δε πρόκειται να παρακαλέσει, να ικετεύσει ή να φέρει τα παιδιά, τους συγγενείς και τους φίλους του στο δικαστήριο προκειμένου να προκαλέσει τον οίκτο των δικαστών. Η επιλογή του αυτή δεν πηγάζει από κάποια άκρατη υπεροψία ή περιφρόνηση αλλά από το ότι «μια τέτοια ενέργεια θα αποτελούσε πράξη ανάξια του χαρακτήρα του και προσπάθεια να παραπλανήσει τους δικαστές από το καθήκον τους³⁰¹». Ειρωνεύεται, όμως, εκείνους τους λογιζόμενους για σπουδαίους ανθρώπους (*«ὕμῶν οἱ δοκοῦντες διαφέρειν εἴτε σοφία εἴτε ἀνδρεία εἴτε ἄλλη ἡτινιοῦν ἀρετῇ τοιοῦτοι ἔσονται»*,35a1-2), που επειδή φοβούνται τον θάνατο, ὡσπερ ἀθανάτων ἐσομένων(35a6), θεωρούν ότι πράττουν θαυμάσια (*«θαυμάσια δὲ ἐργαζόμενους»*,35a5) όταν κάνουν χρήση των μέσων αυτών. Αυτοί είναι που αποτελούν ντροπή για την πόλη, εκείνοι που πολλές φορές προτιμώνται στα δημόσια αξιώματα, που εν τέλει σε τίποτε δε διαφέρουν από τις γυναίκες³⁰². Η τύχη του φιλοσόφου αφήνεται πλέον στα χέρια του Θεού και του διακστηρίου.

Η κυρίως απολογία του φιλοσόφου τελειώνει. Ο Σωκράτης κηρύσσεται ένοχος με ψήφους 281 έναντι 220. Ο Μέλητος προτείνει την ποινή του θανάτου (τίμησις). Ακολουθεί η αντιτίμηση του Σωκράτη.

Ο Σωκράτης εμφαιτικά ξεκινά το λόγο του με το να δείχνει την ηρεμία του και την πραότητα του, αφού δηλώνει πώς δεν αγανακτεί με την καταδικαστική απόφαση³⁰³. Αν και δεν εκπλήσσεται από το τελικό αποτέλεσμα (*οὐκ ἀνέλπιστόν μοι γέγονεν τὸ γεγονός τοῦτο*,36a2), παραξενεύεται από το ότι υπήρξαν τόσες αθωωτικές ψήφοι, ενώ αρκούσαν μόλις τριάντα σε σύνολο πεντακοσίων ένα δικαστών για να αθωωθεί. Αυτό αποτελεί τυπικά ένδειξη ήττας για τους κατηγορούς του, διότι αν δεν εμφανίζονταν οι Άνυτος και Λύκων προς υποστήριξη του Μέλητου, τότε ο Μέλητος θα καταδικαζόταν και σε πρόστιμο χιλίων δραχμών³⁰⁴.

³⁰¹ Taylor (2009⁴): 203.

³⁰² Πρόκειται για παρατήρηση που αντανακλά τη θέση της γυναίκας την εποχή εκείνη. Καυτηριάζει, ωστόσο, την τακτική αυτών των σπουδαίων ανδρών.

³⁰³ Απολογία (35e): *«τὸ μὲν μὴ ἀγανακτεῖν»*.

³⁰⁴ Ἦδη ἔχει αναφερθεῖ ότι για να αποφεύγονται δίκες με αστήρικτες κατηγορίες, επιβαλλόταν πρόστιμο χιλίων δραχμών σε όποιον δεν συγκέντρωνε το ένα πέμπτο των ψήφων.

Ο Σωκράτης γνωρίζει ότι δύναται να αποφύγει την ποινή του θανάτου αντιπροτείνοντας μια άλλη ποινή, όπως αυτή του θανάτου ή της καταβολής προστίμου. Διερωτάται, λοιπόν, ο φιλόσοφος: «*ἐγὼ δὲ δὴ τίνος ὑμῖν ἀντιτιμήσομαι, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι; ἢ δῆλον ὅτι τῆς ἀξίας; τί οὖν; τί ἄξιός εἰμι παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι, ὅτι μαθὼν ἐν τῷ βίῳ οὐχ ἡσυχίαν ἤγον*». Και γιατί δεν επέλεξε να είναι ἡσυχος με το να ασχολείται με τις οικογενειακές του υποθέσεις, με την απόκτηση υλικών αγαθών, με τη συμμετοχή του σε αξιώματα και στην πολιτική; Επειδή ασχολήθηκε με το να ευεργετεί την πόλη επιδιώκοντας να τους κάνει ἀριστους. Εφόσον, λοιπόν, ευεργετεί την πόλη, δε μπορεί παρά να προτείνει μια ποινή που να ταιριάζει σε ένα φτωχό ευεργέτη της πόλης: «*οὐκ ἔσθ' ὅτι μᾶλλον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρέπει οὕτως ὡς τὸν τοιοῦτον ἄνδρα ἐν πρυτανείῳ, 36d7*». Εκείνο, δηλαδή, που ταιριάζει σε έναν ευεργέτη της πόλης είναι η σίτισή του από την πολιτεία³⁰⁵. Η αντιπρότασή του για σίτιση στο Πρυτανεῖο σηματοδοτούσε τη μη αποδοχή της ενοχής του. Κατά αυτό τον τρόπο ειρωνεύεται τους δικαστές, αφού δεν δέχεται να παρεκκλίνει ούτε κατ' ελάχιστον από τις ηθικές αρχές του. Ο Taylor σημειώνει: «μετά την ένταση της ἀπόλυτης σοβαρότητας με την οποία υπερασπίστηκε το βίο και το χαρακτήρα του, ξαναβρήκε τώρα τη συνηθισμένη του ιδιότυπη αίσθηση του χιούμορ³⁰⁶».

Ο Σωκράτης όχι μόνο περιφρονεί την απόφαση των δικαστῶν ἀλλὰ δείχνει να θεωρεῖ και τον θάνατο ως κάτι καλό κυρίως γιατί πιστεύει ἀκράδαντα ὅτι δεν ἔχει ἀδικήσει κανέναν, ἐνῶ δε θα μπορούσε και να προτείνει μια ποινή που θα του ἔκανε κακό³⁰⁷. Δε δύναται να ζει χωρὶς να υποβάλλει τον εαυτό του και τους ἄλλους σε ἔλεγχο, διότι αυτό ἀποτελεῖ ἀπειθεία στο θεό. Δε θα παραμείνει, λέει, ἡσυχος ἀκόμα κι αν ἐξοριστεί κι αυτό είναι κάτι για το οποίο δεν τον πιστεύουν και νομίζουν πῶς τους ειρωνεύεται (*οὐ πείσεσθέ μοι ὡς εἰρωνευομένῳ, 38a*).

Ἐν τέλει, ο φιλόσοφος προτείνει το πρόστιμο της μιας μνας³⁰⁸ και με

³⁰⁵ Στο Πρυτανεῖο δινόταν η δυνατότητα να σιτίζονται με δημόσια δαπάνη οι πρυτάνεις, οι Ολυμπιονίκες, οι ξένοι ἀπεσταλμένοι και σε πολίτες στους οποίους η ἐκκλησία του δήμου ἀποφάσιζε να χορηγήσει ἕνα τέτοιο δικαίωμα.

³⁰⁶ Taylor (2009⁴): 204.

³⁰⁷ Το να προτείνει την ποινή της ἐξορίας θεωρεῖ ὅτι ὅπου κι αν πάει θα ἐκδιώκεται. Η ζωή στη φυλακή δεν ἔχει γι'αυτὸν κανένα νόημα, ἐνῶ ἕνα πρόστιμο δεν είναι σε θέση να το πληρώσει.

³⁰⁸ Ο Σωκράτης ἀναφέρει ὅτι είναι τόσο πτωχὸς ὅτι δεν ἔχει χρήματα, ὥστε να προτείνει ἕνα πρόστιμο που οι δικαστές θα μπορούσαν να λάβουν σοβαρά ὑπόψη. Το ποσό που θα μπορούσε μοναχά να πληρώσει είναι αυτό της μιας μνας. Το να

χαρακτηριστικό ειρωνικό ύφος τους λέει ότι το κάνει για χάρη τους: «ἴσως δ' ἂν δυναίμην ἐκτεῖσαι ὑμῖν που μὲν ἄργυρίου», (38b5). Η ποινή αυξάνεται σε τριάντα μνες ύστερα από προτροπή των φίλων του, αφού εγγυώνται για την πληρωμή του.

Ο τρίτος λόγος είναι η ομιλία του Σωκράτη προς τους δικαστές μετά την καταδική του σε θάνατο³⁰⁹. Αρχικά αναφέρεται σε εκείνους που τον καταδίκασαν. Πρώτα ότι βιάστηκαν να τον καταδικάσουν σε θάνατο, αφού λόγω προχωρημένης ηλικίας, ο θάνατος θα έβρισκε αυτόν. Δευτερευόντως, παρέμεινε πιστός στις αρχές του και δεν μεταχειρίστηκε τεχνάσματα προκειμένου να αποφύγει τον θάνατο. Έπειτα τους τονίζει ότι πολύ δύσκολα ξεφεύγει κάποιος από τον θάνατο αλλά πολύ δυσκολότερα από την κακία. Η μοχθηρία τρέχει πιο γρήγορα από τον θάνατο. Έτσι, εκείνος, ως βραδύς και γέρος νικήθηκε από τον πιο αργό, τον θάνατο ενώ εκείνοι από τον πιο γρήγορο, την κακία³¹⁰. Τέλος, προφητεύει τη βαρεία τιμωρία που τους αναμένει. Ο θάνατος δεν είναι η αποτελεσματική μέθοδος απαλλαγής από τους ενοχλητικούς. Αυτοί που θα τους ελέγχουν θα γίνουν περισσότεροι. Επομένως, το να μην προσπαθείς να εμποδίζεις αυτόν που σε ελέγχει είναι η κατάλληλη μέθοδος, αφού μόνον έτσι μπορείς να γίνεσαι καλύτερος³¹¹.

Στην ομιλία προς τους δικαστές που τον έκριναν αθώο, είναι αξιοσημείωτο το ότι για τους αποκαλεί για πρώτη φορά «ὧ ἄνδρες δικασταί»³¹² (40a2-3), θεωρώντας το σωστό να τους αποκαλεί κατά αυτόν τον τρόπο, αφού μόνο εκείνους κρίνει ως άξιους. Πρόκειται και για μια δήλωση περιφρόνησης και για όσους τον έκριναν ένοχο· δεν τους αποδέχεται ως δικαστές. Ύστερα εξηγεί ότι αιτία της καταδίκης του ήταν το δαιμόνιον, διότι ενώ ακόμα και στα πιο ασήμαντα τον απέτρεψε από το να πράξει κάτι μη ορθό, μέχρι τώρα στη δίκη δεν του εναντιώθηκε. Βέβαια, συμπεραίνει ότι ο θάνατός του είναι για το καλό του³¹³.

καταδικασατεί να πληρώσει χρήματα δεν ενοχλεί τον Σωκράτη από τη στιγμή που τα περιφρονεί (23c1).

³⁰⁹ Ο λόγος αυτός προς τους δικαστές εκφωνήθηκε μετά την καταδίκη του. Το κατά πόσο αποτελεί λόγο του Σωκράτη ή προσθήκη του Πλάτωνα δεν είναι βέβαιο. Ο Burnet (1979: 241-242) θεωρεί ότι ο λόγος πράγματι εκφωνήθηκε. Ο Taylor (2009⁴:649, σημείωση 12) θεωρεί αδιανόητο τα λόγια αυτά να επινοήθηκαν από τον Πλάτωνα.

³¹⁰ Απολογία (39B1-4): «καὶ νῦν ἐγὼ μὲν ἄτε βραδὺς ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βραδυτέρου ἑάλων, οἱ δ' ἐμοὶ κατηγοροὶ ἄτε δεινοὶ καὶ ὄξεις ὄντες ὑπὸ τοῦ θάττονος, τῆς κακίας».

³¹¹ Απολογία (39d8-9): «μὴ τοὺς ἄλλους κολοῦειν ἀλλ' ἐαυτὸν παρασκευάζειν ὅπως ἔσται ὡς βέλτιστος».

³¹² Είναι η πρώτη φορά που χρησιμοποιεί τον όρο δικαστές. Έως τώρα χρησιμοποιούσε τις προσφωνήσεις: «ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι», «ὧ ἄνδρες», «ὧ Ἀθηναῖοι».

³¹³ Απολογία (40b8-c1): «κινδυνεύει γὰρ μοι τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἀγαθὸν γεγονέναι καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς

Τέλος, προσπαθεί να τους εξηγήσει ο θάνατος υπάρχει μεγάλη επίδα να είναι κάτι καλό («πολλή ἐλπίς ἐστὶν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι», 40c5). Ο θάνατος είναι δύο ειδών. Ή είναι μια ουδέτερη κατάσταση που δεν έχει συναίσθηση κανένος πράγματος ή η κοινή αντίληψη ότι είναι μια μορφή μετοίκησης της ψυχής σε άλλον τόπο. Η ουδέτερη κατάσταση μοιάζει με ύπνο που δε διακόπτεται από όνειρα. Η μετοίκηση σε άλλον τόπο, όπου βρίσκονται οι ψυχές των νεκρών αποτελεί το μεγαλύτερο αγαθό, αφού θα μπορέσει να γνωρίσει σπουδαίες προσωπικότητες του παρελθόντος.

Στον επίλογο του τρίτου λόγου προτρέπει να βλέπουν τον θάνατο με αισιοδοξία. Έπειτα, οι θεοί δεν παραμελούν τους ενάρετους και όλα αυτά που συνέβησαν μόνον τυχαία δεν μπορεί να είναι. Ίσως το να πεθάνει είναι καλύτερο, αφού έτσι θα απαλλαγεί από τα βάσανα της ζωής³¹⁴. Παρακαλεί να τιμωρήσουν τα παιδιά του αν φροντίζουν για την απόκτηση υλικών αγαθών και αδιαφορούν για την αρετή.

Ο Σωκράτης μέχρι τέλους κρατά την ειρωνική του διάθεση: «ἤδη ὥρα ἀπιέναι» (42a2). Εκείνος οδεύει προς τον θάνατο, ενώ οι υπόλοιποι μένουν εν ζωή. Κλείνει με τη δήλωση άγνοιας που φανερώνει και έναν αγνωστικισμό: « ὀπότεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ θεῷ (42a3-5)».

ὕπολαμβάνομεν, ὅσοι οἴομεθα κακὸν εἶναι τὸ τεθνάναι».

³¹⁴ Απολογία (41d5): «ἀλλά μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι». Ο Σωκράτης εκφράζει εδώ μια ορφική αντίληψη για τον θάνατο, ότι δηλαδή είναι μια απαλλαγή από τις έγνοιες και τα προβλήματα της ζωής», Σαμαράς (2004): 302.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Πλάτων αναμφίβολα αποτελεί έναν από τους κορυφαίους φιλοσόφους. Τα έργα του αποτελούν μια εξιδανίκευση της ζωής και του θανάτου του δασκάλου του Σωκράτη. Πρωταγωνιστής, επομένως, των πλατωνικών έργων ο Σωκράτης, η κατάλληλη προσωπικότητα για να προωθήσει τόσο τις θεωρίες του δασκάλου του αλλά και τις δικές του. Η μέθοδος του Σωκράτη φαντάζει ιδανική. Η διαλεκτική, οι ερωταποκρίσεις με τους συνομιλητές του οδηγούν στην αλήθεια. Αλλά και η ειρωνεία του αποτελεί εργαλείο της μεθόδου του. Ο ίδιος ισχυριζόταν πως το μόνο που γνώριζε είναι η άγνοιά του και επομένως μόνο ο συλλογισμός που προερχόταν ύστερα από εξέταση ήταν δυνατό να ήταν αληθής. Ο Σωκράτης εισάγει την ειρωνεία για να αποκαλύψει την πλάνη των συνομιλητών του και κυρίως των σοφιστών αλλά σε καμιά περίπτωση δεν αποτέλεσε ένδειξη αλαζονείας ή υπεροψίας ή πόσο μάλλον εξαπάτησης και χλευασμού. Η ειρωνική και περιπαικτική αυτή διάθεση είχε ως στόχο την ενθάρρυνση του συνομιλητή να συνεχίσει την αναζήτηση, ώστε μέσα από τη διαλεκτική και τις ερωτήσεις να ανακαλύψει την αγνοιά του αλλά συγχρόνως να μπορέσει, έχοντας επίγνωση της άγνοιάς του, να προσεγγίσει το αληθές.

Στο πλατωνικό έργο *Συμπόσιον* ο έρωτας αναδεικνύεται σε δομικό στοιχείο της πλατωνικής φιλοσοφίας. Ο έρωτας είναι εκείνη η δύναμη που οδηγεί στην κατάκτηση του Αγαθού, στην αληθινή και απόλυτη γνώση και η επίτευξη γίνεται μέσα από κάποια στάδια, όπου ο έρωτας είναι αρωγός. Η ειρωνεία είναι διάχυτη στο έργο αυτό, όπου βλέπουμε ότι αποτελεί ένα εργαλείο καθοδήγησης των συνομιλητών του. Ο Πλατωνικός Σωκράτης διαστρέφει τις λέξεις και τους δίνει ένα νόημα διαφορετικό από το κυριολεκτικό. Ο ίδιος ο Σωκράτης διχάζεται ειρωνικά ανάμεσα στην εξωτερική του ασχήμια και στην γοητεία της εσωτερικής του ομορφιάς, ανάμεσα στην αμάθεια και στη φιλοσοφία, ανάμεσα στη γνώση και στην άγνοια. Η ειρωνεία του αποτελεί άλλο ένα εργαλείο, ένα μέσο ηθικής διαπαιδαγώγησης, όπως ο έλεγχος και η διαλεκτική.

Στην *Απολογία* οι ειρωνείες είναι διάσπαρτες σε όλη την έκτασή της. Εκείνο που αποτελεί κυρίαρχο σημείο αναφοράς είναι ότι ο έλεγχος των συμπολιτών από τον ιστορικό Σωκράτη και η προσποίηση ότι δεν κατέχει γνώσεις (σωκρατική ειρωνεία) αποτέλεσαν πιθανώς μια από τις κυριότερες αιτίες της καταδίκης του. Το γεγονός ότι

αφύπνιζε συνειδήσεις τον μεταμόρφωνε σε ενολητική «αλογόμυγα». Ο Σωκράτης, ως θεϊκή αποστολή είχε ως σκοπό να ευεργετεί την πόλη με το να υποδεικνύει στους συμπολίτες, μέσω του ελέγχου και της αποκάλυψη της άγνοιάς τους, ότι οφείλουν να φροντίζουν για την ηθική συμπεριφορά τους και να αποφεύγουν τον υλισμό, το ψεύδος, την επιδίωξη κατάληψης αξιωμάτων, τις μηχανορραφίες. Φιλοσοφία για τον Σωκράτη είναι να εξετάζεις τον εαυτό σου και τους άλλους, αφού μέσω αυτής της εξέτασης ανταπτύσσεται η δυναμική της προσέγγισης της ενάρετης ζωής. Μια ζωή χωρίς φιλοσοφία είναι ουσιαστικά ένας «θάνατος» για εκείνον. Γι'αυτό και προτιμά τον θάνατο από το να μη φιλοσοφεί. Μάλιστα, δεν συνιστά ειρωνεία το ότι δηλώνει το πόσο θα ήθελε να υποβάλει σε έλεγχο εκείνους τους σπουδαίους που θα συναντήσει στον Άδη; Έλεγχος και μετά θάνατον, φιλοσοφία μετά θάνατον.

Για τον Σωκράτη, η γνώση είναι υψίστης σημασίας. Οι άνθρωποι είναι απαραίτητο να αποσαφηνίσουν και να κάνουν κτήμα τους ηθικές έννοιες, όπως είναι η δικαιοσύνη, προκειμένου να μπορέσουν να γίνουν ενάρετοι. Ο έλεγχος και η προσποίηση του φιλοσόφου ότι δεν κατέχει τη γνώση (ειρωνεία) υποτάσσονται στην ηθική για να την υπηρετήσουν. Εκείνος που ελέγχεται θα μπορέσει να αντιληφθεί με τη βοήθεια αυτών τις ψευδείς γνώσεις που τις νόμιζε για αληθείς, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να φτάσει στη γνώση της αρετής. Η προσποιητή άγνοια προκαλεί την απορία, την αφύπνιση από τον ηθικό λήθαργο και αποτελεί το μέσο για την πνευματική αφύπνιση. Είναι ένα μέσο παιδαγωγικό. Εν τέλει, η δήλωση άγνοιας αποτελεί ένα εργαλείο προς την ίδια τη φιλοσοφία, αφού ο καθένας αναγνωρίζοντας τις λανθασμένες γνώσεις, θα μεταβεί στο στάδιο της αναζήτησης της αληθινής γνώσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abrams M.H. (2007²): *Λεξικό λογοτεχνικών ορών, θεωρία - ιστορία - κριτική λογοτεχνίας*, μετάφρ. Δεληβοριά Ι., Χατζηιωαννίδου Σ., Πατάκης, Αθήνα
- Butler,H.-E.(1998): *The Institutio Oratoria of Quintilian*,Cambridge.
- Βλαστός,Γ.(1993): *Σωκράτης, Ερμηνευτής και Ηθικός Φιλόσοφος*,μετάφρ. Π.Καλλιγιάς, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα.
- Boardman J. - Hornblower S. - Lewis D.M. - Ostwald M. (2008²): *The Cambridge Ancient History. The fourth Century B.C.*, volume VI, Cambridge University Press.
- Bormann,K.(2006): *Πλάτων*,μετάφρ.Ι.Γ.Καλογεράκος, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Bremmer Jan N. (2007): *Atheism in Antiquity*, στο Martin M. , *The Cambridge Companion to Atheism*, Cambridge University Press, 11-19.
- Burkert W. (1993): *Αρχαία ελληνική θρησκεία, αρχαϊκή και κλασική εποχή*, μετάφρ. Μπεζαντάκος Νικ. Π. - Αβαγιανού Αφροδίτη, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Burnet J. (1979): *Plato's Euthyphro, Apology of Socrates and Crito, edited with notes*, Clarendon Press, Oxford.
- Δεδούσης,Β.-Γεωργούλης,Κ.-Κορδάτος,Γ.(1980): *Πλάτων Συμπόσιον - Κριτίας*, Αθήνα.
- Diels, H. - Kranz, W. (1960): *Die Fragmente der Vorsokratiker*, erster band (τ.1), Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Diès A.: *Πλάτων. Ο άνθρωπος - Η εποχή του - Το έργο του*, μετάφρ. Μαρκέτη Χ., εκδ. ΖΗΤΑ, Αθήνα.
- Dherbey Gilbert Romeyer (2009): *Οι Σοφιστές*, μετάφρ. Αραμπατζής Γ. εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Dorion,L.-A.(2007): *Σωκράτης*, μετάφρ. Μ. Μουρκούση, ΔΟΛ, Αθήνα.
- Dover K.J. (2005⁶): *Η κωμωδία του Αριστοφάνη*, μετάφρ. Κακριδής Φάνης, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Drachmann A.B. (1922): *Atheism in Ancinet Antiquity*, Gyldendal.
- Easterling,P.-E,-Knox,B.M.E.(2005⁷): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Ν.Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή, επιμ. Στεφανή Α., Παπαδήμα, Αθήνα.
- Edwards M. (2002): *Οι αττικοί ρήτορες*, μετάφρ. Σπαθάρας Δ.Γ., επιμ. Κυρτζάκη Μαρία, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Ferrari,G.R.F.(2006): Platonic Love, στο R.Kraut, *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge University Press, 248-276.

Flacelière,R.(2007⁶): *Ο Έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφρ. Α.Καραντώνης, Παπαδήμα Δ.Ν., Αθήνα.

Flacelière R. (1990⁹): *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, Βανδώρου Γερασ. Δ., Παπαδήμα, Αθήνα.

Friedländer,P.(1973²): *Plato-An Introduction*, Princeton, New York.

Gigon, O. (1995): *Σωκράτης. Η εικόνα του στην ποίηση και στην ιστορία*, μετάφρ. Γεωργίου Α., Γνώση, Αθήνα.

Guthrie,W.-K.-C.(2005³):*Ο Σωκράτης*, μετάφρ. Τ.Νικολαΐδης, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Hadot,P.(2002): *Τι Είναι η Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία*, μετάφρ. Α.Κλαμπατσέα, Ίνδικτος, Αθήνα.

Hofmann,G.-B.(1974): *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, μετάφρ.Αντωνίου Δ.Παπανικολάου, Αθήνα.

Hunter,R.(2007): *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα*, μετάφρ. Δ.Κουκουζίκα, επιμ.Γ.Μ.Παράσογλου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.

Ηλιού Η. (1980): *Αριστοτέλης Ρητορική: εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

Θεοδωρακόπουλος,Ι(2012⁹): *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Εστία, Αθήνα.

Irwin T. (2005): *Κλασική σκέψη*, μετάφρ. Βογιατζής Γ., επιμ. Μανιάτης Γ., Πολύτροπον, Αθήνα.

Κάλφας,Β.-Ζωγραφίδης,Γ.(2006): *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα.

Kreeft P. (2002): *An Introduction to Philosophy via Plato's Apology*, Ignatius Press, San Francisco.

Κυρτάτας,Δ.-ΡάγκοςΣ.(2013):*Η Ελληνική Αρχαιότητα, Πόλεμος - Πολιτική - Πολιτισμός*, ΔΟΛ, Αθήνα.

Λαέρτιος Διογένης (1994): *Άπαντα. Βίοι Φιλοσόφων.Βιβλίο 1 και 2*, τ1, Κάκτος, Αθήνα.

Lesky,A.(1983⁵): *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Α.Γ. Τσοπανάκη, εκδ. αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη

- MacDowell D.M.(2003⁴): *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μετάφρ. Μαθιουδάκη Γ., επιμ. Γιάκος Δημ., Παπαδήμα, Αθήνα.
- Μανουσόπουλος,Γ.(2009): *Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους*, επιμ. Γ.Ξανθάκη-Καραμάνου, Παπαζήση, Αθήνα.
- Μαυρόπουλος, Γ.-Θ. (2007): *Ξενοφών. Ξενοφώντειος Σωκράτης Α΄. Απομνημονεύματα*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Μαυρόπουλος,Γ.-Θ.(2006):*Πλάτων-Πολιτεία*, τ.1, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Μιχαηλίδης,Κ.-Π.(1998):*Πλάτων, Λόγος και Μύθος*, Παπαδήμα, Αθήνα.
- Morrison, D.R.(2006): Socrates, στο M.-L.Gill,-P.Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Malden, 101-118.
- Mossé C. - Schnapp Gourbeillon A. (2009¹⁰): *Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (2.000 - 31 π.Χ.)*, μετάφρ.Στεφάνου Λ., Παπαδήμα, Αθήνα.
- Mossé C. (2002³): *Ιστορία μιας δημοκρατίας. Αθήνα: από τις αρχές ως τη μακεδονική κατάκτηση*, μετάφρ. Αγγελίδου Δήμητρα, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Mossé C. (1996): *Η δίκη του Σωκράτη*, μετάφρ. Παπασπύρου Νάγια, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης,Γ.(2002²): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.
- Νιάρχος,Κ.(2003): *Πλάτωνος Συμπόσιον Διοτίμας Έρωτος Αποκάλυψις*, Αθήνα.
- Παπαλεξίου Σ. Κερασένια (2015): *Πλάτων. Θεαίτητος. Η γνωσιολογία του Πλάτωνος*, επιμ. Λυπουρλής Δ. Δημήτρης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Rappe - Ahbel S., Kamtekar R. (2006): *A Companion to Socrates*, Blackwell Publishing.
- Reeve C.D.C. (1989): *Socrates in the Apology. An essay on Plato's Apology of Socrates*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge.
- Romilly J. de(1988): *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*, μετάφρ. Χριστοπούλου - Μικροφιαννάκη Θ., Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Saïd,S.-Trédé,M.-Boullouec,A. (2001²): *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, τ.1,μετάφρ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Δ.Τσιλιβερης, Β. Πόθου επιστ. επιμ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Παπαζήση, Αθήνα.
- Σακελλαρίου Μ.Β. (2000²): *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις

Κρήτης, Ηράκλειο.

Sinclair R.K. (2008): *Δημοκρατία και συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, μετάφρ. Ταμβάκη Ελένη, Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Snell,B.(1997⁴): *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος*, μετάφρ. Δ.Ι. Ιακώβ, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Stanford,W.B.(2010²): *Αριστοφάνους Βάτραχοι*, μετάφρ. Μ.Μπλέτας, Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Σπυρόπουλος,Η.(2004): *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

Σταματάκος,Ι.(1999): *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης*, Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα.

Συκουτρής,Ι.(2005): *Πλάτωνος Συμπόσιον*, επιμ. Ο.Χατζόπουλος, Κάκτος, Αθήνα.

Szlezák,T.(2004): *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα*, μετάφρ. Π.Κοτζιά, Θύραθεν εκδόσεις, Θεσσαλονίκη.

Taylor, A.E.(2009⁴): *Πλάτων, ο Άνθρωπος και το Έργο του*, μετάφρ. Ι. Αρζόγλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Veggeti,M.(2003³): *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, μετάφρ. Γ.Α. Δημητρακόπουλος, Τραυλός εκδ. οίκος, Αθήνα.

Vlastos,G.(1985): Socrate's disavowal of knowledge, στο *The Philosophical Quarterly*(35),Oxford,1-31.

Χρηστίδης Χρήστος (2001): *Αριστοφάνη Νεφέλες*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.